

Universita Karlova
Filozofická fakulta
Katedra Teorie kultury (Kulturologie)

Diplomová práce
**Kulturní krajina a drobné památky
na Křivoklátsku**

Karolina Wencelová
Obor studia: Český jazyk a literatura - Kulturologie

Vedoucí práce: PhDr. Vladimír Czumalo, CSc.

Praha 2006

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci Kulturní krajina a drobné památky na Křivoklátsku napsala samostatně s využitím uvedené odborné literatury.

V Praze, dne 10. 1. 2006.

.....

podpis

Za vedení práce a cenné připomínky k ní děkuji
panu PhDr. Vladimíru Czumalovi, CSc.

1. Úvod

Ve své diplomové práci se zabývám drobnými památkami. Téma drobných památek jsem uchopila z několika hledisek, z hlediska památkové péče, dějin umění a fenomenologického vymezení pojmu místa. Výsledkem aplikace interdisciplinárního přístupu je kulturologická syntéza.

S fenoménem drobných památek neoddělitelně souvisí pojem kulturní krajina. Budu se zabývat i vývojem a tvorbou kulturní krajiny, a to jak obecně, tak i v souvislosti s drobnými památkami. Kulturní krajina je v současné době poměrně diskutovaný problém. Oživení kulturní krajiny se v České republice v posledním desetiletí věnuje několik speciálních programů.¹ V poslední době bylo vydáno několik publikací, které se tohoto tématu dotýkají.²

Nezůstávám pouze u obecné teorie týkající se drobných památek a kulturní krajiny. Druhou část své práce věnuji analýze výskytu drobných památek v konkrétní lokalitě, která se nachází v Chráněné krajinné oblasti Křivoklátsko. Jelikož v této oblasti lidé o drobné památky aktivně pečují, zjišťuji, jak obnova drobných památek a péče o kulturní krajinu v této konkrétní lokalitě probíhá a jaký vztah mají k drobným památkám a ke kulturní krajině představitelé obcí a různých institucí.

2.1. Vymezení pojmu místo³

Konkrétním označením prostoru je slovo **místo**. Místo je integrální součástí existence (nelze si představit událost, která by neměla vztah k nějakému místu). Místem nemáme na mysli pouze abstraktní polohu, ale myslíme jím **totalitu**, kterou utvářejí konkrétní věci, jež mají hmotnou substanci, tvar, texturu, barvu. Tyto věci společně určují **charakter prostředí**, jenž je podstatou místa. Místo je tedy dáno jako určitý charakter či atmosféra. Místo je proto kvalitativním, celostným jevem, který nemůžeme redukovat na žádnou z jeho vlastností (jako jsou například prostorové vztahy), aniž bychom přitom neztráceli ze zřetele jeho konkrétní povahu. Místa tak nelze popsat pomocí analytických pojmů, ale pomocí konkrétních substantiv jako hora, les, řeka, údolí,... Je proto nutné chápat místo jako konkrétní „**zde**“, které má svou jedinečnou identitu.

Příroda tvoří rozlehlou všeobsahující totalitu, „místo“, které má vždy svou zvláštní identitu vyplývající z místních podmínek. Pojem **krajina** označuje přírodní místa. V rámci krajiny existují podřízená místa i přírodní věci, ve kterých je význam přírodního prostředí zhuštěn.

Lidská sídla, města, vesnice, cesty přetvářejí přírodu v **kulturní krajinu**. Když se sídla vážou organicky ke svému prostředí, slouží jako **ohniska**, v nichž je charakter prostředí zhuštěn a vysvětlen.

¹ Program péče o krajinu, Program obnovy venkova, Program opomíjené památky, Regenerace přírodního prostředí, Projekt zapomenuté klenoty v krajině.

² Srov. např.: Cílek, V.: Krajiny vnitřní a vnější. Praha, Dokořán 2002, Hájek, P.: Česká krajina a baroko. Praha, Malá Skála 2003, Hájek, T. – Bukačová, I.: Příběh drobných památek. Jaroslav Bárta, Studio JB 2001, Hájek, T. – Jech, K. (edit.): Téma pro 21. století Kulturní krajina (aneb proč ji chránit?) Ministerstvo životního prostředí, Praha 2000, Svobodová, H. (edit.): Krajina jako domov. IMPRESO, Žďár nad Sázavou 1996.

³ V této kapitole vycházím z knihy Christiana Norberga-Schulze. Srov.: Norberg-Schulz, Ch.: Genius loci. Praha, Odeon 1994.

Prvním krokem při fenomenologickém zkoumání krajiny je rozlišení mezi přírodními a umělými fenomény, konkrétně krajinou a sídlem. Dalším stupněm rozlišení jsou pojmy nebe a země. Následují dvojice horizontála – vertikála a vnějšek – vnitřek. Posledním krokem je zavedení pojmu **charakter**. Charakter je určen tím, jak věci jsou, a vztahuje proto naše zkoumání ke konkrétním jevům našeho žitého světa.

Struktura místa musí být popsána v kategoriích krajina a sídlo, analyzována pomocí kategorie prostoru a charakteru. Prostor označuje trojrozměrnou organizaci prvků, které vytvářejí místo. Charakter označuje celkovou atmosféru, která je nejobecnější vlastností každého místa.

Prvky které tvoří základ orientace člověka v prostoru, se označují pojmy „uzel“ (výrazný bod), „cesta“, „hranice“ a „oblast“. Hranici krajiny tvoří půda, horizont a nebe. Hranici domu podlaha, stěna a strop.⁴

Krajiny se vyznačují rozlehlostí, sídla jsou uzavřenými entitami. Mezi sídlem a krajinou je proto vztah figury a pozadí. Obecně platí, že každá uzavřenost se projevuje jako „figura“ ve vztahu k rozlehlému pozadí krajiny. Každá uzavřenost se stává středem širšího rámce a může tak fungovat jako „ohnisko“ pro své okolí. Důležitými vlastnostmi konkrétního prostoru jsou **centrovanost, směr a rytmus** (jak se prostor ze svého středu šíří, s jakým stupněm kontinuity, v jakých směrech). Přírodní složky se mohou shlukovat s rozdílným stupněm **blízkosti**.

Pojmem **charakter** označujeme obecnou celkovou atmosféru na straně jedné, na druhé straně konkrétní formy a podstatu složek, které prostor definují. Všechna místa mají charakter, charakter je základním způsobem, jakým je nám svět dán. Krajiny mají svůj charakter, krajina může být neplodná, úrodná, přívětivá, hrozná... Charakter je též do jisté míry funkcí času, mění se s ročním obdobím, s počasím. Velkou měrou ho určují světelné podmínky.

Jednotlivé roviny prostředí tvoří řadu míst, jejichž měřítko se postupně zmenšuje: země, oblasti, krajiny, sídla, stavby (a jim podřízená místa). Člověkem vytvořená místa mají shromažďovací a ohniskovou funkci v nejrozsáhlejších místech, která je obsahují. Člověk přijímá okolní prostředí a soustřeďuje je do staveb a věcí. Věci tedy vysvětlují prostředí a činí jeho charakter zjevným. Tím i věci samy nabývají svůj význam.

Umělá, člověkem vytvořená místa se k přírodě vztahují trojím způsobem. Člověk může **vizualizovat** své pochopení přírodního místa. V tomto případě staví, co zde uviděl, tím zpřesňuje přírodní strukturu. Člověk může přírodní místo i **doplnit**, což znamená, že přidává to, co na dotyčném místě chybí. Za třetí může **symbolizovat** své pochopení přírody i sebe samého. Přírodní charakter je v tomto případě přeložen do stavby.

„Člověk shromažďuje zakoušené významy, aby sám pro sebe vytvořil imago mundi či mikrokosmos, který konkretizuje jeho svět.“⁵

⁴ Tyto pojmy zavedl do teorie architektury Kevin Lynch. Srov.: The Image of the City. Mass, Cambridge 1960.

⁵ Srov.: Norberg-Schulz, Ch.: Genius loci. Praha, Odeon 1994, s. 17.

Duch místa

Jestliže člověk bydlí, je umístěn v prostoru a zároveň vystaven určitému charakteru prostředí: do tohoto procesu jsou zapojeny dvě psychické funkce – **orientace a identifikace**. Aby člověk našel oporu pro svou existenci, musí být schopen se orientovat, musí vědět, kde je. Musí též být schopen se s prostředím identifikovat, musí vědět, jaké místo je. Předmětem prostorové orientace člověka jsou základní prostorové struktury, které jsou označovány pojmy: uzel, cesta, oblast. Vzájemné vztahy těchto složek vytvářejí v mysli obraz prostředí. Dobrý obraz prostředí dává pocit bezpečí. Všechny kultury si vyvinuly svůj systém orientace v prostoru, které se odvíjejí od konkrétního přírodního prostředí. Kde je tento systém slabý, člověk se cítí ztracen.

Je proto důležité, aby naše prostředí mělo prostorovou strukturu, která usnadňuje orientaci, ale také, aby obsahovalo konkrétní objekty identifikace. Osobní identita člověka předpokládá identitu místa. Identifikace znamená patřit někam. Skutečná svoboda předpokládá, že též někam patříme, bydlet znamená patřit ke konkrétnímu místu.

Přírodní místo

Základními kategoriemi konkrétního pochopení přírody jsou věc, řád, charakter, světlo a čas. Obecně je země scénou, na níž se odehrává náš každodenní život. Lze ji do jisté míry ztvárňovat i ovládat. Z přírodní krajiny se tak stává kulturní krajina, prostředí, kde člověk našel své významuplné místo v rámci celku.

2.2. Kulturní krajina

„Krajina – ať venkovská či městská - je vždy součástí lidského domova. Sama etymologie slova naznačuje, že krajina je krajem, a tedy odkazuje k nějakému středu.“⁶

Kulturní krajina je výsledkem součinnosti přírodních sil a působení člověka. „Kulturní krajina představuje intenzivněji a trvaleji obhospodařované místo, se kterým se člověk plně identifikuje, kterému rozumí a které chápe jako nedílnou součást svého života. Na myšlenkové, duchovní úrovni se tak děje zasazením místa do celkových představ o uspořádání světa, jako jsou mytologie, náboženství či historie, na jejichž podkladě získává určité jméno, které dostatečným způsobem vypovídá o jeho vlastnostech, kvalitě, paměti. Na úrovni fyzické, na úrovni prostoru samotného k tomuto osvojení většinou dochází zviditelněním jeho vnějších a vnitřních hranic prostřednictvím staveb.“⁷

„Kulturní krajina v sobě nese „otisk“ kultury, která ji obývá.“⁸

Jediné oficiální použití pojmu kulturní krajina je „kulturní krajina jako kategorie kulturních památek“ v rámci Úmluvy o světovém kulturním a přírodním dědictví UNESCO. Pojem kulturní krajina není výslovně obsažen v žádném českém zákoně, nacházíme pouze termín krajina. O kulturní krajině se ale hovoří v § 3 odst. k) zákona č. 114/1992. Sb., i když tento termín není explicitně vysloven. Krajina je zde definována jako „část zemského povrchu s charakteristickým reliéfem, tvořená systémem funkčně propojených ekosystémů

⁶ Srov. Mojmir Horyna in: Hájek, P.: Česká krajina a baroko. Praha, Malá Skála 2003, str. 7.

⁷ Srov. Hájek, P.: Česká krajina a baroko. Praha, Malá Skála 2003, str. 9.

⁸ Srov. Hájek, P.: Česká krajina a baroko. Praha, Malá Skála 2003, str. 10.

s civilizačními prvky.“ Právě zmínění civilizačních prvků indikuje, že se jedná o krajinu kulturní.

Pojem kulturní krajina je též implicitně obsažen v definici krajinného rázu v § 12 zákona č. 114/1992. Sb.: „Krajinný ráz, kterým je zejména přírodní, kulturní a historická charakteristika určitého místa či oblasti, je chráněn před činnostmi snižující jeho estetickou a přírodní hodnotu. Zásahy do krajinného rázu, zejména umístování a povolování staveb, mohou být prováděny pouze s ohledem na zachování významných krajinných prvků, zvláště chráněných území, kulturních dominant krajiny, harmonické měřítko a vztahy v krajině.“ K ochraně krajinného rázu může orgán ochrany přírody zřídit přírodní park, a stanovit tak podmínky, které by bránily poškozování krajinného rázu území.

2.3. Síť stezek v kulturní krajině⁹

Síť stezek je významným důkazem lidského pobytu v krajině. Staré stezky představují jeden z prvních lidských zásahů do přírodní krajiny. „Stezku nutno chápat jen jako relativně stálou, často pomíjivou stopu lidského pobytu v krajině.“¹⁰ Jakmile se po ní přestane chodit, za několik měsíců nebo let zaroste a v krajině již není nadále patrná. Pokud je krajina lidmi osídlená, vyskytuje se v ní celá síť stezek. Pomocí stezek se krajina člověku stává přístupnou. Kvalita sítě stezek vždy odráží situaci v krajině. Pomocí stezek lidé pronikali do neosídlených území, vyměňovali si zboží a informace. Chodeckým provozem se každoročně vytvářela **základní kulturní krajinná osnova**.

Radan Květ ve své knize Duše krajiny představuje krajinu jako jistý systém, ve kterém fungují různé subsystemy. Uvádí zde čtyři sítě, které ovlivňují osnovu krajiny. První z nich je **síť poruch zemské kůry (litosféra)**, která je rozhodující při vzniku a proměňování krajiny. Síť poruch zemské kůry se projevuje vznikem vodních koryt, **hydrografické sítě**, která je velmi zřetelnou součástí krajiny. V pravěku skýtaly člověku orientaci pouze vodní toky. Podél vodních toků tak probíhalo osidlování dosud neobydlené krajiny, a proto mnoho vesnic a měst tzv. starého sídelního areálu leží přímo na nějaké řece, říčce, potoku, nebo blízko nich.

Na hydrografickou síť navazuje třetí subsystem, tedy **síť starých stezek**. „V paleolitu, ve starší době kamenné, až po neolit, mladší dobu kamennou, se při migraci stejně jako při cestě s břemeny volila méně namáhavá a jasně vymezená trasa, pokud možno podél vodního toku.“¹¹ „Rovinatá trasa podél řeky se musela k cestě nabízet sama. Jen při překračování hranice hornatých krajinných oblastí bylo nutno překonat - u horního toku a nad pramenem – jisté převýšení a projít sedlem či průsmykem v pohoří a na jeho druhé straně navázat co nejdříve na jiný vodní tok.“¹² Průběh cest však nezávisel na vodních tocích vždy. Predispozice k vzniku starých stezek byly dány poruchovými systémy v zemské kůře, které měly za následek vznik nejen hydrografické sítě, ale i k průchodu krajinou se nabízejících bezvodých údolí. Pokud nebylo okolí vodního toku k průchodu vhodné, využívalo se nejbližšího zvýšeného rovinatého terénu.

⁹ V této kapitole vycházím z publikace Květ, R.: Duše krajiny. Academia, Praha 2003. Této knize hodlám věnovat celou kapitolu, jelikož se jedná o pro českou prostředí ojedinělý přístup ke krajině. V této kapitole hodlám nastínit teoretická východiska/(ideovou) koncepci, ze které Květ v této práci vychází.

Na pozadí vývoje stezek podává Květ výklad vývoje kulturní krajiny. Proměny v síti stezek začleňuji do kapitoly Vývoj české kulturní krajiny.

¹⁰ Květ, R.: Duše krajiny. Praha, Academia 2003, s.14.

¹¹ Květ, R.: Duše krajiny. Praha, Academia 2003, s.30

¹² Květ, R.: Duše krajiny. Praha, Academia 2003, s.13.

Poslední subsytém, který je zcela závislý na síti stezek, je **první informační síť člověka**. Na stezkách si lidé ústním podáním předávali různé informace. Na těchto stezkách probíhala přeprava materiálů, výměna zpráv a idejí. Přenášela se potrava, suroviny, polotovary i hotové výrobky. Vyměňovaly se různé informace, například o nalezištích různých materiálů, o nových technologiích nebo o léčitelských zkušenostech. Docházelo k osobním kontaktům nutným pro vznik nových etnik. Lidé si předávali kulturní zkušenosti a znalosti, náboženské a filozofické ideje, písně, mýty a astronomické poznatky.

První skutečně prošlapané stezky se objevují v období neolitu. V této době vzniká též základní síť prehistorických dálkových stezek „Teprve vznik povozů přivedl člověka k potřebě změnit stezku v cestu, místy upravenou více či méně nákladným způsobem. Silnice, tedy „silná cesta“, se budovala u nás až po vzniku měst. Silnice spojovaly zprvu největší města. Pod názvem zemské cesty (stezky) se uplatňovaly až do 18. století. Ale většina starých stezek beze změny sloužila ještě dlouho po vzniku měst na většině území, a to jako jediné dopravní spojení.“¹³

Ve své klasifikaci stezek Radan Květ zavádí tři třídy stezek, a to dálkové trasy, stezky regionální a lokální stezky. „V nížinách jsou kostrou krajiny dálkové stezky, které téměř nezatelně doplňuje síť lokálních tras. Regionální stezky ve větším rozsahu se začaly uplatňovat v členitějším území, které bylo stabilně osídleno mnohem později než nížiny, teprve v posledních tisíciletích před Kristem. (...) Regionální stezky působily jako spojnice zkracující vzdálenosti např. křižujících se dálkových tras. Na těchto regionálních stezkách mohlo dojít i k stavebním úpravám v úsecích nesnadno zdolávatelných pro pěšího, ale hlavně (v posledních dvou třech tisíciletích) pro povoz.“¹⁴ U dálkových stezek jsou přírodní predispozice nejvýraznější, u stezek regionálních jsou tyto predispozice výrazné méně. „Lokální trasy mají ještě méně nápadné predispozice: malé potůčky, nenápadné deprese, malý stupeň v reliéfu nebo jiné drobné terénní tvary.“¹⁵

¹³ Květ, R.: Duše krajiny. Praha, Academia 2003, s. 36-37.

¹⁴ Květ, R.: Duše krajiny. Praha, Academia 2003, s. 37.

¹⁵ Květ, R.: Duše krajiny. Praha, Academia 2003, s. 39.

2.4. Vývoj české kulturní krajiny¹⁶

Původně byla krajina stepní, bezlesá. Postupně se v ní začaly objevovat malé plochy lesa. Klíčový okamžik nastal kolem roku 8000 před naším letopočtem, kdy se začala formovat lesnatá krajina s plochami bezlesí.

V mezolitu žil člověk v přírodní krajině. Jeho civilizační tlaky na okolní krajinu byly velmi malé, z tehdejších lidských sídel se nic nedochovalo. Kolem roku 6500 před naším letopočtem již les silně převládá nad otevřenou krajinou. „Výsledek mezolitických aktivit, které mozaikovitě strukturovaly přirozeně již heterogenní vegetaci, zde označujeme jako **osídlenou předkulturní krajinu**.“¹⁷ Lidé krajinu měnili například tím, že vypalovali lesy, ale nekultivovali ji. Živil se sběrem lesních plodů a hub, pokoušeli se ochočit divou zvěř, vysazovali stromy a do bezrybích vod vysazovali ryby. Tato krajina byla odlišná od kulturní krajiny zemědělské éry, ale nebyla to již spontánní divočina. Mezolitické osídlení bylo pravděpodobně dosti řídké. Nálezy z této doby pocházejí například z Českého Švýcarska, pásu táhnoucího se od Českolipska směrem k Mělníku a Praze, stopy osídlení byly nalezeny i podél řek v pískovcových oblastech nebo v jeskyních. Naše území se v mezolitu skládalo z úseků předkulturní krajiny roztroušených v přírodní krajině bez patrného lidského zásahu. Na konci mezolitu byla krajina tvořena mozaikou lesa a otevřených ploch, přičemž na velkých plochách silně převládal les (strukturovaná mozaika lesa, primárního a sekundárního bezlesí).

Na tento stav navázal neolit a tuto mozaiku doplnil o krajinu kulturní. Od neolitu se prosazuje mocný civilizační tlak na krajinu, který ji přetváří na kulturně-přírodní prostor.¹⁸ Zemědělská kulturní krajina se v Čechách začala objevovat od poloviny 6. tisíciletí před naším letopočtem v podobě drobných intenzivněji využívaných enkláv, které byly izolované a skupinovitě. Vznikají první neolitické kultury (kultura s lineární keramikou). „Invaze neolitu byla rychlá –

16 Autoři knihy *Krajina a revoluce* vytyčují pět regionálních dynamik krajiny. Jsou to: **kulturní krajina nížiny založená neolitem**, tzv. starosídlní oblast, v níž se během pravěku udržuje mozaikovitě kontinuum bezlesí. Ani v době stěhování národů zde kulturní bezlesí nebylo přerušeno, silné odlesnění proběhlo už ve středověku a skoro totální odlesnění pak v baroku.

Dalším typem je **oscilující periferie nížinného osídlení založená během mladších fází pravěku**. Toto území zahrnuje kotliny vzdálené od teplých nížin (Pootaví, Českobudějovicko), teplé pahorkatiny (Polomené hory, Džbán), vyšší polohy se sušším či fénově ovlivněným klimatem. Mnohá území měla ložiska kovů. Velký nápor kolonizace přišel ve starší době bronzové, někde později, zejména ve starší době železné. Na počátku doby železné a v době stěhování národů osídlení ustupovalo.

Kulturní krajina iniciovaná kolonizací vrcholného středověku se vyskytuje na chladnějších vrchovinách a v podhůří, typické jsou vyšší polohy Českomoravské vrchoviny, Křivoklátsko s převahou zemědělsky neatraktivních kamenitých a svahových terénů nebo plošin s těžkými kyselými půdami. Před vznikem kulturní krajiny zde převažovaly lesy.

Kulturní krajina novověké kolonizace hor byla málo osídlována, k rozsáhlejší kolonizaci spojené s těžbou rud a dřeva došlo teprve od konce středověku. Dodnes je to převážně lesní, řídké osídlená krajina.

V případě **Arktoalpinské tundry Krkonoš a Jeseníků** se jedná o primární alpské bezlesí na rozsáhlých vymrzlých pláních a lavinových svazích, které nebylo zemědělsky využíváno. Kolonizováno bylo až ve 20. století turistickou kolonizací.

¹⁷ Srov.: Sádlo, J. – Pokorný, P., Hájek, P. – Dreslerová, D. – Cílek, V.: *Krajina a revoluce*. Praha, Malá Skála 2005.

¹⁸ P. Hájek uvádí tři nejvýznamnější „otisky“, které zformovaly podobu současné české krajiny: působení prvních zemědělců, proces středověké transformace a baroko.

nejstarší neolitická sídla v celé střední Evropě spadají do poměrně krátkého intervalu cca 200 let.¹⁹ Zároveň ale v rámci celého kontinentu trvala neolitizace 4 až 5 tisíc let.

V této době se po celé Evropě šíří zemědělství. Původně kočovní lovci a sběrači se usazují na konkrétních místech, jejichž charakter zásadním způsobem přetvářejí odlesňováním a obděláváním půdy a vytvářením pastvin. První zemědělci zúrodnili oblasti ležící v menších nadmořských výškách. První osídlená území se v Čechách nacházela v Polabí a dolním Poohří, na Moravě v úvalech, ve Slezsku na Opavsku (a jejich širokém okolí). V těchto oblastech je krajina nížinná s teplým klimatem. Sídla se nacházela v blízkosti dálkové trasy a vodního toku. Nejčastěji byly osídleny jižní svahy. Oblasti neolitického osídlení dosahovaly kolem 350 m nadmořské výšky, což je zároveň hranice rozšíření spraší a černozemí. V této době měla krajina nekulturní plošnou převahu a vyšší míru propojenosti než krajina kulturní.

V tomto období se v krajině se objevují prošlapané stezky, vytváří se první zřetelná síť stezek. Stezky byly vedené podle vodních toků, jediného orientačního bodu v neosídlené krajině, na křižovatkách stezek a při brodech začaly vznikat osady snad i s posláním směny.²⁰ Stavějí se komunikace, fortifikace, mohyly, vznikají poměrně trvalá sídla s diferencovaným intravilánem a okolní strukturovanou enklávou, těží se nerosty a rudy. V krajině se nacházelo několik zón, a to prales, kulturní les (patevní a letninový les), kampus (příloha, trávníky, zarůstající plochy) a sídlo (stavby, pole, les a kolonizovaný les).

Zemědělsky optimální plochy nebyly vyhledávány od počátku, lidé je začali vyhledávat až během eneolitu (pozdního neolitu). Zvláště pro období po eneolitu, můžeme hovořit o **zemědělské krajině**, i když se to týkalo jen menší části území z celé naší dnešní republiky.

V této době byl v Čechách vytýčen tzv. **starý sídelní areál**, síť bezlesých, trvale obývaných a obdělávaných míst, tzv. kulturní step. V tomto prostoru je krajina osídlená a obdělávaná kontinuálně, výjimečně s malými přestávkami.

Autoři knihy *Krajina a revoluce*, ze které v této kapitole mimo jiné vycházím, považují období **od neolitu po vrcholně středověkou kolonizaci**, které trvalo více než 6 tisíc let, za jeden vývojový celek. I když rozdíl mezi začátkem a koncem vymezeného období jsou značné, celé období spojují shodné rysy ve struktuře krajiny, jedná se o **kulturní krajinu pravěkého rázu**. V tomto časovém úseku dochází ke stupňovitému nárůstu kulturnosti krajiny. Zkulturnění se projevilo ústupem lesa, ústupem živinově náročných dřevin, rozvojem živinově chudých biotopů a odpovídající vegetace a lokálně také erozí. Na začátku tohoto období nacházíme kulturní krajinu ve stavu zrodu, na konci období, na sklonku raného středověku, už vykazuje krajina mnoho rysů současnosti. Je to stabilizovaná, integrovaná kulturní krajina, kde mizejí přírodní lesy i jejich další fáze, převažují lesy o skladbě silně ovlivněné lidmi.²¹

Již v pokročilém neolitu se vytváří struktura, která pak funguje až do novověku: trvalé sídlo, okolo trvalá pole rotující s úhory, na méně úrodných místech trvalé louky resp. pastviny.

¹⁹ Srov.: Sádlo, J. – Pokorný, P., Hájek, P. – Dreslerová, D. – Cílek, V.: *Krajina a revoluce*. Praha, Malá Skála 2005, s. 54.

²⁰ Srov.: Květ, R.: *Duše krajiny*. Praha, Academia 2003.

²¹ Srov.: Sádlo, J. – Pokorný, P., Hájek, P. – Dreslerová, D. – Cílek, V.: *Krajina a revoluce*. Praha, Malá Skála 2005.

Kulturní krajina počínaje neolitem nesouvisle expandovala od starosídelní oblasti. Rostla ve vlnách kolonizací, ústupů osídlení a opětovných rekolonizací. Dílčí ústupy osídlení probíhaly i na úrovni celého Česka, s výjimkou nejurodnějších nížin. Poslední rozmach lesa nastává během doby stěhování národů a starší fáze raného středověku.

V době bronzové dochází k přestavbě druhové skladby a struktury lesů, doubravy jsou nahrazeny chudými bory. Rozvoj kulturní krajiny vrcholí v průběhu prvního tisíciletí před naším letopočtem, v době železné. „V době Keltů se začaly objevovat odchylky od predispozic pravěkého osídlení. Nikoli při křížovatkách, ale nad nimi na ostrožnách se budovala oppida, zatímco zemědělská sídla zůstávala při starých trasách.“²² Lidé osidlovali i mírně členitá místa za hranicí dosud obydlené nížiny. Síť stezek v krajině se ještě více rozvětvila. V těchto dobách prochází územím Čech a Moravy několik dálkových stezek a množství regionálních tras. „V osídlených částech země vytvořili Keltové strukturu cest a sídel platnou až do historické doby.“²³

Kolem roku 500 našeho letopočtu dochází ke stěhování národů a v souvislosti s ním k částečné dekolonizaci vedoucí k poslednímu většímu postupu lesa, který krátkodobě expanduje na úkor bezlesé kulturní krajiny.

K další významné proměně české krajiny dochází v době zániku Velkomoravské říše. V 10. století se začíná měnit stav, který na našem území trval několik tisíciletí. V Evropě i v Českých zemích vzrostl počet obyvatel. Za panování Vladislava II. dochází k rozsáhlé vnitřní kolonizaci, jsou osidlována výše položená místa a pahorkatiny. Lidé se vydávají podél říček a potoků do dosud neosídlené krajiny. Tehdy bylo zabráno nejvíce dosud neobydleného území. „Teprve po 10. století, kdy došlo k úplnému obsazení všech vhodných míst podél dálkových tras v nížinných polohách, se začala výrazně měnit síť stezek. Dochází k rozšiřování sítě o zcela nové trasy.“²⁴

Nejprve byla osidlována rovinatější místa s nadmořskou výškou 300 – 350 metrů, později i místa s nadmořskou výškou nad 500 m. V této době jsou vytvořeny hradske soustavy. Od poloviny 12. století si vznikající pozemková šlechta začíná budovat vlastní venkovská sídla.

Tzv. **velká kolonizace** probíhá během 13. a 14. století. Krajina rychle expandovala ze starého sídelního areálu do oblastí osídlených naposled v pravěku, nebo do vyšších, dosud neosídlených poloh. V kolonizovaných oblastech jsou oproti oblastem starého sídelního areálu velké výškové rozdíly. Prudké stráně a úzká údolí byly osidlovány málo. Toto území je chladnější než území starého sídelního areálu, má více srážek. Přibližně na počátku 14. století mohl počet sídel dosáhnout největšího rozšíření. Současně došlo k nejširšímu rozvinutí sítě stezek.

Nástup středověku provází v Čechách konsolidace prestižního státního útvaru, ekonomická konjunktura, sílící kolonizace prostoru, rozmach populace a integrující role křesťanství. V Čechách tato změna vrcholila za posledních Přemyslovců, došlo k zásadní přestavbě a diferenciaci celé společnosti. Nástup vrcholného středověku znamená zároveň zásadní a prudkou změnu krajiny. Vzniká intenzivně a totálně využívaná, silně mozaikovitá pastevně agrární krajina parkového rázu. Do této doby byla v krajině stále převaha lesa s mýtinami nad vesnicemi, pásy polí, luk a pastvin. V období vrcholného středověku se tento poměr otočil.

²² Srov. Květ, R.: Duše krajiny. Praha, Academia 2003, s. 99.

²³ Srov. Květ, R.: Duše krajiny. Praha, Academia 2003.

²⁴ Srov. Květ, R.: Duše krajiny. Praha, Academia 2003.

„Středověk uzavřel starou zástavbu do pevně rozměřených územních celků a podřídil ji pravidelně strukturovaným půdorysům.“ Vznikala suverénní panství pozemkové šlechty, církev budovala rozsáhlá klášterní panství. Byla zakládána mnohá města (královská města se zakládala především ve 2. polovině 13. století) a vesnice, byla ustálena síť cest mezi nimi. Zároveň byla vytýčena centra krajiny, síť far, kostelů a klášterů. Donedávna bylo toto uspořádání v krajině stále zřetelné.

„Krajina se poprvé stává předmětem soukromého vlastnictví. Její hospodářské využívání je plánovité a poprvé v historii téměř totální.“ Poslední pralesy mimo hory zanikají, začíná být nouze o dřevo. Dochází k systematickému zakládání rybníků (nejvíce Vítkovci v jižních Čechách), budování vodních cest, náhonů a mlýnů. V zemědělství se zintenzivňuje využívání půdy, nastává nouze o půdu, užívá se tzv. trojpolní systém (oproti předchozímu dvojpolnímu). Rozvíjí se ovocnářství, zakládají se vinice a štěpnice.²⁵

Do konce 14. a začátku 15. století se krajina masivně odlesňuje. V tuto dobu postihují Čechy morové epidemie, husitské války, půda je vyčerpaná nevhodným zacházením. Trend odlesňování se zastavuje. V době třicetileté války dochází k úpadku a částečné dekolonizaci krajiny.

Barokní krajina je fáze vývoje kulturní krajiny, která se v Čechách vyskytuje od první čtvrtiny 17. století do konce 18. století. Na konci 18. století dochází k historicky největšímu odlesnění české krajiny. Lesy se stávají pouhými enklávami v osídlené kulturní krajině. Od té doby je o lesy pečováno a krajina je systematicky zalesňována.

V této době proběhla zásadní změna stylu zacházení s přírodou (tzv. land use). Objevují se první formy průmyslu, mění se forma sídel. Vzniká mnoho nové sakrální a užitkové architektury extravilánu. Zakládají se aleje a parky, vznikají nové komunikace. Specifické pro barokní krajinu jsou louky.

„Česká barokní krajina vznikla celkem náhle a plně se zformovala během dosti krátké doby.“ Došlo k tomu s velkým předstihem oproti zbytku Evropy. Příčiny můžeme nalézt v situaci země po bitvě na Bílé hoře. Důležitým faktorem bylo přerozdělení moci, nástup nové šlechty, která mohla volně disponovat s uprázdněnou půdou. Panství představitelů poražených českých stavů byla konfiskována a poté rozprodávána nové (katolické) šlechtě. Tímto byly vytvořeny rozsáhlé krajinné celky, tehdejší drobná políčka byla slučována, drobná mozaika získala větší měřítko. Začalo se hospodařit ve velkém na velkých panstvích. Vliv člověka na krajinu výrazně zesílil.²⁶

Vznikají velké plochy jednotvárné polní krajiny. Trojpolní systém zefektivnil zemědělství, neúrodná pole byla opuštěna. V době třicetileté války a následně i po ní, v období hospodářské nestability, upadá tradiční rybníkářství. Vysušené rybníky se mění na pole a louky. Šíří se řada plodin dovezených ze zámoří, jako například kukuřice, brambory, rajčata, slunečnice a kaštan. Zejména kvůli železářství a sklářství se rozsáhle těží lesy.

Stále se zlepšuje síť cest, cesty jsou hierarchizovány (pěšiny, cesty, vozové cesty, silnice). Krajina je velmi dobře prostupná, napomáhala tomu též dnes již zaniklá síť polních cest.

²⁵ Srov. Květ, R.: Duše krajiny. Praha, Academia 2003.

²⁶ Srov. Srov.: Sádlo, J. – Pokorný, P, Hájek, P. – Dreslerová, D. – Cílek, V.: Krajina a revoluce. Praha, Malá Skála 2005.

Osidlují se vysoké polohy okrajových hor, v odlehlých lesnatých oblastech se zakládají myslivny.

V době baroka je krajina propojena ve vizuálně i ideologicky jednotný celek. Děje se tak pomocí urbanistických komplexů krajinných kompozic. Vzniká množství velkých staveb v krajině, poutní kostely, kaple, aleje, sýpky nebo mlýny, ale i množství drobných staveb, jako jsou boží muka, křížové cesty, milníky a podobně. Vznikají nová okázalá zámecká sídla, klášterní komplexy a kostely. Původní hrady a tvrze se přestavují v zámky. U zámků jsou zakládána stromořadí se svými pohledovými liniemi, na mostech a křižovatkách jsou stavěna boží muka a sochy světců. Barokní krajina je krajina posvátná. Baroko „propojilo krajinu v souvislý, harmonicky komponovaný celek.“²⁷

„Krajina se stává artefaktem, úměrně k tomu příroda v ní pouhým nesvéprávným, ač třeba vzdorujícím materiálem. Baroko je první etapou racionálního uchopení a plánovitého budování středoevropské krajiny, realizovaného naveliko a důsledně.“²⁸

V 18. a 19. století se postupující zkulturnění krajiny zastavuje. Trojpolní systém je nahrazen systémem střídavým, který již nepotřebuje tolik půdy. Znovu jsou vysazovány lesy, které byly v průběhu rozšiřování zemědělských ploch ničeny.

Od druhé poloviny 18. století se začala stavět základní síť pozemních komunikací. Do konce 18. století bylo v Čechách a na Moravě vystavěno asi 1100 km říšských silnic. Po skončení napoleonských válek tempo výstavby vrcholí.

V 19. století je v Čechách velmi málo divoké přírody. Díky koncentraci zemědělství se přestává využívat méně úrodná půda jako orná a v úrodných oblastech se rozmáhá zemědělství průmyslové.

Od doby osvícenství zanikají původní stezky, které jsou buď rozorávány, zastavěny, nebo nahrazeny novými silnicemi, které se začínají budovat koncem 18. století. Císařské silnice byly budovány bez ohledu na přírodní dispozice, často byly vedeny ve tvaru přímky. Představují tak citelný zásah do více než pět set let trvající podoby tradiční české kulturní krajiny. V 19. století se do podoby krajiny vtiskl další prvek, železnice, které přírodní reliéf nejen nerespektovaly, ale zároveň ho ke své potřebě měnily.

V průběhu 19. století se mění i skladba lesních porostů, stále častěji jsou na místech vykácených lesů vysazovány monokultury.

„Teprve v moderní době, tj. v posledních dvou staletích, nastal čas budování silnic ve velkém. V druhé půli 20. věku přistupuje k tomu fakt, že při nových stavbách silnic a dálnic se do značné míry nejen nectí predispozice stezek, ale stírají se dávné přírodní tvary a zahlazují stopy po přírodních pochodech, takže krajina je natolik změněna, že už to leckde není ani kulturní krajina, ale technická konstrukce.“²⁹

V 2. polovině 20. století se v okolí městských aglomerací rozšiřovala těžba hornin, výstavba továren i bytů zdevastovala dřívější urbanizovanou krajinu. Po násilné kolektivizaci venkova

²⁷ Srov. Pavel Hájek: Česká krajina a baroko. Praha, Malá Skála 2003, str. 55.

²⁸ Srov. Srov.: Sádlo, J. – Pokorný, P. Hájek, P. – Dreslerová, D. – Cílek, V.: Krajina a revoluce. Praha, Malá Skála 2005, s. 181.

²⁹ Srov. Květ, R.: Duše krajiny. Praha, Academia 2003, s. 68.

dochází ke scelování polí a likvidaci lokálních stezek. Dříve se pozemky se lišily kraj od kraje velikostí, tvarem, pěstovanými plodinami, tyto rozdíly byly setřeny. Mnohem hustší byla síť cest, území bylo snadno přístupné. Dnes tvoří pole jeden lán, o původní přítomnosti cest svědčí stromy nebo drobné památky stojící v polích. Ztrácejí se důležité funkční krajinné prvky jako meze, remízky, úvozové cesty, stromořadí, solitérní stromy, drobné památky, upravené studánky, rybníky nebo staré polní cesty. Jejich ztráta znamená ztrátu historické paměti krajiny. Více byly postižené úrodné, méně členité oblasti.

V dnešní době do krajiny expandují a znehodnocují ji průmyslové parky na zelené louce, supermarkety, haly nebo skladiště.

Na druhou stranu ale dochází v posledním desetiletí 20. století k určité změně pohledu na přírodu. Budují se nové cyklotrasy, které nahrazují zaniklé trasy lokální, na některých místech republiky se obnovují i místní stezky, znovu se zakládají meze, vysazují se původní remízky, opravují se mostky a lávky, čistí se studánky nebo prameny.

V současnosti existuje několik programů zabývajících se obnovou kulturní krajiny, mezi něž patří například Program péče o krajinu (MŽP ČR), EECONET (evropská ekologická síť), Natura 2000, ÚSES, program vytváření sítě zvláště chráněných území přírody, Program pro rozvoj venkova SAPARD, Program obnovy venkova, v rámci ochrany přírody kategorie významných krajinných prvků (VKP) nebo Program revitalizace říčních systémů.

2.5. Česká krajina v současnosti

Pro českou krajinu je charakteristická vysoká pravidelnost rozmístění, a to spíše drobných sídel. Tato skutečnost je důsledkem středověké kolonizace, při níž byly rozvrženy základní sídelní struktury, které se zachovaly dodnes. Vše mimo Prahu je v Česku venkov.³⁰ Oproti Evropské Unii je v České Republice vysoké zastoupení nevyhraněných území, území ani převážně městských, ani převážně venkovských. Výrazně méně než v Evropské Unii jsou zde zastoupeny dominantní městské regiony.

Zásadní změny reliéfu české kulturní krajiny způsobilo rozšířené a dlouhodobě aplikované orné zemědělství. Česká Republika má oproti jiným zemím s prehistorickým rázem ráz spíše historický, formovaný v gotice, renesanci a baroku.

³⁰ Urbanismus a územní rozvoj, Praha 2000, str. 33.

3. Drobné památky

Drobné památky může rozčlenit podle několika kritérií. Podle materiálu, výtvarného vývoje a jejich funkce.

3.1. Materiál

Nejčastěji užívaným materiálem je **kámen**. Díky trvanlivosti tohoto materiálu máme k dispozici celou škálu památek od pravěku až do dneška. Některé přírodní útvary se staly památkami až druhotně. Jejich nezvyklý tvar podněcoval často lidovou imaginaci k tvorbě různých pověstí, které jejich vznik vysvětlovaly různými způsoby. Některé kameny, které byly vhodně umístěny, získaly funkci orientačních bodů. Bývaly označeny kříži, nebo jinými symboly, sloužily jako podklad k reliéfu do nich vytesaného, nebo byly osazeny doplňky z jiných materiálů a jinak modifikovány. Nejčastějším typem vyskytujícím se v české krajině jsou kamenné solitéry vytesané z místního kamene na objednávku.

Podstatně méně trvanlivým materiálem je **dřevo**. Nejstarší dřevěné památky, které se dochovaly do současnosti, dosahují stáří zhruba 500 let. První sakrální památky byly dřevěné, dřevo dlouhou dobu převažovalo nad kamenem. Dřevo je snadno dostupným materiálem, je snadno opracovatelné. Dřevěná boží muka a kříže se objevovala v české krajině od raného středověku.

K umělým materiálům menšího stáří patří **smíšené nebo cihlové zdivo**, různé **kovy**, které jsou častým materiálem kovaných a litých křížů, **slitiny a pálená hlína**. Vyskytují se i rozličné kombinace výše uvedených materiálů.

Užití konkrétního materiálu záviselo na souhrě několika skutečností: na konkrétním regionu, jeho zvyklostech, hospodářských poměrech kraje a dobových módách a trendech.

3.2. Drobné památky a kulturní krajina

Již v pravěku se objevovaly různá znamení v krajině (např. znamení kříže jako piktografický znak). Předkřesťanská znamení byla nahrazena křesťanskými symboly, z doby šíření křesťanství na našem území se však nedochovalo nic. Jednotlivé symboly se proměňovaly v čase, v počátcích křesťanství se symbol kříže, stojící u cesty, obohatil o korpus Krista. Na staré kamenné symboly, jako menhiry nebo milníky, byl často dodatečně vyryt symbol kříže.

Středověký akcent na didaktické působení uctívání obrazů (bible pro negramotné), kult milostných madon a obrazů nebo soch světců tvorbu drobných památek podporovaly. V gotice, renesanci, se ale v krajině tolik soch a křížů jako v současnosti nevyskytovalo, síly byly spíše věnovány stavbě hradů, kostelů, klášterů nebo opevnění. Památky se stavěly při významných cestách k upamatování na zázrak, neštěstí nebo jako zaslíbení Bohu (ex voto).

V pozdním středověku lidé přivazovali malé dřevěné sochy a křížky na stromy nebo umísťovali sochy do kaplic, které byly připevněné na pahýlech odumřelých stromů. Ke studánkám, kterým byl přikládán léčivý nebo zázračný účinek, byly stavěny dřevěné sochy světců (takového původu jsou i některé slavné mariánské sošky).

Husitství, reformace a kalvinismus tvorbu drobných památek nepodporovaly. V období husitství bylo zničeno mnoho klášterů i drobných sakrálních památek. Jedná se o první vlnu ikonoklasmu, při níž reformátoři prosazovali postoj, že posvátný obraz má být v duši, před vnitřním zrakem, nikoli před očima, a v každém zobrazení světce viděli hned modlářství. Možná i proto patří k nejstarším dochovaným kamenným památkám tzv. boží muka (marterl).

Do počátku 17. století se v krajině se nacházelo velmi málo drobných staveb, poblíž měst stávaly často jen šibenice. Vzácně se objevila slupková nebo pilířová boží muka. V krajině bylo také velmi málo velkých křížů. V protestantských oblastech, v oblastech šíření luteránství, stavby drobných památek vůbec podporovány nebyly.

Drobné památky prožívají svůj rozkvět v období protireformačním, v baroku. Tridentický koncil (1563) zdůraznil funkci výtvarného umění v liturgii, emocionální účinek obrazů na prostého člověka. Protireformace tak byla důležitým impulsem pro rozvoj figurálního sochařství. Od této doby můžeme volně stojící sochy, které dosud patřily k panským budovám, potkat i ve vesnicích a v polích. Jedná se o Madony, sv. Jany Nepomucké, volně stojící kříže, kalvárie... „Přibližně od 70. let 18. století se na vesnicích a malých venkovských městech začínají objevovat bohatě zdobené kamenné podstavce litinových či železných křížů, celokamenné kříže s korpusem Krista a sochy světců.“³¹

Nastupující osvícenství a josefinismus drobným památkám nepřály. Nebylo podporováno lidové „modlářství“, Josefem II. byly zakazovány poutě a různé náboženské praktiky. Některé drobné monumenty se staly stavebním materiálem. Církev tvorbu drobných památek nepodporovala. Na venkově ale stále vznikaly drobné stavbičky v duchu na vesnici přetrvávajícího baroka, často nákladem jednotlivců.

S masivním nástupem industrializace mizí obrovské množství drobných památek, především památky vytvořené ze dřeva. Jako reakce na industrializaci se v 19. století objevuje lidové baroko se svojí řemeslnou výrobou. V této době je mnoho drobných památek zničeno, ale zároveň i vytvořeno. Z tohoto období pochází většina drobných památek, které se nacházejí v současné české krajině. Nové drobné památky se tvoří též v souladu s historizujícími slohy. V 19. století v době Národního obrození získávají drobné památky na popularitě, jsou opravovány a obnovovány. Konají se četné slavnosti a poutě, památná místa v krajině jsou častým tématem lidových pověstí, kramářských písní a v malířství. Později vznikají první popisné a identifikační soupisy a posléze i památkové zákony.

Za 1. republiky, po zrodu samostatného Československého státu, dochází k likvidaci památek připomínajících habsburský katolicismus. Lidé ničili protireformační památky, sochám sv. Jana Nepomuckého uráželi hlavy, nebo je svrhávali z mostů, zkáze neunikly ani sloupy mariánské. Ale i v této době vzniklo určité množství drobných památek, hlavně na venkově.

Po roce 1948 se sakrální památky staly trnem v oku vládnoucí ideologii. Zásadním způsobem se na fondu drobných památek podepsalo působení jednotných zemědělských družstev, jejichž těžká zemědělská technika památky skutečně nešetřila. I přes všechna příkoří, která byla na památkách páchána, se jich do 90. let dochovalo poměrně hodně.

Během 20. století bylo postaveno množství **pomníků padlým** vojínům první nebo druhé světové války a obětem nacismu. V posledních několika desetiletích vzniká mnoho **pomníčků**

³¹Srov.: Hanzl, Z. a kol.: Kámen v rukodělné výrobě českého venkova. NLN, Praha 2003, s. 172.

obětem dopravních nehod. Jsou umísťovány u cesty, identifikují místo, kde se stala tragédie. Vedle českých silnic můžeme spatřit například mramorové desky se jménem nebo i fotografií, prosté křížky, věnečky na stromech, apod.

V 90. letech drobné památky na jednu stranu ubývají, jsou buď kradeny a prodávány do zahraničí, nebo jsou devastovány. Zároveň se ale začínají drobné památky opravovat a navracet na původní místo, nejdříve jednotlivými nadšenci, postupem času vznikají i různé spolky na obnovu drobných památek. Tento trend se stále zvyšuje, nejvíce drobných památek bylo opraveno po roce 2000.

V současnosti můžeme drobné památky, které stávala podél cesty nalézt uprostřed polí, při rušné silnici, nebo i ve vsi, či ve městě zalité do asfaltu.

3.3. Typologie drobných památek³²

3.3.1. Topografické terénní památky

K topografickým terénním památkám řadíme různé hraniční kameny a mezníky, milníky, příkopy, triangulační a zeměpisné památky, celní kola a další značení.

Tyto památky měly původně funkci praktické orientace. Označovaly například hranice státních útvarů, panství, obecních katastrů nebo jen hranice sousedních polí. Díky těmto znamením bylo možné lokalizovat i polohy některých starých cest. V současnosti reprezentují historickou podobu krajiny, tehdejší územní rozdělení, síť stezek. Tvoří tak nedílnou součást paměti krajiny.

Hranice bývala buď přirozená, která využívala exponovaných přírodnin, jako tekoucí vodu, jezero, pohoří, vyvýšeniny, skály, stromy nebo kopce, příkopy a kameny, nebo umělá. Umělá hranice byla tvořena například kopci zeminy nebo kamení, do nichž byly ukládány tzv. svědci, což byly předměty, které nepodléhaly zkáze, jako například hrnce s uhlím, kovové penízky, střepy, kusy cihel, hřebíky, oblázky nebo sklo.

Nejdůležitější byla **zemská hranice**, kterou zpočátku tvořil široký pruh neosídleného území. Později se začala označovat pomocí lizovaných³³ stromů, které měly do kůry vyřezané různé symboly (pruhy, později kříže, kalichy, routy, římská čísla). Postupem času se na kmeney začaly připevňovat vyřezávané a malované znaky. Souběžně s hraničními stromy se někdy používaly i příkopy, padací jámy, kamenné valy a zídky. Tento způsob značení byl ale ukončen roku 1764, kdy bylo nařízeno dále stromy nepoužívat. Místo nich se začaly hojněji používat kameny. První zmínka o jejich užití pochází už z 16. století.

Pro označení hranic mezi jednotlivými panstvími, katastry nebo polnostmi sloužili podobně jako u zemské hranice různé značky, které mohly být vytesané nebo vyřezané do kmene stromu, jako kříž, liz, kalich, letopočet, jméno nebo iniciály vlastníka, nebo kameny opracované do podoby mezníků nebo hraničníků.

Jako **mezníky a hraničníky** nejčastěji sloužily kameny, které byly zasazovány do země, proto se jim říkalo sady mezné, sádky nebo sadovci. Pro snadnou identifikaci bývaly nápadné svou velikostí a tvarem a měly též být jiného druhu kamene, než který se vyskytoval v okolí. Polohou často naznačovaly orientaci na jiné mezníky. Byly označovány různými znameními, například rodovými znaky majitelů pozemků (užívané od 17. století), iniciály jmen, kříži, kalichy, koly, šípy, srdci, čísla označujícími pořadí mezníku nebo letopočty. Jako varování se užívala znamení, které označovala, jaký trest postihne dotýčeného za přesazení nebo zničení mezníku. Meče, dýky a sekery znamenaly, že člověku, který přemístí tento kámen, bude useknuta ruka nebo hlava, nůžky znamenaly ustřížení části těla, cep ubytí cepem, podkova značila, že dotýčný bude roznesen na kopytech. V některých případech byly celé kameny ozdobně tvarovány.

³² V základní typologizaci vycházím z práce Ireny Bukačové. In: Hájek, T. – Bukačová, I.: Příběh drobných památek. Jaroslav Bárta, Studio JB 2001. Irena Bukačová člení drobné památky do následujících skupin: Topografické terénní památky (hraniční kameny a mezníky, příkopy, triangulační a zeměpisné památky), náboženské památky (kříže, boží muka, kaple, kapličky), smrt, kamenné památky, pomníky a bojiště (bojiště, pomníky a památníky, smírčí kříže, kříže, křížové kameny, kruhové stély), památky archeologické (kamenné, mohyly, valy). Toto členění použiji ve své práci jako východisko.

³³ Liz, liza – zářez nebo vrub v kmeni stromu, sloužící jako mezní znamení. Srov.: Hanzl, Z. a kol.: Kámen v rukodělné výrobě českého venkova. NLN, Praha 2003, s. 219.

V křivoklátských lesích se nalézají množství pískovcových kamenů, které sloužily jako hraničníky Fürstenberského panství nebo jako hraniční kameny jednotlivých katastrů a polností. Na fotografii je mezník, který byl nalezen poblíž Skřivaně ve stráni klesající k Tyterskému potoku. Tento kámen nejspíše určoval hranice pozemků některého obyvatele Skřivaně. Takovýchto objektů se v okolní krajině nachází jistě bezpočet.

Tyto kameny se nacházejí buď vedle cest, nebo i na různých místech v lese, často bývají povalené, zarostlé mechem, není tedy možné je všechny lokalizovat.

Vedle dřevěného kříže na cestě ze Skřivaně do Tyter se nachází dva mezní kameny, které sem byly odněkud přesazeny. Původně označovaly hranice Fürstenberského panství.

Vznik mezníků a hraničníků byl doprovázen právním aktem, k němuž v dřívějších dobách patřil specifický rituál: **proces mezního soudu**. Výjezdní soud zasedal přímo na místě pod stanem. Celého aktu se zúčastnila skupina úředníků obou sousedících panství s lesmistry, hajnými i svědky z řad prostého lidu. Předtím, než byl mezník posazen, sypaly se pod něj na příslušné místo kovářské okuje a kusy železa, aby půda měla trvale odlišné zbarvení pro případ, že by někdo mezník přesadil. Po osazení mezníků vyplatil místní dráb několika vesničanům, kteří zde zastávali úlohu svědků, tzv. „pardus“, výprask na pamětnou, aby si lépe zapamatovali, kde hranice leží, a mohli o tom v případě sporu svědčit. Za to pak dostali odměnou drobnou minci. Historický příklad takového mezního soudu můžeme nalézt v knize Augustina Sedláčka: „Na mnohonásobnou žádost Rakovnických vyjel r. 1615 Ondřej z Ostešova, hejtmán, na vyhlídnutí průhonův a pastvin na Hané a tu vsazeno mezi jejich grunty a královskými sedmero mezníků. První mezník vsazen jest na konec háje u břehu rybníka a dáno pod něj půl přesky mosazné, podkoní hřebík, dva knoflíky, skleněné, dva malé peníze a okolo něho uhlí osypáno. To všecko se stalo, aby s ním nikdo hnouti nemohl. Aby zůstala paměť toho mezníku, vymrskáni při něm tři sousedé Rakovničtí, hajný Luženský a jeden podruh. Pod každý mezník položeno něco, buď jistý počet oblázkových kamínků nebo uhlí, nebo knoflíky, nebo hřebíky. Sedmým mezníkem byl dub velký, rozsochatý; na něm vysekán kříž, hřeb kolní do téhož kříže vbit a jiné dva kolní hřeby po straně do toho dubu vraženy.“³⁴

Častým zvykem, který se udržoval do zavedení katastrálních map (v Čechách 1826 – 1843, na Moravě 1824 - 1836) byla **obchůzka mezí**. Na jaře, nejčastěji na sv. Jiří, sv. Marka nebo o svatodušních svátcích, se sešli rychtář a další představitelé obce, aby zkontrolovali, jestli nejsou některá mezní znamení poškozená. Z této obchůzky vyhotovili zápis, ve kterém

³⁴ Srov.: Sedláček, A.: Hrady a zámky a tvrze Království českého. Díl osmý - Rakovnicko a Slánsko. Argo, Praha 1996, s. 54.

popsali a pořadovými čísly označili jednotlivá znamení. U každého mezníku uvedli jméno člověka, který zde obdržel výprask a počet vyplacených ran.

V případě, že došlo ke sporu o hranice, byli tito svědkové předvoláni, aby polohu hranice dosvědčili. Svědci, kteří pamatovali vymezení hranice, museli vstoupit do jámy vykopané na způsob hrobu a oblečení do košile a s drnem na hlavě pak přísahali na kříž pravdivost své výpovědi, což doprovázeli slovy „Ať mě zem pohltí.“ Vypráví se pověst o jednom sedlákově, který přísahal křivě a okamžitě padl do hrobu mrtev.

Kamenné mezníky se staly předmětem lidových pověstí. Případné nežádoucí přemístování mezníku bylo „ošetřeno“ v pověsti, která se dochovala na různých místech republiky. Pověst praví, že přemístění mezníku bylo tak velkým přečinem, že dotýčný, který se toho dopustil, neměl klid ani po smrti. Příběh vypráví o muži, který po smrti chodil s mezníkem na zádech a kolemjdoucích se ptal.: „Kam ho dám?“, osvobozen byl až tehdy, když mu někdo odpověděl, „Kdes ho vzal, tam ho dej!“

Poblíž Rakovníka, při silnici vedoucí z Rakovníka do Lišan, se nachází mezní kámen,³⁵ který byl vyroben z hlavačovského pískovce. Takovému kameni se dříve říkalo baba³⁶. Vlivem povětrnostních podmínek je již silně zdeformován. Tímto místem kdysi procházela cesta z Rakovníka do Lišan, kde rozdvojila a buď mířila do Prahy, nebo se připojila k Erfurtské stezce. K tomuto kameni se váže lidová pověst, která praví, že se zde před mnoha staletími proměnila v kámen Vojslava, pyšná dcera hlavačovského pána Mstislava. Vojslava vyznávala pohanské kultury, její kamarádka Ludmila byla křesťanka. Někdy se dívky přely o tom, který bůh je mocnější. Jednoho dne jely na koních od Hlavačova do kopce k Rakovníku. Když přijely k místu, kde dnes stojí kamenná panna, viděly na cestě stát starce. Vojslava řekla. Když přeskočíš koněm toho starce, aniž by se mu cokoliv stalo, uvěřím, že tvůj bůh je mocnější. Ludmila však odmítla. Vojslava se

tedy chystala starce přeskočit sama. Když se rozjela, napřáhl stařec ruku a zvolal: „Zkameniž, bezcitná, jako je kamenné srdce tvé!“ V tom okamžiku stála Vojslava vedle cesty proměněná v kámen.³⁷

V dřívějších dobách se objevovala kolem starých stezek různá orientační znamení. Ta byla buď ze dřeva, nebo z kamene. Již pravěký člověk si orientaci v krajině usnadňoval pomocí

³⁵ Dle Bednaříka se jedná o pomezí kříž, jelikož tento kámen měl původně tvar kříž a jeho příčné břevno je již silně porušeno.

³⁶ Baba: kamenný, hrubě tesaný kříž u cesty, plní funkci mezníku. Srov. Frolec, V. – Vařeka, J.: Lidová architektura. SNTL, Praha 1983.

³⁷ Srov.: Bednařík, T.: Kniha pověstí z Rakovnícka, Novostražecka, Křivoklátska, Poddžbánka, Jesenicka a Čistecka. Rakovník, Raport 1998.

různých znamení. K nim patřili např. zabodané dřevěné tyče (stejně, které se dnes nachází vedle některých silnic nebo lyžařských tras, aby bylo zřetelné, kudy vede cesta zapadaná sněhem), do vrcholu seskládané drobné kmeny poražených stromů. Na křižovatkách bývaly zasazovány dlouho žijící stromy nebo zde byly stavěny různé kamenné objekty: vysoké bloky hornin (menhiry) nebo jen hromádky (pyramidky) kamení. Úkolem těchto znamení však nebylo pouze zajistit orientaci pocestným, v různých kulturách byly vztyčeny kameny zároveň sídlem vyšší moci.³⁸

Jako znamení u cesty často dodatečně sloužily i smírčí kříže nebo kříže pamětní, často i různé sakrální památky, jako například boží muka nebo kapličky.

Dříve se vedle cest stavěly **milníky**³⁹. Rozlišujeme sloupové, hranolové nebo válcové milníky. Značily vzdálenost od určitého místa v mílích.

Na tomto místě je třeba též zmínit znamení, která se objevovala při zemských silnicích, tzv. **celní kola**. Byly to kamenné desky, na nichž byl vytesán kříž v kruhu, někdy i sekyra, dýky nebo znamení ruky a meče, což bylo výstražné znamení celního práva. Tyto objekty označovaly blízkost celní stanice a povinnost platit clo, které vybírali ti, kteří opravovali staré obchodní cesty. Úmyslné vyhnutí se placení bylo trestáno zabavením nákladu a koní.

Na druhém nádvoří hradu Křivoklát se nachází kamenná stéla. Jedná se o kruhovou stélu s klínovou základnou, v jejíž horní části je vytesaný kříž. V současnosti je zde pouze opřený v koutě a slouží jako unikátní exponát. Původně stál nedaleko kaple sv. Eustacha nad Křivoklát při Pražské stezce. Hospodářská správa hradu ho kdysi použila jako překlad přes silniční příkop. S pomocí lesního rady Šnobla byl tento kámen dopraven na hrad. Dle některých vědců, například Jana Rennera, sloužil jako celní kolo, dle jiných, např. Tomáše Bednaříka, sloužil jako mezní kámen.

Na rozcestích byly umístěny kamenné **rozcestníky**, jako příklad můžeme uvést rakouský rozcestník, který se nachází v Rakovníku na křižovatce silnic Rakovník – Lišany – Olešná. Jedná se o vysoký pískovcový sloup, který je ukončen bočníkovou hlavicí s krycí deskou. V jeho horní třetině jsou vytesány kolem dokola mělké, dnes již prázdné, výklenky. Tento rozcestník patří ke starým rakouským rozcestníkům (další se nachází přímo v Rakovníku), které ukazovaly směr při výpadových cestách z města. Do výklenků byly vpisovány nebo na tabulkách umístěvány informace o tom, kam která cesta vede i údaje o vzdálenostech.

³⁸ Srov. Květ, R.: Duše krajiny. Academia, Praha 2003.

³⁹ „Milník, znamení vzdálenosti v mílích, kamenný válec či hranol užívaný od římské doby až do zavedení metrické soustavy při cestách k označení vzdálenosti, počítané vždy z větších měst.“ Blažíček, O. a kol.: Slovník památkové péče. Sportovní a turistické nakladatelství, Praha 1962.

Dále se označovaly brody nebo důležité body komunikací, jako výstražné znamení před místy prudkého klesání byla umísťována formanská znamení, tzv. **pozorky** (sloupy se symbolem brzdných zarážek vozů). Tato znamení jsou předchůdci dnešních dopravních značek. Na počátcích nepovolených cest se objevovaly **zákazové sloupy**.

Měřičské body topografické povahy nemají majetkoprávní charakter, jsou ryze praktického charakteru. Z konce 18. stol a z 19. století pocházejí **triangulační body**. Trigonometrické zaměřování se v Čechách provádělo v 1. polovině 19. století, v té době též vznikly první katastrální mapy (1839). Tehdy byl též označen **průběh poledníku, rovnoběžek, střed Čech a Evropy**.

3.3.2. Sakrální památky

Sakrální objekty, jako boží muka, kříže, kapličky, zvoničky, volně stojící sochy a sousoší se stavěly v prostoru, který byl považován za klíčový pro každodenní život společenství. Nejčastěji jím byla náves. Tak tomu bylo v případech, kdy tyto památky vznikaly nákladem obce nebo z příspěvků obyvatel. Když však tyto objekty fundovali jednotlivci, stavěli je většinou na svém vlastním pozemku nebo u cest, které vedly ke hřbitovu nebo k poutnímu místu. Drobné sakrální stavbičky objednávali někdy i manželé nebo majetné ženy, donátory byli též rolníci nebo představitelé obce. Někdy byl fundátorem i sám kamenický mistr. Objekty tedy mohly být financované z majetku obce, peněžních sbírek, majetku soukromých osob ale i z majetku církevního.

Když chtěl takový monument zříditi soukromník, uzavíral se sochařem smlouvu, ve které jsou uvedeny kromě jmen zúčastněných stran i četné jiné údaje, například kdo nebo co bude hlavním motivem, kteří svatí budou zobrazeni na podstavci, výše a splatnost odměny dohodnuté s autorem, rozdělení úkolů a úhrady finančních nákladů spojených s opatřením kamene, dopravou hotové práce na určité stanoviště, vybudováním základů, polychromováním a zlacením objektu atd., součástí smlouvy býval rovněž náskres budoucího díla.⁴⁰ Tyto náskresy pak musel dotyčný nechat schválit konzistoří. Po postavení dotyčného monumentu musel věnovat určitý obnos na jeho opravy nebo údržbu, případně se zavázat, že o něj bude pečovat a bude ho udržovat v dobrém stavu. Renovace se týkala především nové polychromie a zlacení, jelikož většina povrchových nátěrů podléhá rychle působení povětrnostních podmínek. Pak následovalo slavnostní vysvěcení, kterého se účastnilo duchovenstvo, družičky a celá vesnice.

Na těchto památkách většinou nalezneme jméno **zakladatele** nebo jeho monogram a několik dalších údajů, které si zde přál uvést, například o jeho profesi, společenském postavení nebo rodinném stavu. Často se zde objevují i jména **autorů** soch nebo křížů a označení jejich profese, jako např. „řezbář“, „kamenosochař“ nebo „mistr kamenický“. Na těchto památkách bývá též vyryt **citát** z Písma, nebo lidový zbožný verš. Bývá zde uveden i důvod, proč byla památka postavena. Velmi často se na těchto památkách uvádí rok vzniku.

V oblasti Křivoklátska se dochovalo velmi málo drobných památek, na kterých by bylo uvedeno jméno **donátora**. Většina objektů je anonymní. Jedním donátorů, který nechal postavit hned několik drobných sakrálních objektů, byl Václav Kratina, sedlák z Velké Bukové. Jsou to kaplička Panny Marie na Křivoklátě, která na níž jsou vytesány iniciály W.K. a letopočet 1769, socha sv. Václava, která nese letopočet 1766 a jméno Václava Kratiny a socha sv. Jana Nepomuckého (později obestavěná kapličkou) ve Velké Bukové nesoucí nápis: „Z nákladem Wáclava Kratini D 5 Máie L 1764“. Mezi dalšími památkami, u nichž známe donátora, můžeme jmenovat kříž, který se nachází na Křivoklátě a je na něm vytesán nápis: „Tento swatý kříž postavili manželé Martin a Johanna Šwarc 28. května L.P. 1848,“ kapličku sv. Eustacha nechal postavit Jan Kryštof Rayman v roce 1697, kapličku ve Zbečně na návsi nechal postavit zbečenský mlynář Václav Krupička.

Nejštědřejšími donátory drobných sakrálních staveb byl na Křivoklátsku knížecí rod Fürstenberků. Můžeme připomenout například boží muka nacházející se poblíž Nového Domu, pomník hajného Wágnera tamtéž, kapli sv. Huberta na Dřevíči, atd... Méně památek byl vystavěno z popudu Valdštejnů, mezi jinými můžeme zmínit např. sochu sv. Jana

⁴⁰ Srov.: Hanzl, Z. a kol.: Kámen v rukodělné výrobě českého venkova. NLN, Praha 2003, s.172.

Nepomuckého u Nového Domu. U několika dalších donátorů se jedná o pouhé dohady, jelikož jejich jméno není na památce přímo uvedeno.

Autory kamenných památek mohli být sochařsky odborně školení řemeslníci ale i samoukové bez speciálního školení, což bylo ve venkovském prostředí velmi časté.

Na Křivoklátsku není známo mnoho **autorů** drobných církevních staveb, jelikož tyto stavbičky nebývaly většinou signovány. Zprávy o autorovi stavby se dochovaly nejčastěji až z 19. století, jako tomu je v případě pomníku Karla Egona II. z Fürstenberka, který nechali v letech 1858 – 1860 postavit čeští zaměstnanci křivoklátského panství. Architektem je Antonín Jiruš, pomník zhotovil Karel J. Svoboda. Autorem busty z bílého mramoru je pražský sochař Emanuel Max. Známi jsou autoři, kteří pracovali na zakázku pánů v Fürstenberka, jako je autor kaple sv. Huberta na Dřevíči. Kaple byla postavena v roce 1899 podle návrhu vídeňského architekta Alberta Pia (1899), obraz svatého Huberta, který je v ní umístěn, pochází od Emanuela Dítěte. Autorem novogotické kaple sv. Václava, která se nachází v zámeckém parku na Leontýně, je Antonín Jiruš.

Nejčastější informací, která bývá na těchto stavbičkách uváděna, je **rok** jejich vzniku. Nejvíce drobných monumentů v této oblasti pochází z 18. a 19. století, podstatně méně je staveb ze století 17. a 20.

Při umístění drobných sakrálních staveb se uplatňovala zvláštní mimoestetická kritéria. Náboženské památky se stavěly v místech, která lidé považovali za nepřátelské, pociťovali na nich strach, cítili se zde cizí, zranitelní, běžně zde nepobývali. Mohla to být místa, ve kterých pociťovali pomíjivost člověka a zmar (hřbitov, osamělá sídla, hrady, tvrze, mlýny, hospody...) nebo například hory, rokle nebo temný les. Tato místa byla obávaná zvláště v noci. Různé památky byly též stavěny v místech, kde došlo k nějakému neštěstí, zločinu nebo přírodní katastrofě. Za velmi zlé bylo považováno místo, na němž se odehrála sebevražda, vražda, nebo jiné tragické úmrtí. Na těchto místech se působily různé nadpřirozené síly. Náhlá smrt, kdy dotyčný neměl možnost se vyzpovídat a přijmout poslední pomazání, byla velmi obávaná. Tím, že na takto neblahém místě byl postaven kříž, socha nebo boží muka, došlo ke smíření a lidé se ocitli i na tomto místě pod boží ochranou.

Dřevěný kříž na cestě mezi Skřivaní a Tytrami stojí v místě, kde se kdysi odehrála vražda. Hajný zde zastřelil pytláka nebo pytlák zastřelil hajného. Kříž nenese žádný nápis, nejedná se tedy o pomník. Tento kříž identifikuje pouze místo, kde se něco zlého přihodilo, nepřipomíná ani k jaké události zde došlo, ani jméno oběti, a tak se se na tuto událost pomalu zapomělo, kříž zde však stále stojí.

Za zvlášť nebezpečné byly považovány křižovatky a rozcestí. Od pradávna se zde konaly oběti, stavěly se zde různé posvátné stavbičky, které byly po příchodu křesťanství nahrazovány křesťanskými sakrálními objekty, jako jsou kostely, boží muka, kříže nebo kapličky. Zde se za pohanských dob konaly pohřby a obřady za mrtvé. Ale i pak zde byli pohřbíváni sebevrazi, zločinci, lidé neznámého náboženství nebo lidé, kteří zemřeli násilnou smrtí nebo nešťastnou náhodou. Na křižovatkách a při brodech se odevzdávaly obětiny, které měly zajistit bezpečnost při dalším putování.⁴¹

⁴¹ Srov. Květ, R.: Duše krajiny. Academia, Praha 2003.

Na Křivoklátsku se spousta drobných památek nachází na křižovatkách. Na křižovatce, kde se ze silnice vedoucí z Křivokláta do Všetat odbočuje do Nezabudic, stojí zelený kříž (viz foto str. 72), několik kilometrů od něj směrem na Prahu na další křižovatce (Roztoky – Nižbor – Karlov) nachází kříž červený. Není znám žádný příběh, který by se k těmto křížům vázal, je tedy možné, že zde tyto kříže byly postaveny pouze z důvodu ochrany tohoto místa. Uprostřed mnohých vesnic byl na křižovatkách cest vybudován kostel.

Za nebezpečné se též považovaly přechody přes vodní toky, a tak můžeme velmi často poblíž brodu nebo přímo na mostě nalézt sochu sv. Jana Nepomuckého, svatého ochránce těch, kteří jsou ohrožováni vodou. Ve výklencích kapliček, v místech, kde se zastavovali voraři k odpočinku, byla umístěna socha sv. Vojtěcha, patrona vorařů.

Drobné sakrální památky se stavěly vedle cest vedoucích do vzdáleného kostela. Mnoho těchto stavbiček se vyskytovalo také na cestách, kterými chodilo procesí k poutnímu kostelu. U nich se cestou poutníci zastavovali, aby se pomodlili nebo si odpočinuli. Dochovaly se i různé nábožné písně, které velebily tyto kříže, sochy a kostely.

Různé kapličky se též stavěly za zázračnými prameny nebo v místě, kde se někomu zjevila Panna Marie. Někdy byl důvodem pro postavení kříže nebo sochy úcta pozůstalých nebo příkaz zakotvený v závěti zemřelého, jindy slib učiněný ve chvíli nouze. Ve válečném období mohly být tyto monumenty zřizovány jako prosba o odvrácení války. K božím mukám nebo kapličkám směřovala již ve středověku procesí vyprošující si vláhu a úrodu. V různých dobách byly drobné sakrální monumenty zřizovány též jako prosba jednotlivce za vyplnění rozličných osobních přání.

U Hutského mlýna na Rakovnickém potoce (dnešní Kohoutův mlýn) se nachází kaplička Jana Nepomuckého. Pověst hovoří o tom, že mlynářka ze mlýna velmi toužila po dětech a každý den se za to modlila a prosila Boha. Jednou v noci se jí ve snu zjevil Jan Nepomucký, který jí řekl, že když nechá postavit vedle mlýna kapličku, bude její prosba vyslyšena. Mlynář s tím však nesouhlasil, a tak se jí sv. Jan ve snu zjevil ještě třikrát. Poté se již mlynářce podařilo manžela přesvědčit. Do hotové kapličky dala mlynářka sochu sv. Jana Nepomuckého. Po krátké době byla prosba vyslyšena a manželům se narodil chlapec.

Různé církevní stavbičky se stavěly i z prosté úcty k Bohu, Panně Marii nebo některému svatému, byly projevem osobní zbožnosti donátora, vyzývaly kolemjdoucí k modlitbě a pokoře před Bohem. Typickým barokním motivem pro jejich postavení bylo memento mori, tedy napomenutí kolemjdoucích, aby žili zbožným životem, chovali se pokorně a spravedlivě a mysleli na vlastní smrt.

Zároveň představovaly projev **vděčnosti** Bohu nebo jednotlivým svatým za záchranu v nouzi, nemoci, jako například socha panny Marie s Ježíškem ve Všetatech, kterou roku 1744 postavil baron Leveur jako dík za uchránění své rodiny před morem, který zde zle řádl.

Drobné monumenty se též stavěly jako poděkování za vyvážnutí z nebezpečí nebo za odvrácení neštěstí nebo živelné pohromy, poděkování za příznivé počasí nebo nabytí majetku. Příkladem může být kaplička sv. Eustacha, která se nachází necelý kilometr od Křivoklátu na Zámeckém vrchu. Tuto kapličku dal postavit vrchní lovcí křivoklátských lesů Jan Kryštof Rayman. Roku 1687 zastřelil fořtknecht Jan Sixta pytláka a byl za to uvězněn. Rayman mu tehdy pomohl z vězení a za to byl sám obžalován a uvězněn. Až po dvou letech věznění byl na přímluvu majitele křivoklátského panství císařem omilostněn. Na důkaz díků dal nejprve zřídit oltář svatého Eustacha, patrona myslivců, v kostele sv. Petra na Křivoklátě a potom nechal v nejvyšším bodě Zámeckého vrchu postavit kapličku svatého Eustacha.

Jako výraz díků za to, že jejich stavení, které leželo blízko Berounky, bylo uchráněno od povodně, postavili blízko mostu přes Berounku v katastru Velké Bukové manželé Martin a Johanna Šwarc železný kříž.

Z předkřesťanské doby se dochoval zvyk sázet na posvátná místa skupinu stromů. Obraz, kdy se kolem církevní stavbičky tyčí nejčastěji dvojice stromů, někdy i více, je velmi typický pro českou krajinu.

Místa, kde se nacházely tyto sakrální stavbičky, byla místy, kde se lidský svět stýkal se světem cizím, kde se sakrální dotýkalo profánního. Při setkání s nimi se lidé rituálně křížovali.

Kříže

V krajině se vyskytují různé typy křížů. Můžeme se setkat s prostými kříži dřevěnými, na kterých je někdy připevněn plechový korpus Krista, s kříži umně vyřezávanými, s kříži kamennými, železnými s kamennou podezdívkou, někdy s korpusem Krista, výjimečně se v krajině objevují zděné či betonové kříže.

V nejstarších dobách se obrázky s náboženskými motivy zavěšovaly na stromech, kde byly původně uchovávané i sochy. Díky této tradici se i nadále obrázky malovaly na dřevo a nejstarší náboženské památky se tesaly ze dřeva.

Jednoduché dřevěné kříže se v Čechách objevují už ve středověku. Po obrazoboreckém reformačním období se dřevěné kříže znovu začínají stavět až v období protireformace v 2.

polovině 17. století. Vůbec největší množství monumentálních dřevěných křížů se v české krajině objevilo během 17. století. Velké dřevěné kříže byly vztyčovány před obcemi na znamení, že dotyčná ves byla obrácena zpět na katolickou víru. Stavěny byly také na paměť jezuitských misí, přičemž data misí i zbudování křížů na nich byla pečlivě uváděna. Tyto kříže stály na krajích obcí, u hřbitovů nebo před kostely. Několik takových křížů se dodnes dochovalo zejména v severních Čechách: „Mívají plechový malovaný korpus, výjimečně se vyskytne i nákladnější dřevěná plastika. Ramena trámových křížů bývají kryta barokně zvládnutými plechovými stříškami, nad korpusem bývá přibita tabulka s nápisem INRI a pod nohama Ukřižovaného visívala lucerna. Někdy doplňovaly plechový malovaný korpus také postavy P. Marie Bolestné a Jana Evangelisty.“⁴² Pro Křivoklátsko tento typ křížů není typický.

Někdy se v krajině stavěly skupiny třech dřevěných křížů, z nichž prostřední byl nejvyšší a nesl plechový nebo dřevěný korpus. Do současnosti se však tyto skupiny křížů nedochovaly.

Dřevěné památky obecně rychle podléhají zkáze. O jejich zkázu se často přičinili i pověřiví lidé, kteří věřili, že třísky uloupané z „božích muk“, jak se křížům v lidové mluvě až do 19. století říkalo, mají magickou, nejčastěji léčivou nebo ochrannou, moc. Dřevem z těchto křížů se vykuřovaly světnice, síně i chlévy proti nemocem, úrknutím a pádu dobytka, třísky sloužily i k jiným pověřivým praktikám. Poničené kříže pak někdy nahrazovala církev za kamenné. V některých případech, kdy byl starý dřevěný kříž nahrazen kamenným, byly části původních dřevěných křížů ukládány do kamene jako relikvie. Dřevěné kříže se musely zhruba po 50 letech obnovovat.

Na přelomu 17. a 18. století se od dřevěných křížů upouští a začínají se používat trvanlivější materiály. Od 70. let 18. století se na vesnicích a malých městech začínají objevovat bohatě zdobené kamenné podstavce litinových či železných křížů a celokamenné kříže s korpusem Krista. Pod vlivem barokního monumentálního sochařství vzniká nový typ kříže: kříž na honosném kamenném podstavci. Samotný kříž mohl být buď kamenný, železný, nebo kombinovaný s polychromovaným plechem, ty byly později vystřídané litými krucifixy. Ramena křížů bývala chráněna zaoblenými plechovými stříškami, lemovanými při okrajích krajkovitými ozdobami. Na dřívku bývaly buď reliéfy svatých, nebo ryté citáty z bible.

V oblastech, kde nebyl dostatek snadno opracovatelného kamene, se zřizovaly často kříže železné na žulových soklech (kónických nebo kvadratických). Na kříži je připevněno tělo Krista vykrojené z plechu, často polychromované. Plech býval později nahrazen kříži litými, které se dodnes hojně vyskytují v české krajině. Počátkem 19. století přichází další vlna tvorby dřevěných křížů, patrně kvůli tomu, že po josefinských reformách a napoleonských válkách postihla venkov chudoba, a tak se opět místo nákladnějšího kamene začalo používat opět dřevo.

Určitou skupinu monumentálních křížů tvoří ústřední kříže na hřbitovech. Bývaly nejdříve dřevěné, ale už od počátku devatenáctého století se stavěly na kamenné podstavce s bohatými nápisy a byly buď rovněž kamenné, nebo železné. Tyto kříže však do oblastí našeho zájmu nepatří, hodláme se zabývat pouze drobnými monumenty volně stojícími v krajině.

Na Křivoklátsku se nachází hned několik prostých monumentálních dřevěných křížů. Tyto památky jsou v naší krajině ojedinělé. Kříže dosahují výšky několika metrů, často představují

⁴² Srov. Scheybal, J.V.- Scheybalová, J.: Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách. Severočeské nakladatelství Ústí nad Labem - ČSAV, 1985, s. 225.

dominantní prvek okolní krajiny. Někdy jsou obklopeny dvěma vzrostlými stromy. Některé kříže mají břevna ozdobena listovým ornamentem, jako například kříž zelený (viz foto s. 72) nebo kříž, který se nachází na návsi v Hracholuskách. Zcela bez ozdoby je kříž mezi Skřivaní a Tytrami, kříž ve Všetatech, červený kříž, kříž vedle polní cesty z Velké Bukové do Křivoklátu. V budoucnu se chystá obnova slabeckého dřevěného kříže, který již byl silně poničen.

V této oblasti se nachází velké množství křížů železných nebo litinových, které jsou nejčastěji zasazeny v pískovcovém podstavci. Nejsou příliš monumentální, dosahují výšky jednoho až dvou metrů. Takových křížů se v katastru jedné obce často nachází hned několik, mnoho z nich se nachází v intravilánu obcí.

Jedním z nejčastějších typů, které se vyskytují na Křivoklátsku, je zdobný litinový kříž s plastikou Krista zasazený do hranolového pískovcového soklu. Velmi často se zde objevuje i jednoduchý litinový kříž s plastikou Krista, která může být pozlacená. Mnoho těchto křížů patrně pochází ze sléváren v Novém Jáchymově. V křivoklátské krajině se také můžeme setkat s jednoduchými železnými kříži zasazenými do pískovcového soklu. Mnohem méně je zde křížů kamenných. Nacházejí se například v Novosedlech nebo Kalubicích (viz foto s. 71.)

Boží muka⁴³

Boží muka jsou sloupky nebo pilíře ukončené kaplicemi, lucernami, sanktuáři nebo prostými hlavicemi, do jejichž vrcholu býval vetknut kovový kříž nebo je korunoval kříž kamenný. Může na nich být buď obrazem, nebo slovy připomínáno utrpení a muka Spasitelova.

Starší typy měly nahoře otevřené kapličky nebo baldachýnky, v nichž se zapalovala světla za mrtvé, původně tedy souvisela také s kultem mrtvých. Až později tam byly vystavovány obrazy nebo sochy znázorňující utrpení Páně. Odtud jejich původní název boží muko, později boží muka.

Podle názorů některých badatelů (například **Antonín Tomíček**) byla boží muka vztyčována na křížovatkách, v místech hromadných pohřbů lidí zemřelých bez posledního pomazání nebo v místech, kde byly kopány hroby sebevrahům a lidem neznámého náboženství. Dle jiných badatelů (např. **Josef Brož**.) byla boží muka stavěna i jako projev vděčnosti Bohu nebo jednotlivým svatým za záchranu v nouzi, nemoci, za vyvážnutí z nebezpečí nebo za odvrácení neštěstí (ex vota), měla tedy votivní charakter. Mohla představovat prosbu o odvrácení živelné pohromy, poděkování za příznivé počasí nebo nabytí majetku.

Boží muka původně sloužila zároveň jako nástroj christianizace, proto byla zřizována na místech, kde se konaly pohanské obřady. Bývala projevem osobní zbožnosti donátora, stavěla se také při příležitosti ukončení sporu mezi sousedy nebo poddanými a vrchností, ale i jako pokuta za spáchaný přečin. Významnými místy pro stavbu božích muk byly cesty, po kterých chodily poutníci na poutní místa. Boží muka se ale též objevovala při cestách k popravištím, představovala pro odsouzence poslední místo, kde se společně s knězem mohl pomodlit. Odsouzený pak u nich býval v nevysvěceném hrobě i pohřben.

⁴³ Boží muka, pašijový památník, drobná architektura umístěvaná v sídlištích, ale hlavně na polích a volně v krajině, zděná, či kamenná, ve tvaru sloupu, pilíře apod. se skřípíčkou na obraz, reliéf nebo sošku, a vrcholu opatřená křížem. Boží muka – u nás zejména v 15. a 18. věku – bývají zdobena i v několika etážích. Srov. Blažíček, O. a kol.: Slovník památkové péče. Sportovní a turistické nakladatelství, Praha 1962.

Základní podobu božích muk, která se ustálila poměrně brzy, tvoří tři části: hranolový podstavec, na něm stojící sloup s patkou a hlavicí, který nese schránku (kaplici) zakončenou křížem. Místo schránky se někdy objevuje soška Panny Marie, častěji ale bývá kaplice dutá s baldachýnem, s obrazem Krista, nebo plná jako hranol s mělkými výklenky s reliéfy. Přední strana často obsahuje hlubší výklenek pro obrázek. Může jím být kamenný reliéf, dřevorezba nebo malovaný obrázek na plechu nebo na skle.

Běžně se rozlišují **dva typy božích muk**. Boží muka sloupková, která bývají běžně až 3,5 metru vysoká, a boží muka pilířová, hranolová, která bývají zděná (z cihlového, smíšeného, lomového nebo částečně upraveného kamenného zdiva) a většinou bývají omítnutá. Jsou mohutnější, mají větší hranolový dřík, bývají opatřena mělkými nikami. Představují tvarový přechod ke kapličkám. Masivní čtverhranný dřík pilířových božích muk bývá někdy pročleněn dalšími nikami pro plechové obrázky, sošky a nápisy, na dříku spočívá kaplice, zdobená ze všech čtyř stran hlubšími výklenky pro sošky nebo mělkými nikami pro plechové obrázky, kaplice bývá ukončena nízkým komolým jehlancem, do něhož je někdy vetknut železný dvouramenný kříž. Hranolovitá boží muka bývala sestavována i z pečlivě opracovaných pískovcových kvádrů, zdobených často na povrchu plochým kamenickým dekorem, s bohatě odstupňovanými římsami, náročně rámovanými nikami apod. Určitý podtyp představují hranolová boží muka jednostranná, kterým se někdy říká „zastavení“, jelikož připomínají zastavení křížových cest.

Stavbu božích muk nařídil prý již kníže Boleslav na přání svatého Vojtěcha, „aby znamení Božího umučení bylo vytesáno na každé bráně a aby na dřevěném nebo kamenném sloupu bylo postaveno v každé vsi.“ Nejstarší známá česká boží muka pochází z období kolem roku 1300. Jedná se o sloup ze Všestud, který je umístěn v lapidáriu chomutovského muzea. Většina z ostatních zachovaných božích muk nevznikla před koncem 15. století. Jejich výskyt je nerovnoměrný, závisel na historickém vývoji oblasti a převažujícím vyznání jejich obyvatel.

Nejstarší boží muka byla dřevěná (dřevěná sloupková boží muka), postupem času byla nahrazována kamennými. Stavěla se až do konce 19. století.

Gotická a románská boží muka využívají většinou vertikální formy, horizontální členění je zde méně výrazné. V tomto období často chybí podstavec, který hojně vyskytuje až v renesanci a baroku. Dřík gotických božích muk bývá obvykle hranolový až osmistěnný nebo tordovaný. Kaplice dosedají na dřík obvykle přímo, oproti následujícím obdobím zde chybí výrazná hlavice. Kaplice bývají ukončeny kamenným křížem. Toto období charakterizuje tvarové bohatství, používají se gotické ornamentální ozdoby (lomené oblouky, fiály, křížové kytky). V gotice se nejčastěji používal hlavně pískovec nebo jiný snadno opracovatelný materiál, v následujících dobách se častěji užívaly tvrdé horniny, např. žula. Sloupky pozdě gotického typu spadají do rozmezí 15. – 17. století. Vynikají neobyčejným tvarovým bohatstvím. Tyto sloupky nedosahují ještě takové výšky jako sloupy, které se stavěly za protireformace. Gotická boží muka bývají nejčastěji vysoká 2-3 metry, 4 metrové sloupky jsou vzácné. Nejvíce gotických božích muk se zachovalo v okolí Chomutova, ale i na Českolipsku nebo Jilemnicku.

Renesanční boží muka se objevují od 2. poloviny 16. století do poslední třetiny 17. století. Tehdy se začíná hmota více členit horizontálními římsami. Objevuje se také podstavec, který bývá reliéfně vyzdoben a ukončen výraznou, bohatě profilovanou krycí deskou. V období renesance a baroka mívají dřívky výraznou hlavici, na níž je usazena lucerna s koulí, někdy

bochníkovitého tvaru, do které je teprve osazen železný křížek. Renesanční boží muka dosahují menších rozměrů, používají antikizující formy. Dřívky sloupů jsou oblé, často s entasí, předchozí hraněný tvar sloupku je opuštěn.

Nejvíce božích muk a drobných památek vůbec se v české krajině objevuje v období **baroka**, které v Čechách trvá od 17. až do 19. století, kdy hovoříme o baroku selském. V tomto období jsou jednotlivé části v souladu s barokním slohem zvlněny a prohnuty. Důsledně je prosazován sloup kulatý s entasí, opírající se už o pozdně renesanční a ranně barokní tvarosloví. Tyto sloupy mají obvyčně několik stupňů, bývají často kanelovány nebo tordovány, mívají i kanelury s vloženými píšálami nebo bývají obtočeny révou. Dřík mívá podobu vertikálně kanelovaného válce nebo hladkého válce s entasí. Ukončeny bývají hlavicemi opírajícími se o antické vzory (dórské, iónské, korintské a toskánské). Na nich pak spočívají štíhlé kaplice s nikami a reliéfy nebo se již na nich objevují sochy. Nejčastěji je to Panna Maria, často Nejsvětější Trojice, sv. Václav, Jan Nepomucký, Pieta, křucifix. Postupem času, v duchu protireformace, ustupuje stará kaplice a lucerna stále více soše světce. Nápis bývají umístěny nejčastěji na podstavcích, ale objevují se i na zadní straně lucerny a na dřívku. Typické jsou rozevláté kompozice, jednotlivé prvky jsou v pohybu živě uspořádány. Oblíbené jsou mušlovité kartuše pro nápisy, prosby, letopočty, figurální výjevy jsou zasazeny do oltářové niky. Jako doplňky se užívají hlavičky andílků, girlandy a ovocné festony. Význam sloupu se mění, objevuje se morový a viniční sloup, poprvé se objevuje obelisk.

Po roce 1750 se objevují **rokoková** boží muka, která mají formu medailonů. Přibývá tvarového bohatství, základní koncepce mizí pod přemírou výzdoby.

Klasicistní dekor je využíván na mnoha místech až do poloviny 19. stol. Na konci 18. století a v 19. století je členění božích muk jednodušší. Postrádají podstavec, hlavičku a jsou robustnější. V lucerně bývají vyobrazeny tradiční pašijové výjevy. Dekorace ubývá. V 19. století je tvarosloví drobných monumentů poznamenáno historizujícími slohy, neogotikou a později neorenesancí. Ve 20. století se staví podstatně méně nových božích muk, častější jsou kopie starých forem.

Na Křivoklátsku se boží muka dochovala jen vzácně. Jako příklad můžeme uvést boží muka, která se nacházejí na křižovatce silnic z Křivoklátska do Lán a Nového Domu. Nechal je zde zbudovat kníže Karel Egon II. z Fürstenberka. Jedná se o pískovcová boží muka sloupková. Horní část je zakončena kapličkou s mělkou nikou, v níž se nachází špatně čitelný nápis.

Zvonice a zvoničky

„Pod termínem **zvonice** se rozumí specifický druh staveb, který slouží pouze nebo především pro umístění zvonů a manipulaci s nimi (zvonění), a přitom stojí samostatně, v Čechách a většinou i v celé velké části zaalpské Evropy vždy při kostele nebo alespoň ve funkční souvislosti s ním.“⁴⁴ Funkce zvonice jsou sakrální i profánní zároveň. Zvonice sloužily především k ohlašování bohoslužeb a dalších církevních záležitostí a zároveň i jako ochrana kostela, mohly zastávat funkci obranné věže nebo brány. V civilním životě sloužily hlavně jako zdroj zvukového znamení, a to k ohlašování času nebo k varování při nebezpečí ohně nebo nepřátelského vpádu. Zvonice se vždy, i když je od kostela dělila i větší vzdálenost, funkčně vázaly ke kostelu.

Ve vsích, které neměly kostel, přebíraly světské funkce zvonice drobné obecní **zvoničky**. Často zastávaly i funkci obecní kapličky. Nejvíce zvonice bylo zřízeno po roce 1751, kdy Marie Terezie vydala tzv. ohňový patent, který nařizoval, že každá obec musí mít zvon, který by ohlašoval případný požár. Nejčastěji stály ve středu obce nebo na vyvýšeném místě, aby byl hlas zvonku slyšet po celé vesnici.

Podle stavebního materiálu se rozlišují zvonice dřevěné, zděné, polozděné (zděné s dřevěným zvonovým patrem) a v Čechách výjimečně se objevující zvonice hrázděné. Kamenné sloupové zvoničky mají tvarově blízko k božím mukám. Rozdíl je mezi nimi je ten, že zvoničky mají kaplici ze všech 4 stran otevřenou. Objevují se nejčastěji v 60.-80. letech 19. století. Můžeme se setkat se zvoničkami žulovými, které bývají robustnější, a pískovcovými.

Nejstarší dochované zvonice pocházejí z konce 16. století. Nejdříve byl zvon zavěšován na příčku, která byla zasazena do rozsochy stromu. Později se vytvářela konstrukce dvou spojených sloupů, mezi nimiž byl upevněn zvon krytý šindelovou stříškou. Další formou je uzavřený trámový nebo prkenný prostor se sedlovou nebo valbovou střešou. Tyto zvonice mají pravouhlý polygonální a ojedinele i kruhový půdorys. V dalších obdobích se stavěly

zvonice zděné. Ty se pak postupně přeměňovaly v kaple. Některé kaple měly zároveň i funkci zvonice.

K nejstarším dochovaným zvonice na Křivoklátsku patří dřevěná zvonice, která se nachází vedle kostela sv. Štěpána ve Skřivani (viz foto str. 63). Další dřevěná zvonice stála v Panoším Újezdě, byla však v 17. století zbořena a namísto ní byla ke kostelu přistavěna věž. Většina vesnic na Křivoklátsku, které nemají kostel, má vlastní zvoničku. Ty však nemají takovou

⁴⁴ Srov. Kuča, K.: České, moravské a slezské zvonice. Praha, Libri 2001.

historickou hodnotu, často jsou novodobé. Jedná se o typické stavby obdélníkového půdorysu zděné z cihel, kryté často sedlovou střechou s taškami, jako například zvonice se šestibokým sanktusníkem s jedním zvonem, které se nacházejí v Tytrech (viz foto str. 29) a Hracholuskách, nebo zvonička s osmibokou věžičkou zakončenou křížkem, která se nachází v Novosedlech. Dále se zde nachází několik kaplí nebo kapliček se zvonící, jako například novodobá omítaná kaplička v Lašovicích, v jejímž sanktusníku je pod stříškou zavěšen zvon (viz foto str. 70). Tyto objekty plnily nebo i dodnes plní další funkce, jako například autobusová čekárna nebo hasičská zbrojnice.

Zajímavá zvonička se nachází v Roztokách, nad silnicí z Rakovníka do Berouna. Jedná se o dřevěnou stavbu obdélníkového půdorysu se sedlovou střechou, nad níž vystupuje věžička tvořená dvěma sloupy a nízkou stříškou, pod kterou je zavěšen jeden zvonec.

Kaple, kaplička ⁴⁵

Kaple je drobná sakrální stavbička, většinou centrálního půdorysu, zasvěcená uctívání Boha, Panny Marie a světců. K drobným památkám se počítají tehdy, mají-li „krajinotvornou funkci jako solitér bez dominantních nároků a spíše okolí doplňují, než aby určovaly jeho ráz.“⁴⁶ Bývají situovány na významných místech, například na vrších nebo u pramenů. Spousta z nich vznikla jako poutní místa, ke kterým se vážou četné zázraky. Kaple na návších plnily funkci kostelíka k místní pobožnosti.

Rozlišujeme mezi kaplemi uzavřenými, které mívají malý, čtvercový nebo kruhový či oválný půdorys, bývají zakončeny stříškou, nejčastěji jehlancovou, nebo barokní cibulovou bání. Další skupinou jsou kaple otevřené, které byly určeny k veřejné zbožnosti i bez přítomnosti kněze. Bývají omítnuté, obílené, omalované ornamenty a výjevy ze života svatých. Velmi často se objevují kaple zasvěcené Panně Marii. Zvláštní skupinu tvoří kaple ve skalách, často v podobě grotty nebo hluboké niky s tesaným reliéfem. Některé kaple jsou součástí křížových cest⁴⁷ zobrazujících Kristovo utrpení. Jednotlivá zastavení křížové cesty zobrazovala výjevy

⁴⁵ Kaple: sakrální stavba, obvykle zděná, architektonicky a výtvarně pojatá v souladu s charakterem světských staveb regionu, v němž je situována (...). Vnitřní vybavení kaple tvoří zpravidla malý oltář, socha nebo vyobrazení světce. Z hlediska liturgického se vyznačuje tím, že se zde nepřechovává eucharistie. V obcích, kde není kostel, bývá situována v jejich středu. Frolec, V. – Vařeka, J.: Lidová architektura. SNTL, Praha 1983.

⁴⁶ Srov. I. Bukačová In: Hájek, T. – Bukačová, I.: Příběh drobných památek. Jaroslav Bárta, Studio JB 2001, s. 62.

⁴⁷ „Křížová cesta, Kristova cesta na Kalvárii v Jeruzalémě, ve výtvarném zobrazování od středověku podávaná řadou scén (zastavení), v 15. století měla křížová cesta sedm zastavení (pašijový cyklus), od doby baroku byl počet zastavení rozmnožen na 14. Obrazy nebo reliéfy křížové cesty jsou umístěny v kostele a výjimečně i pod širým nebem.“ Blažiček, O. a kol.: Slovník památkové péče. Sportovní a turistické nakladatelství, Praha 1962.

z Kristovy cesty s křížem na horu Kalvárii. Původně jich bylo sedm, v období baroka se jejich počet rozšířil. Nejčastěji jich bývá čtrnáct (tzv. velké pašije). Do dnešní doby se dochovalo nejvíce křížových cest z 19. století. Zřizování křížových cest propagovali františkáni, kteří měli na jejich zakládání privilegium. Reliéf uvnitř niky, eventuálně celá zastavení umístěná v exteriéru, jsou někdy vytesány z kamene, sochy můžou být dřevěné, v kaplích též mohou být umístěny deskové obrazy.

Samostatný typ tvoří kapličky s půdorysem trojúhelníku, který zde symbolizuje trojjednost Boží, bývají řazeny buď k božím mukám, nebo kapličkám. Barokní výklenková kaplička tohoto typu se nachází v obci Křivoklát na návrší poblíž hradu v místě, kudy dříve vedla cesta z Amalína do hradu. (viz foto). Kaplička bývá někdy nazývána kapličkou svatého Vendelína, jelikož podle pamětní knihy byly ve výklencích umístěny následující malby: obraz ukřižovaného, obraz sv. Jana Křtitele a sv. Vendelína.

Na Křivoklátsku se nachází mnoho kaplí a kapliček. Jsou zasvěceny různým patronům, nejčastěji Panně Marii nebo Janu Nepomuckému. Vyskytuje se zde celá škála staveb. Na mnoha místech se můžeme setkat s jednoduchými otevřenými zděnými a omítnutými kapličkami obdélníkového půdorysu s nikou pro obraz, jako jsou kaplička Panny Marie v Nezabudicích, kaplička U Caparta poblíž Malé Bukové nebo kaplička Sv. Eustacha vedle silnice vedoucí z Křivokláta do Lán. V nice se je někdy umístěna socha světce, jako v případě prosté kapličky Panny Marie na Křivoklátě nebo kapličky sv. Jana Nepomuckého v Sýkořicích. Dále se zde nachází několik větších uzavřených kaplí, například kaple sv. Prokopa ve Svinařově, nebo kaple obdélníkového půdorysu se sedlovou střechou, která stojí v Kostelíku a je zasvěcena Máří Magdaléně. Některé z těchto kaplí slouží v současnosti jako autobusové čekárny.

Většinou na popud knížecího rodu Fürstenberků zde vznikaly kaple honosné, jako je kaple sv. Václava v zámeckém parku na Leontýně. Kaple byla postavena podle projektu architekta Antonína Jiruše, uvnitř se nachází oltář s obrazem sv. Václava od Václava Kroupy. Další zdobnou kaplí je kaple sv. Huberta na Dřevíči, postavená v roce 1899 na návrh architekta Alberta Pia.

Zajímavým objektem je dvoupatrová kaplička, která se nachází u Leontýna, na křižovatce silnic z Nižbora do Roztok a Kublova. Tato stavba vznikla roku 1893 na zakázku pánů z Fürstenberka a měla představovat nejvyšší bod v okolí Leontýna a zároveň sloužit jako rozhledna.

Volně stojící sochy a sousoší

Do této kapitoly patří jednotlivé sochy světců, ale i jiných figur a rozměrné vícefigurální památky.

Od dob baroka se v krajině objevují sochy ztvárňující různá náboženská témata, nejčastěji christologické a mariánské náměty. Jedná se o různá samostatná ikonografická zobrazení Krista a Panny Marie, sousoší kalvárie, Nejsvětější Trojice, pietu, Korunovací Marie, vzácněji Křest Krista nebo Loučení Krista s Pannou Marií. Někdy se samostatně objevují výjevy z **Olivetské hory**⁴⁸. K tomu jsou v krajině často využívány přírodní skalní útvary.

Kalvárie⁴⁹ byla umisťována s oblibou na vyvýšená místa. Nejčastěji se vyskytuje skupina, kterou tvoří Ukřižovaný, Matka boží Bolestná a svatý Jan. Tato tematika dosáhla vrcholu v baroku, kdy byly volně stojící sochy zakomponovány do krajiny.

Svatotrojičné a mariánské sloupy oklopené balustrádou se světci jsou na vesnici výjimkou, můžeme je najít v blízkosti šlechtického sídla, nebo v souvislosti s poutním místem. Ve spoustě českých měst tvoří dominantu hlavního náměstí.

⁴⁸ „Olivetská hora, Kristus na Olivetské hoře mezi spícími apoštoly, časný námět středověkého zobrazování, oblíbený zejména v plastice 15. věku, uplatňovaný při kostelích nebo i v krajině.“ Blažíček, O. a kol.: Slovník památkové péče. Praha, Sportovní a turistické nakladatelství 1962.

⁴⁹ „Plastické i obrazové znázornění ukřižovaného Krista mezi oběma lotry, s Bolestnou P. Marií a sv. Janem na Kalvárii, popřípadě jen s touto dvojicí postav pod křížem. Tak byla sochařská skupina Kalvárie umisťována od středověku do poloviny 17. věku na břevno ve vítězném oblouku kostelů, od pozdního středověku byly kalvárie zřizovány v bohatším vybavení v přírodě, zpravidla v spojení s křížovou cestou.“ Blažíček, O. a kol.: Slovník památkové péče. Praha, Sportovní a turistické nakladatelství 1962.

Kamenné sochy se na vesnicích objevují od 70. let 18. století. Umísťovaly se na návsi, mosty (sv. J. Nepomucký), cesty, křižovatky, na selské pozemsky, nebo do výklenků kapliček.

Některé sochy byly signované, jiné byly anonymní. Často nesly pouze jméno mistra sochařské dílny, nezáleželo na tom, který z tovaryšů sochu zhotovil. Někdy se objevila i datace. Rozdíl byl mezi zakázkami, které zadávali měšťané nebo páni, a zakázkami prostých venkovských lidí. Dle toho byl často vybrán i tovaryš, který sochu tesal. U prostých venkovských objednavatelů se přepokládalo, že budou mít menší nároky. „Bylo také nutné počítat se svéráznou, téměř pověřivou zbožností vesnického člověka, který chtěl mít všude ochránce proti živelním pohromám, nemocem, pomluvě, který nesmírně uctíval křestní patrony a oceňoval přímluvu svatých často víc než samotnou pomoc boží. Zobrazený světec se musel snadno poznat, bylo nutno výrazně jej odlišit od jiných patronů. K tomu sloužily především atributy, jež na lidových plastikách a obrazech vystupují vždy markantně do popředí a světci jim musí podřídit veškeré své konání.“⁵⁰

Nejčastěji bývá zobrazována Panna Maria, dále zejména Jan Nepomucký, Florián, Václav, Barbora a Anna. Do dřívku bývá vytesán křížifix, křestní patroni fundátorů, zemští patroni (jako sv. Ludmila, sv. Václav, Jan Nepomucký, sv. Prokop) nebo ochránci před živelními pohromami. Méně se objevují ochránci před morem jako Roch, Šebestián nebo Rozálie, patroni zemědělců (jako např. sv. Izidor). Svatí na podstavci bývají zobrazeni jako izolované postavy s příslušnými atributy, výjevy z jejich života bývají vzácné. Výjimkou je Jan Nepomucký, výjevy z jehož života bývají zobrazovány na podstavcích s jeho sochou. Samotná socha nejčastěji typologicky navazuje na sochu z Karlova mostu. Na vesnicích bylo běžným zvykem sochy polychromovat.

Na několika místech České republiky se nacházejí též sochy tesané do kamene, nejčastěji do pískovcové skály. Velmi známou lokalitou, kde se těchto objektů vyskytuje hned několik, je Braunův Betlém v Kuksu, nebo Čertovy hlavy u Želíz.

V době josefinských reforem sochařské dílny upadají, mají problém se získáváním náročnějších zakázek. Zakázky v této době pocházejí nejčastěji od venkovského lidu. I v době klasicismu a rokoka se v souladu se vkusem prostých lidí tvůrci vesnických skulptur navracejí k barokním a rokokovým tvarům. Vesnické zakázky bývají až do 19. století poznamenány barokním nazíráním, zatímco objednávky panské a městske jsou zcela v duchu klasicismu nebo empíru, později neogotiky.

Na Křivoklátsku se nachází ve srovnání s jinými regiony poměrně málo soch stojící ve volné krajině. Nejvíce soch se nachází v těsné blízkosti hradu, jako například několik soch Jana Nepomuckého, které stály nebo stojí v blízkosti hradu Křivoklát, nebo zámku, jako sochy stojící v oranžerii slabeckého zámku.

Ve volné krajině, nejčastěji vedle cesty, se můžeme setkat se sochami Panny Marie, Jana Nepomuckého nebo svatého Václava.

⁵⁰ Srov. Scheybal, J.V.- Scheybalová, J.: Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách. Severočeské nakladatelství Ústí nad Labem - ČSAV, 1985, s. 258-259.

3.3.3. Památky týkající se smrti

Smírčí a pamětní kříže

Do této kategorie patří kamenné monolity, které bývají souhrnně nazývány kamenné kříže. Podle svého tvaru se dělí na kamenné kříže, křížové kameny a kruhové stély. Nejstarší **kamenné kříže** byly latinského typu (s prodlouženým svislým ramenem), později byly ve tvaru menšího stejnoramenného kříže řeckého (všechna čtyři ramena stejně dlouhá). Často v nich byl otvor pro světlo, které muselo v určitých dnech svítit. **Křížové kameny** jsou silné

desky, které mají většinou tvar obdélníku, čtverce nebo kosočtverce s pozitivně i negativně vytesaným křížem. **Kruhové stély** spojuje znak kříže vepsaný do kruhu.

Tyto kříže patří k nejstarším volně stojícím skulpturám v Evropě. Nacházejí se téměř po celém území Evropy. Dodnes se jich v Čechách dochovalo přes tisíc. Na Moravě a ve Slezsku se vyskytují rozptýleně, v Čechách jsou koncentrovány hlavně v pohraničí. Zvyk stavět kamenné kříže se k nám nejspíše dostal z Německa.⁵¹ Tyto kříže byly obvykle hrubého až rustikálního provedení, většinou nedosahovaly výšky větší než 1 metr. Tesány bývají ze žuly, z pískovce, z arkosy, z opuky, z porfyru, z čediče i z hrubozrnných slepenců. Řada křížů má tlapatý tvar ramen směrem ke středu se zužující, některé tvoří ramena pravouhlá, jiné mají spodní rameno kónické. Můžeme se setkat i s hranolovými bloky, na nichž je reliéfně vytesán jeden nebo více křížů

nebo jsou tyto kříže komponovány do kruhu, kosočtverce, lichoběžníku.

Někdy najdeme i skupiny křížů, které často vznikly pouhým sestěhováním křížů na jedno místo, například na náves nebo křížovatku. Dle starého zvyku byly někdy kříže zakopány nebo pohřbeny a nad nimi byl vztyčen a vysvěcen kříž nový.

O významu těchto památek existuje několik teorií. Jedna z teorií hovoří o tom, že tyto kříže připomínají dobu šíření křesťanství v našich zemích. Někdy se jim proto říkalo **cyrilometodějské kříže**, jelikož podle některých badatelů z 2. poloviny 19. století pocházejí z doby slovanských misí na našem území. Byly stavěny na místech, kde Cyril a Metoděj kázali víru. Tuto hypotézu, která byla později vyvrácena, zastával například moravský badatel profesor Jindřich Havelka nebo němečtí národopisci. Na našem území se žádný křížový kámen z těchto dob nedochoval, na rozdíl například od Irska nebo Norska, kde se můžeme dodnes s několika misijními kříži podobného tvaru setkat.

Někteří badatelé též věřili, že tyto kameny jsou zbytky soch pohanské bohyně Báby, proto se jim říkalo **baby**. Příslušný tvar však způsobovaly povětrnostní podmínky.

⁵¹Srov.: Hanzl, Z. a kol.: Kámen v rukodělné výrobě českého venkova. NLN, Praha 2003.

V Sasku a v severních Čechách se mluvilo o křížích římských nebo hunských (Römerkreuze, Hunenkreuze). V první polovině 20. století se objevila teorie o tom, že tyto kříže představují stará germánská znamení, tato teorie byla ale zřejmě vytvořená účelově jako doklad původního osídlení Sudet.

Mezi lidem i některými badateli se jeden čas šířila domněnka, že křížové kameny označují hrob. Tuto domněnku však potvrdil pouze jediný nález dvou koster pod smírčím křížem u Ostoměře u Hořic. I zde se připouští možnost, že tito mrtví zde byli pochováni později.

Antonín Tomíček považuje některé z kamenů, na nichž je vyryt znak meče, kopí nebo sekery a jež jsou situované při zemských stezkách nebo u starých obchodních cest, za tzv. Salvakvardy (salva guardia), které označovaly cestu, která stála pod ochranou veřejné moci. Salvakvardy však do skupiny kamenných křížů nepatří.

Tyto kříže nejpravděpodobněji souvisí se smrtí. Hlavním důvodem pro jejich postavení byla smrt člověka. Připomínají různé vraždy, pytlácké tragédie, neštěstí při sejítí z cesty, smrtelné úrazy apod. Dají se rozdělit do dvou skupin, na **kříže starší, smírčí** a **kříže mladší, pamětní**.

Samostatnou skupinu tvoří starší **kříže smírčí**, které souvisí s tzv. smírčími smlouvami. Dle středověkého práva byly součástí mimosoudního narovnání mezi vrahem a rodinou pozůstalého. Až do 1. čtvrtiny 17. století, do doby před vydáním Obnoveného zřízení zemského (1627 pro Čechy, 1628 pro Moravu, 1673 pro Opavsko), závisel postih pachatele v případě zmrzačení, zabití nebo vraždy na rozhodnutí nejbližších příbuzných zavražděného. Sepisovala se s ním tzv. smírčí smlouva, neboli „**smlouva o hlavu**“. V roli žalobce vystupovala rodina a blízcí příbuzní oběti. Pokud nebyl pachatel trestán na hrdle, mohl se vykoupit splněním určitých podmínek, na kterých se dohodl s příbuznými oběti a zajistit si tak beztrestnost. Kromě zaplacení určité sumy odškodného (uhrazení zádušní mše a smlouveného množství vosku ke zhotovení svící) k tomu patřilo také uznání viny, pokání (o odpuštění prosil na hrobě oběti), někdy nesměl pobývat ve veřejné místnosti současně s příbuznými zavražděného, a tzv. pokora (morální vyrovnání se s činem, který spáchal). Součástí smlouvy byl jako projev kajícího i závazek postavit na místě vraždy kamenný kříž, tzv. **kříž smírčí**. Většina z nich pochází z 15. a 16. století, v úředních knihách rychtářských, patrimoniálních a klášterních se tyto zápisy nacházejí v rozmezí let 1300-1600. V těchto textech jsou zmiňovány i různé podmínky o druhu kamene, jeho velikosti i výzdobě kříže, určeno je místo i lhůta jeho zasazení. Zároveň měl odsouzený vykonat další akty pokání, např. zaplatit až sto mší nebo vigilií, vykonat ještě v tomtéž roce cestu do Říma a k tomu vystrojiti oběti nákladný pohřeb.⁵²

Kříže měly pomáhat duším, které opustily tělo neočekávaně, bez církevního zaopatření, což bylo pokládáno za velké neštěstí i pro místo, na kterém k tomu došlo. Aby duše došla klidu, mimo to, že pozůstalí nechali za mrtvého sloužit mše, zřizovali různé sakrální objekty, které měly být znamením pro poutníky, aby se za zemřelého pomodlili. Možné je, že v tento zvyk navazoval na předkřesťanský **kult mrtvých**, dle něhož bloudící duše zabitého mohla své trvalé obydlí najít v kameni, postaveném na místě neštěstí.

Kamenné kříže byly často reliéfně zdobeny kříži nebo různými obrazci náradí a nástrojů, cechovními znaky nebo na nich byl vyryt letopočet nebo text, někdy i datum činu a jméno oběti. V 17. století bylo zvykem popisovat kříže hustým textem. Znamení, vyrytá do kamenů,

⁵² Srov.: Hanzl, Z. a kol.: Kámen v rukodělné výrobě českého venkova. NLN, Praha 2003.

značila ve většině případů smrtící zbraň, kterou byl mrtvý zabit, jako například meče, dýky, sekery, staré selské bitevní nože, cepy, kopí a velmi často kuše. Mohl zde být vyryt i znak cechu, do kterého zabítý patřil, například rohlíky nebo nůžky. Je velmi obtížné určit dobu vzniku u těchto památek, jelikož je díky jejich jednoduchému tvaru nemůžeme slohově zařadit. Problémem je i to, že nápis a datace, pokud se na objektu nachází, můžou pocházet z pozdější doby.

Druhou skupinu tvoří **kříže pamětní**. Tyto kříže se stavěly ještě dlouho poté, co bylo upuštěno od zvyku stavět kříže smírčí. Stavěly se v místech, kde se stalo nějaké neštěstí, tragická nehoda při práci, na cestě, vražda nebo zabití. Neměly již funkci smírčí, jejich účelem bylo upozornit poutníka, že se jedná o významné místo. Stavěli je příbuzní oběti v místech, kde se tragická událost odehrála. Tyto kříže se stavěly až do konce 18. století.

Podobné objekty mohly být použity k označení majetků. K vyznačení hranic kraje, panství, mezi pozemků obecních nebo soukromých někdy sloužily mezníky se znamením kříže, a to buď přímo v podobě křížových kamenů, nebo s křížem reliéfně vyrytým na kameni. Často byly jako hraniční znamení používány původní smírčí nebo pamětní kříže, pokud byly situovány na vhodném místě. Je nutné rozlišovat smírčí a pamětní kříže od mezníků, k nimž patří „kamenné kvádry nebo komolé jehlance se znamením kříže na jedné, dvou, třech nebo i čtyřech stranách i na vrcholu, nízké, kónicky se zužující kameny se čtvercovou základnou a rytým křížem na hořeni rovné ploše, dále nepravidelné ploché kameny s rovnoramenným křížem ze čtyř trojúhelníků a snad i některé kameny s rytým nebo vypouklým znamením kříže v kruhu.“⁵³ O jejich významu též svědčí výskyt dvou stejných kamenů na jedné mezi nebo to, že na žádném z nich není vytesáno znamení zbraně, letopočet nebo nápis.

Ke kamenným křížům se váže řada pověstí, které často odrážejí charakter okolního prostředí. Je-li kříž v blízkosti rybníka nebo řeky, bývá spojován s utonutím, nachází-li se v lese na opuštěném místě, často souvisí s loupežným přepadením, přestřelkou mezi celníkem a pašerákem, hajným a pytlákem, s pracovním úrazem, usmrcením divokou zvěří. Některé pověsti vycházejí z tvaru dotyčného kamene, a to nejčastěji tehdy, připomíná-li lidskou postavu. Některé pověsti též vycházejí z nástrojů, které jsou na kameni vyryty – bývají interpretovány jako vražedný nástroj nebo jako znak řemesla oběti.

V Chráněné krajinné oblasti Křivoklátsko se nachází oproti jiným oblastem velmi málo kamenných křížů. O jejich původní funkci se vedou spory. Publikace Kamenné kříže Čech a Moravy uvádí mezi smírčími kříži například křížový kámen v Újezdci. Jedná se o pískovcovou desku s vystouplým reliéfem střední a spodní části kříže. Další kamenné kříže se nacházejí v obcích Lhota a Bratronice na východní hranici CHKO. V Bratronicích se nacházejí hned dva kamenné kříže: první je vytesán z hrubozrnné žuly a má tvar zaobleného sloupku, na němž je vyryt dvojitý kříž na šikmém břevnu, na druhém kameni je zahloubený reliéf hrotového kříže. Ve Lhotě se nachází kamenný hranol, na jehož hrubě opracované přední straně je jednoduše naznačen řecký kříž. Místní legenda dává památku do souvislosti s utonutím pasáka i s dobytkem.

V krajině se nacházejí kamenné památky, které připomínaly válečné události, tedy různé **pomníky**. Pomníky byly stavěny blízko společné smrti hrdinů, někdy nad masovými hroby. V různých lokalitách tak můžeme nalézt švédský kříž, francouzský, Francouzův kříž, ruský, turecký, husitský nebo kozácký podle toho, jaké válečné události nebo pod ním pohřbené

⁵³ Srov. Scheybal, J.V.- Scheybalová, J.: Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách. Severočeské nakladatelství Ústí nad Labem - ČSAV, 1985, s. 220.

Kníže z Fürstenbergu.“

Ve dvacátém století vzniklo mnoho pomníků obětem první a druhé světové války a obětem nacismu. Snad každá česká vesnice má na návsi pomník občanům, kteří padli v první nebo druhé světové válce. Tyto pomníky se většinou nacházejí uprostřed návsi, jsou oploceny a kolem nich jsou vysázeny květiny nebo keře. Některé monumenty vznikly již za první republiky, jako například pomník padlým ve Skřivani, který byl v nedávné době opraven díky dotaci, kterou poskytl Mikroregion Balkán v rámci programu Obnova návsi. Upraveno bylo i okolí.

Mnoho z těchto monumentů vzniklo za socialismu, a tak nejsou v současnosti svoji estetikou příliš populární.

Za památky jsou též považovány **bojiště**, na kterých se odehrála nějaká historická bitva.

vojáky kříž připomíná. Objevují se kříže, které připomínají napoleonské války, početné jsou pomníky připomínající události rakousko-pruské války, výjimečně i války husitské.

I k těmto památkám se váží různé hrůzostrašné pověsti o padlých vojácích nebo vojáky zastřelených civilistech.

Na Křivoklátsku se nachází několik pomníků, které připomínají smrt hajného nebo pytláka. Na křižovatce silnic z Křivoklátku do Lána a Nového Domu stojí pomník lesního adjunkta Antonína Wagnera, který zde byl zastřelen pytlákem při plnění své služby. Svému zaměstnanci ho nechal postavit kníže Max Egon z Fürstenberka. Na podstavci kříže je deska, na které je nápis „Lesnímu adjunktovi Antoninu Wagnerovi na stálou památku. Skonal na tomto místě dne 5. července 1865 ve věrném a srdnatém vyplnění služby své. Postavil jemu vděčný jeho pán Max Egon“

Pomníky se staví především u příležitosti výročí nějaké památné události. Tento typ monumentů velmi podléhal dobové módě a ideologii. Pomníky byly a jsou z různých důvodů

likvidovány. Památnou událostí, kterou může pomník připomínat, bývá například povodeň, výročí narození nějaké významné osoby, návštěva významné osoby, atd.

Naproti hradu Křivoklát, ve stráni na vrstevnicové stezce, se nachází pomník knížete Karla Egona II. z Fürstenberka. Nechali jej zde na důkaz vděku zbudovat zaměstnanci křivoklátského panství. Po vzniku samostatné Československé republiky v roce 1918 byl tento pomník se souhlasem křivoklátského lidu zničen kladenskými radikály, poprsí knížete bylo svrženo ze stráně dolů. Lidé nemohli zapomenout, že jeden z potomků knížecího rodu prý na konci války pronesl, že „v křivoklátských lesích je dost stromů na šibenice pro Čechy.“⁵⁴ V roce 1928, kdy bylo poprsí obnoveno a opět umístěno do pomníku, sepsalo několik politických stran petici za jeho opětovné odstranění. Petice nebyla uznána, a tak byla knížecí busta opět shozena ze stráně, tentokrát tajně v noci. Definitivně byla vrácena roku 1929.

V posledním století vzniká velmi mnoho pomníčků obětem dopravní nehody. Jsou umístovány u silnice, na místě, kde k tragické události došlo. Můžeme najít prostý křížek zapíchnutý do země, kamennou desku s fotografií a jménem, křížek nebo fotku přibité na stromě. Lidé k těmto pomníčkům často nosí květiny, věnečky a zapalují u nich svíčky. Tyto křížky mají funkci pamětní, mají připomínat neštěstí, ke kterému zde došlo.

3.3.4. Památky megalitické kultury⁵⁵

K pravěkým pohanským památkám řadíme památky kamenné, mohyly a valy. Na našem území se z této doby dochovaly pouze menhiry (solitérní, svisle postavené dlouhé kameny) a kamenné řady. Tyto kameny byly buď přírodní, nebo jen hrubě opracované. Většinou byly situovány na odlehlých a opuštěných místech, která byla i později křesťanstvím považovaná za posvátná, a proto na nich nebo v blízkém okolí stávala kaplička nebo kříž. Menhiry se zde stavěly v pozdní době kamenné a době bronzové. Většinou plnily kultovní nebo kalendářní funkci. Na našem území je doloženo 25 menhirů, většina z nich se nachází v severozápadních Čechách.

Patří k nejstarším nemovitým památkám v českých zemích. Jedním z typů kamenných monumentů byly tzv. obětní kameny, které byly připisovány Keltům. Váže se k nim řada pověstí, například miskovité prohlubně na balvanech pověsti přisuzují čertovým stopám. Některé teorie hovoří o tom, že se jednalo o orientační body cest z východu na západ Evropy. Existují doklady o tom, že misky vznikly vydlabáním kamenného prášku, který se užíval až do novověku v lidovém léčitelství.

K těmto památkám se váží pověsti, které vycházejí z jejich tvaru. Známé jsou menhiry, u nichž se vžila jména jako Zkamenělý pastýř, který se nachází v blízkosti Klobuk na Slánsku, Zakletý mnich v Drahomyšli nebo Zkamenělá dívka u Rakovníka. Poblíž Rakovníka se

⁵⁴ Srov.: Bednařík, T.: Historické památky Rakovnicka. Raport, Rakovník 1997.

⁵⁵ Megalitická kultura: „Kultura pravděpodobně z pozdní doby kamenné, charakteristická objekty sestavenými z rozměrných kamenů, přírodních nebo jen hrubě opracovaných. Jedná se o kultovní (místně tvoří astronomicky a geometricky orientovanou síť) a pohřební stavby, dochované ve Francii, na britských ostrovech aj. Na našem území zanechala stopy především v podobě solitérních, svisle postavených dlouhých kamenů – menhirů (o jejich časovém zařazení probíhá diskuse). Srov.: Hanzl, Z. a kol.: Kámen v rukodělné výrobě českého venkova. NLN, Praha 2003, s. 219.

nachází tzv. Kounovské řady. Dva největší kameny v řadě se nazývají Paegas a Gibonn a z jejich vzájemné pozice je možné při určitých datech změřit východ Slunce a Měsíce.

3.4 Co znamenaly drobné památky pro život společenství

Rozsah a způsob zpřítomnění drobných památek v životě vesnice odpovídal významu, který setkáním s nimi přikládali její obyvatelé. Dodnes jsou některé drobné sakrální památky předmětem veřejného projevu náboženského kultu. V dřívějších dobách byla však jejich role v životě lidí mnohem významnější. Lidé o drobné památky různým způsobem pečovali. Nejdříve byly tyto objekty posvěceny, dále byly upravovány a zdobeny. Pravidelně se povrchově udržovaly, boží muka a kapličky se lícily vápnem, u soch a křížů byla obnovována polychromie nebo zlacení. Kapličky se zdobily krucifixy, svíčkami, soškami, květinami a obrázky svatých. Sochu Panny Marie ženy oblékaly do bílých šatů. V příslušné dny lidé u posvátných objektů zapalovaly svíce a lampy.

K existenci drobných památek se váže řada rituálů. Kromě mimoděk prováděného úkonu, který spočívá v pokřizování se kolemjdoucích při setkání se sakrální památkou, se k nim vztahují i různé pravidelné periodicky se opakující ceremoniály, a to v závislosti na dvou ročních cyklech: roku liturgickém a zemědělském.

Před Velikonocemi se kapličky a jiné sakrální památky vyčistily a vyzdobily. U nich se modlili koledníci, kteří o velikonoční pondělí chodili po vesnici. U některých památek, které se nacházely ve volné krajině, se každý rok zastavovali účastníci prosebných procesí do polí, konaných o svátku sv. Marka (25.4.). Po ranní mši odešli věřící spolu s knězem do polí a modlili se litanie za ochranu obilí před živelnými pohromami a za bohatou úrodu. Během cesty se průvod čtyřikrát zastavil u sochy nebo kapličky a kněz přečetl evangelium i příslušné modlitby vždy směrem na jednu světovou stranu a pokropil vzrostlé obilí svčenou vodou. Tento rituál je velmi starý, navazuje na starý velmi podobný rituál římský. Podobná procesí se konala též o křížové dny a vedla ke křížům v polích. Křížové dny připadaly na tři dny před svátkem Nanebevstoupení Páně v druhé polovině května. Každý den byl průběh rituálu stejný, pouze průvod se každý den ubíral v jinou světovou stranu. Tato slavnost má základ v římské slavnosti k očišťování pozemků. Pobožnosti se u drobných sakrálních památek sloužili též v den svátku daného světce nebo patrona obce. Na některých místech se dochovaly zprávy o rituálu hledání Kristova hrobu, kdy se ženy dívky shromáždily v noci na Velikonoční neděli a pak chodily ke křížům v poli daleko za vesnicí. Tyto zvyky se v jednotlivých obcích odlišovaly.

Drobné památky měly řadu různých praktických využití. Například se u nich scházeli účastníci poutě, aby odsud společně vyrazili na cestu. K tomuto účelu sloužil a dodnes je využíván dřevěný kříž v Lašovicích, u nějž se schází lidé, kteří jdou na pouť ke kapličce U Capartovi. U těchto sakrálních objektů se také zastavovali poutníci, kteří putovali do nějakého poutního místa, aby se u nich pomodlili nebo si odpočinuli. Během cesty sloužili jako pomyslné milníky, měřili vzdálenost. Poutník si většinou pamatoval, kolik kapliček nebo křížů má ještě minout, než dojde do cíle. U památky, která stála na okraji obce, se poutníci při odchodu loučili a při návratu vítali s příbuznými a místním duchovním.

Tyto památky tvořily přirozené pozadí pro setkání místních obyvatel. Zároveň sloužily jako orientační body, a to jak v otevřené krajině, tak v lese.

Od těchto stavbiček také bývala odvozena pomístní jména. Dodnes se některé lokality nazývají podle soch nebo kapliček, které tam kdysi stávaly a dnes již třeba nestojí. Díky těmto památkám získávala krajina lidský rozměr, díky nim byla pojmenovaná, uchopitelná. Tato jména jsou uváděna v mapách, jindy se drží pouze v lidovém úzu. Názvy mohly být odvozeny od druhu objektu, dle donátora, použitého materiálu nebo dle doby vzniku.

Na Křivoklátsku se nachází několik míst, která jsou pojmenována podle drobné památky. V okolí červeného kříže se nachází lokalita Červený kříž, místo kolem kapličky U Caparta se jmenuje U Caparta, poblíž Nového Domu se nachází lokalita U Kříže.

K drobným památkám se váže řada pověstí a příběhů. Na mnoha místech republiky se dochovaly pověsti, které vyprávěly o tom, že někdo poškodil nějakou sakrální památku a byl za to po zásluze potrestán. Když dotyčný ulomil soše světce ruku, přišel zanedlouho o ruku, když soše urazil hlavu, srazil si za čas vaz. Vypráví se též pověst o tom, že nějací studenti svrhli sochu Jana Nepomuckého do vody a krátce na to se jeden z nich utopil a další zešílel.

4. Křivoklátsko

4.1. Chráněná krajinná oblast Křivoklátsko a její charakteristiky

Chráněná krajinná oblast a Biosférická rezervace Křivoklátsko zaujímá západní část středních a severní část západních Čech. Zasahuje regiony Rakovnicko, Berounsko, Kladensko, Rokycansko a Plzeň - sever. Nachází se na obou březích Berounky mezi městy Zbirohem, Rakovníkem a Berounem. Nejsevernější bod oblasti tvoří Řevničov, nejvýchodnější bod Mlýn Poteplí (západně od Malých Kyšic), nejjižnější bod Zbiroh, a nejzápadnější bod tvoří Javornice. Severní okraj dosahuje k úpatí Džbánu, jižní k jihozápadním Brdům. Chráněná krajinná oblast Křivoklátsko se rozkládá na území o 62 792 ha. Tato oblast je tvořená pásem lesů, náhorních planin a údolí. Nadmořská výška se pohybuje od 617 m k 220 m nad mořem.

Toto území patří k Poberounské provincii. Fyzickogeograficky není jednotné. Přísluší k soustavě vrchoviny Berounky. V rámci Poberounské provincie patří z větší části k Brdské vrchovině, menší částí k Plzeňské pahorkatině. Centrální část podél toku Berounky náleží ke Křivoklátské vrchovině, která je součástí Brdské vrchoviny. Dělí se na dva podcelky: Lánskou pahorkatinu, která leží v severovýchodní části CHKO a Zbirožskou vrchovinu, pravobřežní část Křivoklátské vrchoviny. Údolí dolního toku Rakovnického potoka odděluje Lánskou pahorkatinu od Kralovické pahorkatiny, která náleží k soustavě Plzeňské pahorkatiny. Osou oblasti je údolí řeky Berounky.

Geologicky náleží českému masivu, který byl vytvořen při horotvorném vrásnění hercynském v období útvaru karbonského. Hercynské pohoří bylo později obroušeno a sneseno rušivou činností vody, větru a slunce a pokryto novými usazeninami a lávovými výlevy. Tyto mladší útvary jsou jednak usazeninami moří, která později zalila přechodně český masiv, jednak vznikly v jezerech nebo na souši. Poté byl český masiv pokryt výlevy při sopečné činnosti.

Geologické podloží je na většině území CHKO tvořeno fylitickými břidlicemi a droby, které se usazovaly na dně starohorního moře. Na různých místech došlo také k výlevům sopečných hornin, označovaných jako diabasy či spility. Místy vytvářejí tzv. polštářové lávy, lávové proudy. Typickým příkladem je Čertova skála (na levém břehu Berounky nedaleko Roztok u Křivoklátu). Spility zde tvoří dva nesouvislé pruhy směřující od jihozápadu k severovýchodu. Při doznívání sopečné činnosti došlo k výlevům gelů kyseliny křemičité. Působením mikroorganismů vznikaly z těchto gelů velmi tvrdé horniny, buližníky, které jsou charakteristické svojí bělavou, červenou až šedočernou barvou. Postupně vytvářejí v krajině morfologicky nápadné suky, jejichž příkladem může být buližníkový skalní útvar Vraní skála.

Koncem starohor zde došlo k assyntskému vrásnění, což mělo za následek, že se celá oblast nakonec stala souší. V období prvohor (kambriu) převládala odnosná činnost vody nad nánosnou. Horniny z předchozích období byly odnášeny pryč. V tomto období vznikl v okolí Skryjí a Týřovic mělký mořský záliv, který byl součástí moře rozkládajícího se jižním směrem. V pískovcových a břidličných usazeninách jsou patrné stopy živočichů. Množství zkamenělin v této oblasti bylo objevena Joachimem Barrandem, dnes patří toto místo k světoznámým nalezištím zkamenělin trilobitů, ostnokožců, ramenonožců a dalších živočichů.

Ve svrchním kambriu došlo k oživení sopečné činnosti a výlevům sopečných hornin. Výsledkem je 5 km široké vulkanické křivoklátsko-rokycanské pásmo. Pásmo se táhne

jihozápadním směrem od Křivoklátku ke Zbirohu. Jedná se o soubor láv, které vytvořili řadu na sobě ležících příkrovů. Jsou odolné zvětrávání, tvoří je žlutavé a bělošedé křemenné porfyry a šedo zelené až šedočerné porfyry.

Současná podoba Křivoklátska se formovala v období čtvrtohor. Rozhodující vliv měly změny podnebí, které se cyklicky opakovaly. Na konci třetihor bylo území zarovnáno do paroviny s měkkými tvary bez větších skal. Mírná modelace vodními toky dala základ současné vodní síty. Ve čtvrtohorách erozní činnost řek zesílila, vytvořily se hluboká údolí a skalnaté kaňony. Působením mrazu došlo k obnažení skalnatých výchozů, především buližníkových kamýků a suků. Mrazové zvětrávání též spolupůsobilo při vytváření mrazových srubů, vrcholových skalisek a kamenných moří.

Geologická minulost je patrná pouze z míst, kde jsou odhalené výběžky skal, jinak je krajina spíše jemněji reliéfně tvarovaná. Berounka má vyvinuty tři hlavní terasové stupně: svrchní, střední a spodní. Charakteristické jsou svrchní terasy nad Berounkou, které vytvářejí rozsáhlé plošiny po obou stranách řeky ve výši 300-320 m nad mořem, resp. 50-78 m relativní výšky nad hladinou řeky. V průběhu čtvrtohor byla křivoklátská vrchovina rozdělena hlubokým údolím Berounky na levobřežní Lánskou pahorkatinu a pravobřežní Zbirožskou vrchovinu. Tyto části se pak vyvíjely odlišně. Zbirožská vrchovina, tvořená především horninami sopečného původu je charakteristická intenzivně členitým reliéfem, zejména hluboce zařízlými údolními vodními toků, skalnatými vrcholky kopců táhlými hřbety. V oblasti Lánské pahorkatiny je povrch mírně členitý na starohorních břidlicích. Směrem k jihu přechází do strmých strání údolí Berounky s řadou strží a roklí.

Co se týče **půdních poměrů** na Křivoklátsku, je v této oblasti nejvíce spraší a sprašové hlíny, které vznikaly v období čtvrtohor. Jedná se o jemné uložení se svislou odlučností, které byly přinášeny činností větru. Nacházejí se především v severní části Křivoklátska. Na úpatí svahů vznikaly zvětráváním hornin skalního podkladu svahové hlíny a kamenité sutě. Hnědozemě se vyskytují se asi do 500 m nadmořské výšky a vyvíjejí se pod listnatými lesy. Ve vyšších nadmořských výškách, především na zalesněných plochách, jsou půdy podzolové. Tyto mají větší význam pro lesnictví, jsou nižší bonity, vyloužené a chudé na živiny.

Křivoklátsko je z hlediska **podnebí** oblastí mírně teplou, teplotně normální, ale srážkově poměrně sušší. Projevuje se tak vliv závěťtí Krušných hor. Letní vedra zde zmírňují husté lesy. Na tomto území se nachází množství velmi pestrých a hodnotných rostlinných společenstev. Dosud je zde též velice bohatá, zajímavá a cenná fauna.

Charakteristickým krajinným prvkem území jsou rozlehlé, souvislé lesy s velmi pestrá druhovou skladbou, převážně tvořenou původními dřevinami. **Křivoklátsko si místy zachovalo obraz české krajiny, jak vypadala před zásahem člověka.** Tato skutečnost byla jedním z motivů pro návrh na vyhlášení CHKO.

V roce 1977 byla organizací UNESCO pro velké přírodovědecké hodnoty, především jako středoevropská banka lesních dřevin, vyhlášena tato oblast za biosférickou rezervaci. Dne 24. listopadu 1978 byl vydán ministerstvem kultury ČSSR, podle zákona číslo 40/56 Sb. o státní ochraně přírody, výnos o zřízení CHKO Křivoklátsko. Chráněná krajinná oblast Křivoklátsko byla vyhlášena 5. června 1979. Rozloha chráněného území je 62 792 ha. V oblasti se nachází dvacet čtyři rezervací, z toho čtyři národní přírodní rezervace, patnáct přírodních rezervací a pět přírodních památek. Správa CHKO Křivoklátsko sídlí v současnosti ve Zbečně.

“Chráněná krajinná oblast je podle zákona o ochraně přírody rozsáhlým územím s harmonicky utvářenou krajinou, charakteristicky vyvinutým reliéfem, významným podílem přirozených ekosystémů lesních a trvalých travních porostů, s hojným zastoupením dřevin, popřípadě s dochovanými památkami historického osídlení. Hospodářské využívání těchto území se provádí podle čtyř zón odstupňované ochrany. CHKO má zpracovaný Plán péče, který reguluje činnost v území. Zónování CHKO není trvalé, průběžně (cca po deseti letech) se může upravovat. Úpravy zonace jsou zpravidla nejvíce podmíněny změnami v přírodě, antropogenními vlivy a lesním hospodářským plánem.”⁵⁶

Chráněná krajinná oblast zde byla vyhlášena z důvodu, že toto území představuje „v oblasti pahorkatin a nižších vrchovin střední Evropy mimořádně zachovalé, převážně lesní území s bohatou květenou i zvířenou a řadou významných geologických a geomorfologických objektů. Souvislé lesy pokrývající zhruba 63 % území zahrnují četné okrsky, které si zachovaly přírodě blízký ráz a poskytují útočiště mnoha rostlinným i živočišným druhům, které v obdobných geografických podmínkách jinde již vymizely nebo jsou vážně ohrožené. Pestrost přírody je zde podmíněna i výrazným uplatněním plně zachovalého říčního a vrcholového fenoménu.”⁵⁷

Na území CHKO Křivoklátsko se nachází dvacet čtyři maloplošně chráněných území. Sít těchto území se zde budovala postupně, některé až po vyhlášení CHKO. V rámci tohoto území byly vyhlášeny čtyři **Národní přírodní rezervace**: Velká pleš, Vůznice, Týřov a Kohoutov.⁵⁸ Národní přírodní rezervace jsou „zvláště chráněná území menší rozlohy, které mají mimořádné přírodní hodnoty. Na přirozený reliéf s typickou geologickou stavbou jsou vázány ekosystémy významné a jedinečné v národním či mezinárodním měřítku.”⁵⁹

Na Křivoklátsku bylo vyhlášeno patnáct přírodních rezervací. **Přírodní rezervace** je „menší území soustředěných přírodních hodnot se zastoupením ekosystémů typických a významných pro příslušnou geografickou oblast.“ Na Křivoklátsku se nacházejí přírodní rezervace Brdatka, Čertova skála, Červený kříž, Dubensko, Prameny Klíčavy, Stříbrný luh, Svatá Alžběta, U Eremita, Vysoký tok, Na Babě, Nezabudické skály, Jouglovka, Jezírka, Kabečnice a Lípa.

Přírodní památka je „přírodní útvar menší rozlohy, zejména geologický či geomorfologický útvar, naleziště vzácných nerostů nebo ohrožených druhů ve fragmentech ekosystémů, s regionálním ekologickým, vědeckým či estetickým významem, a to i takový, který vedle přírody formoval svou činností člověk.”⁶⁰ V rámci CHKO Křivoklátsko se nacházejí přírodní památky Stará Ves, Trubínský vrch, Valachov, Vraní skála a Zdícká skalka u Kublova.

V době vzniku CHKO Křivoklátsko spadalo vyhlásování Chráněných krajinných oblastí pod pravomoc ministerstva kultury, konkrétně Střeodočeský ústav státní památkové péče a ochrany

⁵⁶ http://www.mikroregion.net/rakovnicko/cz/rakovnicko/ochrana_prirody/chko_krivoklatsko

⁵⁷ http://www.mikroregion.net/rakovnicko/cz/rakovnicko/ochrana_prirody/chko_krivoklatsko

⁵⁸ Velká pleš: „Přirozená lesní, lesostepní a stepní společenstva se zachovalou druhovou skladbou dřevin i bylinného podrostu. Otevřená lesostepní společenstva s řadou teplomilných chráněných druhů,“ Vůznice: „Komplex ekosystémů stupně doubrav a dubových bučin, typický pro středoevropskou pahorkatinu,“ Týřov: „Charakteristický členitý úsek křivoklátsko-rokycanského pásma vyvěřelin s přirozenými ekosystémy Křivoklátska. Klíčová rezervace regionu mající mezinárodní význam,“ Kohoutov: „Nejnižší položená pralesovitá bučina v Českém masívu s prakticky nepřerušným vývojem lesa s přirozenou druhovou skladbou.“

Srov: http://www.mikroregion.net/rakovnicko/cz/rakovnicko/ochrana_prirody/chko_krivoklatsko

⁵⁹ http://www.mikroregion.net/rakovnicko/cz/rakovnicko/ochrana_prirody/chko_krivoklatsko

⁶⁰ http://www.mikroregion.net/rakovnicko/cz/rakovnicko/ochrana_prirody/chko_krivoklatsko

přírody. V roce 1990 přešlo CHKO Křivoklátsko pod správu Českého ústavu ochrany přírody.

V začátcích existence CHKO Křivoklátsko bojovali pracovníci správy proti výstavbě údolní přehrady na Berounce v lokalitě Nezabudice (tzv. Vodní dílo Křivoklát), která se nakonec neuskutečnila. Byly též vedeny diskuse o přečerpávací vodní elektrárně (PVE) Červený kámen. V roce 1992 bylo Křivoklátsko zařazeno na seznam Významných ptačích území organizace Birdlife International. Dne 16. července 1994 se Správa CHKO Křivoklátsko stala členem Federace přírodních a národních parků Evropy. 9. června byla založena Nadace Křivoklátsko. V roce 1997 se Správa CHKO Křivoklátsko stala spoluzakladatelem a přidruženým členem **Bohemia Centralis**, sdružení obcí, které vzniklo na podporu jemných forem turistického ruchu v regionu. V roce 1997 uložila vláda ČR v rámci Státního programu ochrany přírodu prozkoumat centrální část CHKO Křivoklátsko z hlediska možnosti vyhlášení národního parku. V roce 2000 vznikla národní sekce EUROPARC Česká republika a od téhož roku probíhají přípravy soustavy Natura 2000.

Během své působnosti vyhlásila správa CHKO několik památných stromů a památných alejí. Průběžně se věnuje jejich ošetřování, dosazování stromů do alejí a instalování informačních tabulí. Každoročně se zde pořádají oslavy Evropského Dne Parků. Správa CHKO vybudovala na svém území několik naučných stezek: Naučnou stezku Brdatka, Vodáckou naučnou stezku Berounka, Školní naučnou stezku Křivoklát, naučnou stezku v údolí Stroupinského potoka, Naučnou stezku Paraplíčko. V roce 2003 vznikla naučná stezka o výrobě dřevěného uhlí U Sarváše u Lhoty v rámci soukromého Skanzenu výroby dřevěného uhlí.

4.2. Vývoj kulturní krajiny na Křivoklátsku

Před 20 000 let, na sklonku doby ledové, se v této oblasti, která byla původně tundrou, začaly objevovat první dřeviny. Po dlouhodobém oteplování sem pomalu proniká dub. Před pěti až třemi tisíci lety před naším letopočtem vznikají na území pokrytém souvislými lesními porosty první lidská sídla. V subatlantickém období se vytváří lesní společenstva, která jsou blízká dnešnímu typu lesa, který se nachází v zachovalých částech Křivoklátska.

V nejstarších dobách neposkytovalo Křivoklátsko výhodné přírodní podmínky k osídlení. Rozeklaný povrch chudé půdy a málo teplé podnebí naše předky příliš nelákalo. Nejstarší nálezy spadají do doby mladšího paleolitu. Nedaleko obce Lubná bylo nalezeno sídliště lovce mamutů s ohništi, pazourky a kostmi severských zvířat, vedle něj ještě pozůstatky dalších čtyř sídlišť. Další stopy po osídlení v době kamenné byly nalezeny v okolí Hředel, Broum, Dubjan, Nového Domu, Krásné doliny a Velízu.

Ve střední době bronzové se na Křivoklátsku objevuje starší únětická a mohylová kultura i kultura knovízská. Nálezy z tohoto období byly odhaleny v okolí Hýskova, Velízu, Zbečna, Zdejciny, Počapel, Hýskova a Zdic. Byly zde nalezeny bronzové, železné nástroje, pohřebiště a zbytky prvních opevněných osad.

Z doby železné, ze staršího období halštatského, pochází jedno z nejvýznamnějších pohřebišť, které se nachází blízko Pavlíkova na vyvýšenině na Brabečkách. Dochovalo se zde množství popelnicových hrobů, keramiky a železných předmětů.

Kolem roku 500 před naším letopočtem osidlují Křivoklátsko Keltové. Ve 2-1.století před naším letopočtem se objevuje nový fenomén. Zakládají se rozsáhlá opevněná sídla, která postupně nabývají rysů primitivních městských aglomerací. Objevují se opevněná sídliště prvotního městského typu zvaná **oppida**.

Nejnámějším keltským sídlištěm v této oblasti je opevněné sídlo na vrchu Hradišti nedaleko Stradonic u Nižbora, které pochází z pozdní doby laténské, z 2. století před naším letopočtem. Oppidum Stradonice zapadalo do českého systému oppid. Přímo od Závisti (Nomisterion), kde se nacházelo v té době nejvýznamnější oppidum, se nabízelo pokračování trasy údolím řeky Berounky, v jejímž okolí se nacházely klasické domény dávných časně keltských knížat. 29 km od Závisti, na vzdálenost jednodenního pochodu, začala na levém břehu Berounky vyrůstat výšinná osada u Stradonic. Místo se postupně stalo důležitou tržní osadou s rozsáhlou řemeslnou výrobou a s vlastním mincováním. Kolem roku 120 před naším letopočtem zde byl postaven hradební obvod. Oppidum se rozkládalo na ploše téměř 1 km² a bylo rozděleno na vyvýšenou akropoli a předhradí. Oppidum Stradonice (Redintuion) bylo po Závisti druhým největším oppidem v tehdejší Boiohaemu. V první polovině 1. století před naším letopočtem prožívá oppidum u Stradonic svůj vrchol.

Na území Čech se nalézalo ve srovnání s jinými částmi Evropy málo svatých. „Daleko častější scénou náboženských projevů se stávala sama krajina. Nápadné vrchy, impozantní skalní útvary, temné rokle a jeskyně, třpytivé vodní hladiny a tůň i vřídla se stávaly místy, kde lidská představivost vycítila působení nebo přímo přítomnost tajemných sil. Některé dosahovaly k nebesům a projevovaly se bouřemi s hromy a blesky bijícími do temen a úbočí vrchů. K mocnostem podsvětním se otevíraly cesty různými otvory do povrchu země. Vodní proudy a soutoky ztělesňovaly sílu a velkolepost vodních božstev. Člověka naplněného bázní vybízely k ukládání obětí, od jednotlivých cenných předmětů až po udivující hromadné dary.“⁶¹ Tato můžeme vysvětlit nálezy zlatých a stříbrných keltských mincí na vrších, jako Plešivec nebo Oškobrň. Lidé obětovali i předměty užitečné, jen aby si zajistili přízeň bohů. Někdy byla obětována pouze zvířecí plastika, aby oslovila určité božstvo.

První keltský poklad byl nalezen roku 1771 v Podmoklech v povodí Berounky. „Jeho votivní charakter zvyrazňuje i sám způsob uložení společně se zlatým torquesem (tordovaný nákrčník) v bronzovém kotli.“⁶² V kotlíku bylo až 7000 kusů mincí, většina z nich byla v pražské mincovně roztavena pro ražbu tereziánských a fürstenberských dukátů. Podobné nálezy jsou známy ze Zdejciny, Plešivce, Kublova a Broum. Známé jsou i sídliště v lokalitě Loustín (mimo CHKO) a Propadený zámek. Jednalo se pravděpodobně o obchodní stanice či strážní místa. V lokalitě Stradonice bylo od roku 1877 nalezeno více než třicet tisíc předmětů včetně pokladu zlatých a stříbrných keltských mincí, tzv. duhovek. Podle naleziště je pojmenována celá kultura – stradonická. V roce 1958 bylo objeveno pod oppidem další sídliště, spadající do doby halštatsko-laténské po starší dobu římskou.

„V osídlených částech země vytvořili Keltové strukturu cest a sídel platnou až do historické doby.“⁶³ V oblasti Křivoklátska vedla v době Keltů korytem řeky Mže dálková trasa z Prahy Zbraslavi směrem na Stradonice a dále na Plzeň.

V 1. století našeho letopočtu do této oblasti vtrhla vojenská družina germánského kmene Markomanů s vládcem Marobudem, která vyvrátila i hradiště u Stradonic a vytlačila keltské

⁶¹ Srov.: Drda, P., Rybová, A.: Keltové a Čechy. Academia, Praha 1998, s. 174-175.

⁶² Srov.: Drda, P., Rybová, A.: Keltové a Čechy. Academia, Praha 1998, s. 175.

⁶³ Srov.: Květ, R.: Duše krajiny. Academia, Praha 2003.

obyvatelstvo z území Čech. Po téměř čtyřsetletém období vlády mizí *Germáni* bez toho, aniž by zde zanechali větších stop.

V 5. století našeho letopočtu dochází ke stěhování národů, do Čech i na území Křivoklátska přicházejí Slované. Z této doby pocházejí některé keramické nálezy a hroby, např. na Velízi, u Hředel a Broum. Střední Čechy tehdy ovládal silný slovanský kmen Čechů, který výboji rozšiřoval své území na úkor sousedních kmenů, hlavně Zličanů, Lučanů a Pšovánů.

Z 9. a 10. století pocházejí zprávy o českých knížatech vládnoucích z pevných hradišť. Území Křivoklátska se stalo knížecím zbožím, platilo zde tehdy nezadatelné právo knížecího později královského lovu. Centrem oblasti bylo Zbečno, Hrádek (Křivoklát), později Týřov a Nižbor.

Krajem procházely různé významné obchodní cesty. U nich vznikly trhové osady jako např. Beroun, Zdice a Žebrák. Probíhala tudy tzv. Polská stezka (od Prahy na západ), Královská stezka (od Křivoklátska do Prahy), Zemská stezka – Norimberská (přes Berounku, pod Bránovem na Hřebečnický a pak do Chebu a do Norimberka). Významná byla i tzv. Hradská cesta (z hradu Křivoklátska lesem na Broumy a Týřov, dále na hrad Točnick).

K intenzivnější kolonizaci dochází ve 12. a 13. století. Nešlo zde však o získání nové zemědělské půdy, ale o založení sídlišť, která by zde zajišťovala bezpečné lovení. Převážná část křivoklátské krajiny tak byla stále pokryta lesy. V dobách kolonizace tohoto území zde vznikala sídla, kolem nichž docházelo k lokálnímu odlesňování a přeměně určitých úseků lesa na zemědělské plochy. Některé vsi nebo usedlosti zde posléze zanikly, například kvůli opakujícím se morovým epidemiím. Na jejich místech opět vyrostl les.

Na počátku 15. století byla tato oblast nazývána Berounsko, spadala však do rozsáhlejšího kraje Rakovnického. V této době byla tato oblast Křivoklátska, zasahovala až po Skryje a Zbiroh, na severozápadě Starou a Novou Huť.

V době husitských bouří zde zaniklo mnoho obcí, například Kouřimec, Myslice u Berounky, Protivec u Všetat, silně poničena byly například obce Míče, Městečko a Velíz.

Po bitvě na Bílé Hoře došlo ke zpřísnění roboty, na lid dolehla ještě větší poddanská závislost. Kraj byl těžce postižen třicetiletou válkou, po níž v obcích zůstalo jen velmi málo obyvatel, řada vsí a osad zanikla, jako například Litohlavy nebo Jizárko u Králova Dvora, Záhřivec u Zahoran, Újezd u Hudlic. Zaniklo i mnoho tvrzí, k nimž patřily tvrz ve Skřivani, Hlavačov u Rakovníka, Pustá Dobrá u Lán, Stochov, Kalivody, Modřejovice, Slabce, Zhoř, Pístné, Sadlno, Nedvídkov a Kokrdov.

V letech 1568, 1680, a 1713 zle řádl mor, který těžce postihl obce Bránov, Hředle, Roztoky a Nezabudice. Došlo tak k dalšímu citelnému úbytku obyvatelstva.

Křivoklátské lesy byly oblíbeným lovištěm českých knížat a králů. Lovil v nich například kníže Jaromír, Břetislav II, Přemysl Otakar I., císař Karel IV. a král Václav IV. To se projevilo na způsobu osídlení. Jelikož zde nebyla zakládána zemědělská sídliště, krajina nebyla odlesňována, osady měly pouze napomáhat provozování myslivosti. Křivoklátské vsi tvoří samostatné enklávy uvnitř rozlehlých lesních celků. Jelikož až do roku 1658 patřila tato oblast Koruně české, lesy byly uchráněny před velkými těžbami. Druhá skladba byla zachována, ale značná část okrajových lesů byla poškozena lesní pastvou, hrabáním steliva a sběrem paliva. Díky řídkému osídlení však nedošlo k tak rozsáhlému poškození jako na

jiných místech republiky. Vzhledem ke zvyšující se spotřebě dřeva byl v habsburských zemích v roce 1754 vydán 1. lesní zákon nařizující lepší hospodaření. Tento zákon omezoval pastvu a vyžadoval hlavně šetření dřevem.

V roce 1929 se Křivoklátské panství stalo vlastnictvím Československého státu. V té době již byla druhová skladba lesa změna ve prospěch jehličnanů, což bylo příčinou řady kalamit. V nevhodném zakládání monokultur smrku a borovice se však pokračovalo i nadále. Člověk zasáhl do ekologické podstaty lesa, druhová skladba lesa byla přizpůsobena ekonomickému tlaku.

I když byl na Křivoklátsku stále více vysazován smrk, borovice lesní a modřín a původní klimaxové porosty (bučiny a doubravy s různým podílem jedle) byly většinou nahrazeny hospodářskou výsadbou, dodnes se zde zachovaly různé rozsáhlé porosty blízké původnímu přírodnímu stavu, zejména na strmých svazích, vrcholech a sutích, na něž místy navazují celé lesní komplexy přirozené skladby na mírnějším reliéfu s hlubšími půdami. Ve vnitřních Čechách se takováto původní společenstva již nikde nezachovaly.

Křivoklátsko se nikdy nestalo průmyslovou oblastí i přesto, že se zde odedávna rozvíjelo železářství a v menší míře několik dalších průmyslových odvětví, např. pivovarnictví nebo sklářství. Průmyslová výroba sice zanechala jisté stopy v krajině, krajina ale nebyla zdevastována do takové míry, jako na jiných místech republiky.

Křivoklátsko bylo v 18. a 19. století významným centrem hospodářství českých zemí. Rozvoj průmyslu, zejména železářství a hutnictví, podporoval nejvíce rod Fürstenberků, konkrétně Karel Egon I. a Karel Egon II. z Fürstenberka. V době velké **modernizace** hutního průmyslu na křivoklátském panství, byl na počátku 19. století vybudován nový vysokopecní závod v Novém Jáchymově a přestavěny starší železárny ve staré Huti a Nové huti.

Již v době osídlení Křivoklátska Kelty se v této oblasti dobývala ruda. V místě pozdější obce **Stará Huť** (dnes součást obce **Hýskov**) se ruda zpracovávala již v 8. století. Později, v 15. století, zde byly železné a měděné doly bratří Falkenauerů. V roce 1621 právo dolovat zde rudu přešlo na Schwarzenberky, později na Valdštejny a poté na Fürstenberky. V 18. století patřila tato huť k nejdůležitějším v zemi. Výroba železa byla zastavena roku 1804, poté byla zřízena válcovna a pudlovací pec. Dnes zde stojí Prefa, továrna na výrobu stavebních prefabrikátů.

Na pravém břehu Berounky pod hradem Nižborem byla v roce 1512 byla Otou z Losu založena železná huť. V průběhu let dostala jméno **Nová huť** (dnešní Nižbor). Huť měnila majitele, roku 1679 ji koupil kníže Schwarzenberk a stala se tak součástí křivoklátského panství. Valdštejnové zde později zřídili zbrojařské dílny. V roce 1773 zde byla postavena nová vysoká pec. V roce 1872 zničila obec i huť povodeň, výroba zde byla roku 1876 definitivně zastavena. V roce 1656 je připomínána huť v **Hudlicích**. Od roku 1628 se dolovala železná ruda ve **Hředlicích**, v roce 1652 zde byl zahájen provoz huti. Od 2. poloviny 17. století se těžila železná ruda ve **Zdicích**, těžba zde trvala 300 let.

V **Roztokách** byla v roce 1824 postavena železná Huť Marie Anna. Z pověření Karla Egona II. z Fürstenberka ji zde postavil František Nittinger. Huť udělala z této osady průmyslové centrum oblasti. Fungovala do r. 1904, r 1907 ji koupila textilní firma Stein a spol. Po 2. světové válce zde firmy střídaly. V současnosti zde stojí strojírenský závod Permon, který působí velmi rušivě v okolní krajině.

Pravděpodobně již od dob keltského osídlení se těžila železná ruda na Krušné hoře. Na jejím severním úpatí se nachází **Nový Jáchymov**, kde byly v 16. století založeny železářny. Od roku 1734 patřily doly a huť Fürstenberkům. Huť patřili k nejmodernějším v tehdejší Rakousku-Uhersku. Opuštěna byla v roce 1877, důl na železnou rudu byl uzavřen v 2. polovině 20. století. Vedle vysokých pecí vznikly v novém Jáchymově slévárny zaměřené na výrobu křížů, mříží, pomníků, náhrobků a soch. Mnohé z nich je vidět na místním lesním hřbitově. 1824 zde byla zavedena výroba smaltovaného zboží, o 35 let později byly huťe uzavřeny. V provozu zůstal dočasně jen důl na železnou rudu, který byl uzavřen až ve 20. století.

Jako poslední byla otevřena **Karlova Huť**.

S výstavbou hutí úzce souvisí rozmach pálení dřevěného uhlí v 19. století, které bylo pro huťe nacházející se ve Staré Huti, Nové Huti, Novém Jáchymově a Roztokách nezbytnou surovinou. Po křivoklátských lesích byly rozesety milíře, v nichž se pátilo dřevěné uhlí. Milíře zde byly provozovány ještě v prvních letech po 2. světové válce, jejich přítomnost v lesích ovlivnila celou řadu porostů. Uhlí se pátilo nejvíce na horním toku Úpořského potoka nedaleko Karlovy Vsi, v lesích bušohradského a skryjského revíru, u Chýňavy, Řevničova a na horní Klíčavě. V roce 2003 byl v Sarvaši u Lhoty otevřen skanzen, který představuje pro Křivoklátsko tradiční výrobu dřevěného uhlí v milířích.

V 16. století založil Kryštof Schürer sklářskou huť v **Broumech**. Ve své době patřila k největším a nejvýznamnějším sklárnám v Čechách, dodávala výrobky pro císařskou alchymistickou dílnu. Huť byla ve 40. letech 18. století uváděna jako pustá.

V **Nižboru** v roce 1903 postavil Antonín Rückl sklárnu, která si za sto let své existence vydobyla velmi dobré jméno i na světových trzích. Po 1.sv.v. se zde začalo vyrábět olovnaté sklo, které se zde vyrábí dodnes.

V této oblasti se rozvíjelo pivovarnictví. Na celém panství se nacházelo třináct pivovarů, později i s pivovarem Krušovickým jich bylo čtrnáct. Pivovar se nacházel v areálu hradu Křivoklát již ve středověku, první dochovaná zmínka o něm pochází z roku 1547. Zároveň zde vzkvétalo lihovarnictví, lihovar byl založen v 19. století například v osadě Karlov.

Lány se nacházejí uprostřed Kladensko-rakovnické kamenouhelné pánve a ještě v osmdesátých letech 20. století se v okolí obce dolovalo černé uhlí a dodnes se tu těží lupky. Pro zdejší krajinu proto typické vysoké haldy vytěžené hlušiny.

V letech 1948-55 byla vystavěna přehradní nádrž na Klíčavském potoce, která tak vyřešila nedostatek vody pro Kladno.

Velmi negativně působí v současnosti lom na spilit, který se nachází pod Zbečnem, nebo halda jílovcového lomu Hořkovec na severní hranici CHKO. Problémem jsou též velké chatové oblasti na Berounce a Kačáku. "Průmyslové emise ze zmíněných místních zdrojů postihují zřetelně jen blízké okolí, chemizací zemědělství a vůbec znečištěním jsou ohrožené ty vodní toky, které sbírají své vody v obdělávaných nebo hustě osídlených okresech, především Rakovnický potok a ovšem Berounka. Území zasahují i dálkové emise, jak ze

severozápadních Čech, tak z blízké aglomerace berounské. Velké ochuzení původní přírody představují rozsáhlejší monokultury smrku, méně borovice a místně i chatové zástavby.⁶⁴

4.3.1. Historie křivoklátského panství⁶⁵

„Hradiště Křivoklátské se výborně k založení hradu hodilo. Potok Rakovnický tekoucí od Městečka prorývá výšiny okolní klikatým svým tokem tak, že stráně jich lesy porostlé příkře k břehům jeho se sklánějí; prorva tato jest na některých místech tak úzká, že jest sotva místa pro silnici a dráhu podlé potoka jdoucí. Nad nynějšími Budami objímá týž potok vysoký skalnatý ostroh, na němž stojí slavný někdy Hrádek řečený Křivoklát. Podobá se ostroh tento trojhranu, od jehož severozápadního úhlu dlouhá klínovitá ostrožna vybíhá, tak že se znenáhla snižuje a nad hladinou potoka prostým pahrbkem končí. Na východní straně spojen jest ostroh hradiště s blízkou výšinou bradlem nebo skalnatým hřebenem nevelmi širokým. Podlé podoby tohoto ostrohu také postaven byl hrad.“⁶⁶

Od 13. století byl Křivoklát nazýván Hrádek Křivoklát nebo jenom Hrádek, německy Burglein. Za Václava I. se vyskytovaly formy jako Burgelin, Burglin, Burleis. Za Přemysla II. se Křivoklátu říkalo Purglins, Purgelins. Z toho pochází německé jméno Bürglitz, které se užívalo ještě v 19. století.

Původním centrem této oblasti byl lovecký dvorec Zbečno, který se nacházel na pravém břehu Berounky. Nedaleko něj, na protějším břehu, se nacházelo původní hradiště **Křivoklát**. To však bylo nejspíše situováno na jiném místě než současný hrad. Dle Kosmovy kroniky zde místo starého dřevěného hrádku nechal kníže Vladislav postavit hrad kamenný. První zmínka o tomto hradu pochází z roku 1110 a zmiňuje právě tuto přestavbu. Další zpráva o obnoveném hradu pochází z let 1110 – 1113, kdy zde Vladislav věznil Otu Černého, knížete Olomouckého. Vladislav velmi často pobýval v křivoklátských lesích, kde rád lovil.

Ve 13. století vzniklo v oblasti okolních hustých lesů (tzv. Přemyslovský lovecký hvozd) několik královských hradů: **Hlavačov, Týřov, Angerbach, Džbán, Křivoklát, Jivno, Nižbor, Jenčov a Tetín**.

Na dnešním místě vznikl královský hrad Křivoklát nejspíše v období konce vlády Přemysla Otakara I. nebo na počátku vlády Václava I. Výstavba hradu probíhala až do 80. let 13. století. **Přemysl I.** na Křivoklátsku často přebýval. V té době byl Křivoklát sídlem úřadu kraje Rokytenského, jak se původně jmenoval kraj rakovnický.

Václav I. zde přebýval ještě častěji. Roku 1233 daroval německému řádu ves **Senomaty, Zavidov** a hrad **Piršensstein** daroval Jindřichu markraběti Míšenskému. Křivoklátské lesy se mu staly osudnými. Při jedné honitbě v lesích si vypíchl oko, později zde utřil smrtelnou nemoc, které roku 1253 podlehl. Zálību v Křivoklátských lesích měl i **Přemysl II.**, který nechal postavit na Křivoklátě palác a okolní budovy. V této době hrad sloužil i jako vězení.

⁶⁴ Srov.: http://www.mikroregion.net/rakovnicko/cz/rakovnicko/ochrana_prirody/chko_krivoklatsko

⁶⁵ Při popisu historie vycházím z publikací: Durdík, T.: Encyklopedie českých hradů. Libri, Praha 2005, Sedláček, A.: Hrady a zámky a tvrze Království českého. Díl osmý - Rakovnicko a Slánsko. Argo, Praha 1996, Kočka, V.: Dějiny Rakovnicka. Rakovník, Musejní spolek král. města Rakovníka a politického okresu rakovnického 1936 a Renner, J.: Popis politického a školního okresu rakovnického. Rakovník, vlastním nákladem 1902.

⁶⁶ Srov.: Sedláček, A.: Hrady a zámky a tvrze Království českého. Díl osmý - Rakovnicko a Slánsko. Argo, Praha 1996, s.1-2.

Roku 1307, kdy zde sídlil Jindřich Korutanský, dobyl hrad Vilém Zajíc z Valdeka a hrad nejspíše zachvátil požár. Jan Lucemburský svěřil Zajícovi vychovávat krále Václava (Karla IV.), který na Křivoklátě pobýval od září 1316 do března 1317. Později se Zajíc proti králi Janu Lucemburskému vzbouřil a věznil zde Jindřicha ze Šumburka, královského kancléře. Poté, co Zajíc zemřel, hrad opět připadl královi. Ten sem dal na nějakou dobu uvěznit svého syna Václava. 4. dubna 1323 odsud Václav odjíždí do Paříže.

Jan Lucemburský později Křivoklát zastavil. Plasskému klášteru dal **Háj u Kozlan**, který vyměnil za zboží **Nezabudické**, kde byla založena ves Hubenov. Roku 1337 zastavil Jindřichovi z Kaufunku ves **Mutějovice** a vysadil různá manství. Když se Karel IV. vrátil z Francie, vykoupil některé hrady, mezi nimiž byl i Křivoklát. Ten se stal sídlem jeho manželky Blanky (Markéty Valesské). Roku 1335 se mu zde narodilo první dítě, Markéta. „V lidu se udržela pověst, že když Blanka na Hrádku přebývala, dal Karel schytati od lidu vesského všechny slavíky, jichž dostati mohli, a přinésti do křovin okolo hradu, aby zpěvem svým nemocnou paní obveselovali. Stezka na úbočí hradiště až dosud se nazývá „slavičí pěšinou.“ Vypravuje se, že i potom bylo povinností některých obyvatelů sháněti slavíky, kdykoliv královna na hradě Křivoklátě ležela.“⁶⁷

Roku 1337 dal Karel IV. Ješkovi Lintvurmovi z Chlumu v manství ves **Loučku** s několika dvory ve **Všetatech**. Roku 1341 nechal král Jan Lucemburský v královských lesích vysadit vsi **Hudlice** a **Újezd** a znovu vysadit a dát pod právo německé ves **Chýňavu**.

Hrad byl pak několikrát zastaven a opětovně vykoupen. Spolu s panstvím i s krajským soudem, se všemi právy a požitky, které k hradu patřily, zastavil Karel IV. hrad Heinlinovi řeč. Eilower. Roku 1347 se nacházel Křivoklát zpět v držení koruny. Ve svém zákoníku *Majestas Carolina* z roku 1355 vřadil Křivoklát mezi hrady, které nikdy král nesměl zastavit. V té době byl hrad stále hlavou kraje Rakovnického, křivoklátský purkrabí byl zároveň vladař Rakovnický. Karel IV. dal roku 1353 vsi **Bratronice, Žilinu, Krupou a Olešnou Mansionarům Pražským. Lišany, Krupou a Nesuchyni** zastavil roku 1360 Janovi purkrabímu Maidburskému a Heleně. Karel IV. dal na Křivoklátě vychovávat svého syna **Václava IV.**, který zde pak pro svou lásku k myslivosti často pobýval. V této době dal opravovat části hradu.

Jíra z Roztok, purkrabí křivoklátský a vrchní lovčí královských lesů, dostal za své služby od krále v manství hrad **Krakovec**. Král mu též udělil honební právo a právo těžít dřevo v lesích křivoklátských, bukovských a týřovských. Václav IV. později raději přebýval na Točnicku nebo Žebráku.

Když Václav IV. roku 1419 zemřel, zanechal na Křivoklátě část svého pokladu, kterého se roku 1420 zmocnil Zikmund. V první části husitské války byly na Křivoklátě uschovány královské klenoty, aby je neukořistili Pražané. Roku 1422 Křivoklát vyhořel, klenoty byly přeneseny do Plzně a pak na Karlštejn. Pevnost hradu byla oslabena, byl čtyřikrát obležen a dobyt střídavě husitskými a katolickými vojsky. Na hrad zaútočil Hanuš z Kolovrat, hned jej dobyl a zajal několik osob. Poté se Hanuš spojil s Alešem ze Šternberka a společně podnikli útok na Rakovník. Roku 1422 zapsal Zikmund Křivoklát a Týřov Alešovi ze Šternberka. Krátce před svým úmrtím vrátil Aleš Křivoklát koruně.

⁶⁷ Sedláček, A.: Hrady a zámky a tvrze Království českého. Díl osmý - Rakovnicko a Slánsko. Argo, Praha 1996, s.18.

Teprve za vlády Jiřího z Poděbrad byl hrad důkladněji opravován. Po smrti Jiříka z Poděbrad držel hrad v zástavě jeho syn Jindřich starší, kníže Misterberský. Křivoklát byl jedním z prvních, které král Vladislav II. po svém nástupu na trůn vyplatil. Na Křivoklátě se pak skrýval roku 1473 před morem a roku 1478 před nepokoji v Praze. Za vlády jeho vlády byl hrad mezi lety 1470-1520 velkolepě přestavován.

V 16. století byl Křivoklát užíván spíše jako vězení. Až za krále Ferdinanda byly obnoveny všechny úřady. Křivoklát byl zastavován různým pánům, roku 1542 byl vyplacen. V té době zde byl mučení důležití vězni jako týnský farář, čeští bratři, biskup Jan Augusta a Jakub Bílek. Roku 1554 byl Jeronymovi z Hrabčice zastaven **Řevničov, Mutějovice a Hředly**. Janovi ze Šlovic byly roku 1555 zastaveny vsi **Krupá, Kounov a Nesuchyně**. Lišany a Nesuchyně byly navraceny k panství roku 1560, Březany puštěny k panství Zbirožskému.

Roku 1565 bylo Křivoklátské panství zastaveno arciknížeti Ferdinandovi. Při scelování panství vzdorovala města Rakovník, Unhošť a Rokycany. Arcikníže Ferdinand vyplatil od Jana Bořity z Martinic vsi **Vaserov, Bezděkov, Bratronice, Lhotu a Třtice**, od Jáchyma Šlika **Kněževes** a od Jana z Šlovic **Kounov, Krupou a Nesuchyni**. Roku 1577 zastavil císař Rudolf Křivoklát Jiříkovi z Lobkovic. Poté ho opět vykoupil, Jiřík si ale ponechal nějaké vesnice. V té době Křivoklát již nebyl královským sídlem, nebydleli zde Maxmilián ani Rudolf. Rudolf rozšířil panství tím, že přikoupil **Lány, Krušovice a Nezabudice**. Roku 1588 bylo z panství vyňato město **Rakovník** a bylo prohlášeno za svobodné královské město.

Od roku 1591 věznil Rudolf II. na Křivoklátě Eduarda Kellyho. Roku 1594 byla ke křivoklátskému panství připojena ves **Běleč**, později **Chvíňava a Hýskov**. V této době sloužil hrad spíše jako věznice. Roku 1607 byly obce **Lištný a Ostrovec** přičleněny ke Zbirožskému panství.

Po bitvě na Bílé hoře se zdejší vězení opět naplnilo. Bylo zde uvězněno i několik kněží. V roce 1631 obsadili Křivoklát Sasové, koncem téhož roku byli vypuzeni. Křivoklát čím dál tím více ztrácel význam pro království. Císař Leopold ho pak roku 1658 zastavil Janu Adolfovi hraběti ze Schwarzenberka. Roku 1685 byl Křivoklát prodán Arnoštovi Josefovi hraběti z Valdštejna. Koruna si vymínila právo, že může panství zase koupit, dále všechny many, manské knihy, města Strašecí a Unhošť, huť železnou a několik chalup, povinnost dříví ke stavění, uhlí a odvádět rudu do Královských hamrů. Arnošt z Valdštejna koupil od Adolfa Ferdinanda ze Švarcenberka **Nížbor**. V době, kdy panství vlastnili Valdštejnové (1685), obsahovalo následující obce: Křivoklát, Zámek Lány, Týřov, Jenčov, Jivno, Krušovice, Buda, Častonice, Zbečno, Újezd nad Zbečnem, Račice, Sýkořice, Běleč, Chýňavu, Bratronice, Českou Lhotu, Bezděkov, Lány, Vaširov, Roztoky, Otročiněves, Hudlice, Svatou, Broumy, Branov, Nezabudice, Hracholusky, Újezdec, Týřovice, Skryje, Čilou, Hradiště, Hlohovice, Hlohovičky, Bukovou, Příčno, Ryšiny, Lašovice, Pustověty, Kalubice, Městečko, Všetaty, Krušovice, Hředly, Řevničov, Třtice, Krupou, Mutějovice, Nesuchyni, Milostín, Pavlčím, Kněževes, Lišany, Lužnou, Lubno (Lubná), Pavlíkov, Újezd Panošín čili Veliký (Panoší Újezd), Hvozď, Malinovou a Rudu. Z manství byla propuštěna bývalá služební manství: Nové Sedlo, Hlohovice, Chříč, Hracholusky, Pavlíkov, Veliký Kolečov, Hostokryje, Kalubice, Běleč, Smrk, Šiškov a poustá tvrz Vlčí hora. Jako manství služební zůstaly ještě Hnidousy, Chrašťany, Přílepy, Šlovice, Senec, Protivná, Lhota, dvory v Kounově a Sádlně, manství spojená s Křivoklátem: Panoší Újezd, Všetaty, Chlum a Pustověty.⁶⁸

⁶⁸ Srov.: Sedláček, A.: Hrad a zámky a tvrze Království českého. Díl osmý - Rakovnicko a Slánsko. Argo, Praha 1996, 46.

Arnošt z Valdštejna odkázal všechna panství svému synovi Janu Josefu hraběti z Valdštejna, který roku 1733 zemřel a odkázal panství křivoklátské s připojenými statky své dceři Marii Anně vdané z Fürstenberka. Roku 1734 se císař Karel zřekl práva na zpětnou koupi vyhrazenou českým králům, prohlásil Křivoklát za panství zpupné, roku 1735 k tomu přistoupili i stavové.

Marie Anna přikoupila statky **Podmokly, Skřivaň** a manský statek **Všetaty**. Zemřela v roce 1756. Panství připadlo dětem Josefu Václavovi a Karlu Egonu knížatům z Fürstenberka, Jindřišce a Marii Terezií. Celé panství získal Karel Egon, po němž ho zdědil jeho syn Filip. Po něm zdědil panství Karel Egon, který nechal hrad obnovit. Dalším obnovitelem hradu byl kníže Emil Egon.

Ke Křivoklátu příslušeli tzv. **manové**, což byli lidé, kteří byli za určitých podmínek vázáni k hradu přesně vymezenými povinnostmi. Vlastnili určitý majetek a jisté svobody. S Křivoklátem byla spojená manství Panoší Újezd, Všetaty, Chlum a Pustověty. Toto zřízení nejspíše zavedl Přemysl II., za Jana Lucemburského byly poprvé potvrzovány svobody manů. Dělili se na many robotné a služebné (ušlechtilé). Manové měli vlastní soud. Roku 1454 byly zřízeny knihy manské. „Každý man, který léno na své manství přijal, povinen byl dáti hejtmanu Křivoklátskému klobouk s peřím.“⁶⁹ Do knih se zaznamenávalo, jakou službu má příslušný man konat, např.: „Jan Šmohář z Hrochova na Všetatech kdykoliv povolán bude, má s koněm na hrad přijeti a zde zůstávati, dokud potřeba bude. Mimo jídlo a pití se mu nic dávati nemá.“⁷⁰

4.3.2. Historie významných lokalit na Křivoklátsku

Nižbor

„Jihovýchodně od Křivoklátu při řece Mži stojí na základních zdech starého hradu a v jeho ohradě zámek **Nižburk** v malebném položení a s pěkným rozhledem po údolích pod ním. Zámek stojí totiž na táhlém ostrohu mezi řekou a údolím, v němž jest rozložena Nová huť.“⁷¹

Naproti Nižboru se nachází keltské hradiště Stradonice. Hrad se původně nazýval Miesenburg, což znamenalo hrad nad Mží, poté se jméno počestilo na Nižburk a ještě později na Nižbor. Hrad založil Přemysl Otakar II. První zmínky o něm pocházejí z roku 1265. Přemysl Otakar II. tehdy založil na místě tehdejší vesnice Brodu město Verona, kde se nacházel úřad krále. Nižbor patřil ke královským loveckým hrádkům, byl francouzského castelového typu. Čeští králové zde často pobývali, největší slávě se hrad Nižbor těšil za vlády krále Václava II., který si ho velmi oblíbil.

Král Jan Lucemburský zastavil hrad Zbyňkovi ze Žebráka, krátce poté se ale hrad opět nacházel v držení královském. Ale i nadále byl často zastavován. Spolu s Křivoklátem byl například zastaven Rudolfovi knížeti Saskému, později zde sídlil Jan Jindřich markrabě Moravský, který později vrátil Nižbor králi. Karel IV. pak ve svém zákoníku Majestas

⁶⁹ Srov.: Sedláček, A.: Hrad a zámky a tvrze Království českého. Díl osmý - Rakovnicko a Slánsko. Argo, Praha 1996, 48.

⁷⁰ Srov.: Sedláček, A.: Hrad a zámky a tvrze Království českého. Díl osmý - Rakovnicko a Slánsko. Argo, Praha 1996, 48.

⁷¹ Sedláček, A.: Hrad a zámky a tvrze Království českého. Díl osmý - Rakovnicko a Slánsko. Argo, Praha 1996, s. 71.

Carolina „přidružil Nižburk k oněm hradům, kteréž král v případě nouze králové vdově na jeden život, jiným osobám však na 10 let zastaviti mohl.“⁷² Roku 1382 zastavil král Václav Nižbor spolu s dalšími vesnicemi Kunrátovi ze Zlosin. Od těch dob se Nižbor do přímého držení královského již nevrátil, vždy zůstal jako manství v rukou držitelů zástavy.

Ve 15. století hrad nejspíše vyhořel. Roku 1425 jej obsadili zemané Otík Lout z Hlážovic, Slavomír z Borku a bratři Myšlínští se sto dvaceti pacholky. Hned druhý den husitskou posádku na Nižboru přepadl Aleš ze Šternberka s Hanušem z Kolovrat, hrad dobyl a přivlastnil si ho. Zpustošený hrad poté několikrát změnil majitele, mezi nimiž byl například Ota z Losu a jeho synové, Jiřík Kunrát Šanovec z Šanova nebo Bedřich Míčán z Klinšteina a z Roztok.

V 16. století byl přestavěn na renesanční zámek. Roku 1679 koupil Nižbor Ferdinand Adolf kníže ze Švarcenberka, po něm ho zdědil syn Ferdinand, který ho roku 1685 prodal Arnoštovi Josefovi hraběti z Valdštejna. Od té doby patřil ke Křivoklátskému panství. V letech 1720-1725, kdy byl Nižbor ve vlastnictví Valdštejnů, byl přestavěn v barokním duchu. Nad zbytky raněgotické kaple byl postaven nový kostel Povýšení sv. Kříže. Do roku 1736 patřil do Berounského kraje, poté byl připojen ke kraji Rakovnickému, aby bylo panství Křivoklátské v jednom kraji. Za Fürstenberků sloužil jako knížecí muzeum. V současné době se na zámku nachází Muzeum keltské kultury.

První zmínka o **Slabcích** pochází z roku 1003, kdy jsou uváděny mezi zbožím darovaným knížetem Jaromírem lovčímu Hovorovi za záchranu jeho života při přepadení Vršovci. Slabecký dvůr je poprvé zmiňován roku 1360. Jeho majitelé se velmi rychle střídali. Nejdříve byli vázáni manstvím ke Křivoklátku a pak ke Krakovci. Později, jelikož manství bylo promlčeno, se patřily Slabce k samostatnému panství. Ve Slabcích se původně nacházela středověká tvrz. Ta byla v letech 1702-12 přestavěna na zámek, kolem něhož byl vytvořen rozsáhlý anglický park. Do dnešní klasicistní podoby byl zámek přestavěn v 19. století, kdy ho vlastnili *Hidprantové* a po nich Nosticové. Roku 1866 koupil zámek i s panstvím princ Alex Croy-Düllmen.

Zříceniny hradu **Týřova** se nacházejí nedaleko Skryjí, na ostrožně nad místem, kde se vlévá potok Úpoř do Berounky.

Hrad Týřov byl založen na počátku 13. století. Své jméno hrad obdržel nejspíše po vsi Týřovice. Hradišti se původně říkalo Týřovská hora, německy se hrad nazýval Angerbach, podle blízkého Úpořského potoka (úpoř: pažit, trávník). První historicky doložená zpráva o něm pochází z 20. září 1249, kdy zde král Václav I. zajal svého odbojného syna Přemysla (pozdějšího krále Přemysla Otakara II.) a jeho družinu. Hrad byl využíván díky svým mimořádným vojenským kvalitám. Král Václav rád pobýval na lesních hrádcích Křivoklátska, kde se oddával honitbě. Často pobýval i na Týřově.

V té době bylo na Týřovském panství ustaveno manské zřízení. K manským vsím patřili Benčice, Zavidov, Broumy, nejspíše i Kožlany.

Týřov je připomínán znovu za krále Jana Lucemburského, kdy byl zastaven Vilémovi z Valdeka, a v letech 1315 – 1316, kdy zde byl vězněn Jindřich z Lipé. Týřov byl v držení různých pánů. Po svém návratu z Francie ho Karel IV. vyplatil mezi prvními a vrátil koruně.

⁷² Sedláček, A.: Hrady a zámky a tvrze Království českého. Díl osmý - Rakovnicko a Slánsko. Argo, Praha 1996, s. 75.

Poté byl Týřov dlouhou dobu v držení královském. V zákoníku Majestas Carolina se Týřov nachází mezi hrady, které mohou být zastaveny.

Na počátku husitských válek byl Týřov v držení císaře Zikmunda, ten ho pak spolu s Křivoklátem zapsal r. 1422 Alešovi ze Šternberka. Majitelé hradu se pak často střídali.

Naposledy byl hrad opravován na počátku 16. století. Poté postupně chátral. Roku 1588 postoupil Jan pustý hrad Týřov, vsi Týřovice, Újezdec, Broumy a dvůr Kouřimec panství Křivoklátskému. Za to mu byl dědičně odevzdány Kožlany, Chmelištný a Zavidov.

Angerbach u Kožlan „Zaniklý hrad východně od Kožlan na ostrožně nad soutokem Šíповského a Kůzovského potoka. Ze života tohoto hradu se žádné písemné zprávy nedochovaly. Vznikl kolem poloviny 13. století, zanikl v průběhu první poloviny 14. století. Název je shodný s německým názvem hradu Týřov, což znamená, že náležel k týřovskému zboží. Angerbach měl funkci loveckého hradu a zřejmě i pomocnou funkci správní.“⁷³

Hrad **Zbečno** se nachází na soutoku řeky Mže a potoka Klíčavy. Podle „sběhu“ dvou vodních toků bývalo odvozováno jméno hradu. Na tomto místě byl pravděpodobně v 10. století založen původní dřevěný dvorec. Když tento dvorec přestal v 12. století stačit potřebám dvora, vznikla v jeho okolí řada obydlí, pozdější ves Zbečno. Poté, co byl původně dřevěný hrádek Křivoklát přestavěn na hrad kamenný, začalo panstvo pobývat častěji na hradu Křivoklátě. Zbečnu tak zůstala pouze úloha hospodářského centra kraje.

Dominantu jižní části Křivoklátska tvoří hrady **Žebrák a Točník**. Nacházejí se na tzv. Zámeckém vrchu nad osadou Točník asi půl druhého kilometru od městečka Žebrák, nad soutokem Mlýnského a Stroupského potoka.

Žebrák byl založen kolem roku 1280 Oldřichem Zajícem z Valdeka. Roku 1336 získal hrad král Jan Lucemburský a od té doby patřil koruně. Často zde při svých cestách do říše nocoval císař Karel IV. Hrad si oblíbil i jeho syn Václav IV. Roku 1532 Žebrák zničil rozsáhlý požár.

Točník dal postavit v letech 1395 – 1400 král Václav IV. jako reprezentativnější a bezpečnější sídlo, než byl sousední hrad Žebrák. Často zde pobýval. Po Václavově smrti byl hrad roku 1421 zastaven a zástavní držitelé se zde velmi často střídali. Za třicetileté války byl Točník zpusťošen.

Hrad Zbiroh byl založen kolem roku 1230. V roce 1634 byla obec i s hradem vypálena švédským vojskem. Roku 1879 koupil obec i hrad v dražbě kníže Josef Colloredo-Mansfeld. Colloredo-Mansfeldové zde bydleli jen občas a jeho části pronajímali.

V místě dnešní obce **Lány** stávala již v roce 1392 tvrz vladyky Haška z Lán. Po něm ji vlastnil Jan z Lán. Později byly Lány sloučeny se Stochovem a majitelé se zde často střídali. Roku 1581 byl dvůr Lány, obě vsi a tvrz Pustá dobrá prodány Jiříkovi Bořitovi z Martinic a na Smečně, který spojil Stochov s panstvím Smečenským a roku 1589 prodal ves i tvrz Lány Rudolfovi II. Na místě tvrze byl po roce 1592 postaven renesanční zámek, který císaři Rudolfovi II. sloužil jako letohrádek. Za třicetileté války byl zámek poničen. V roce 1652 došlo k jeho celkové přestavbě v barokním slohu. V 18. a 19. století byl lánský zámek dále stavebně upravován. Postupně byla přistavěna dvě patra, Marie Anna z Valdštejna zde

⁷³ srov. Durdík, T.: Durdík, T.: Encyklopedie českých hradů. Libri, Praha 2005.

nechala postavit rokokovou kapli. U zámku byly zřízeny skleníky, hospodářské budovy a park.

Na současné podobě zámku se po 2. světové válce podílel architekt Josip Plečnik. Roku 1921 připadl Československému státu a stal se letním sídlem prezidenta republiky. Zámek stojí v ose rozlehlého parku. Park přechází plynule v oboru bohatou na vysokou zvěř. Lánská obora o rozloze 3000 hektarů byla založena v roce 1717 sloučením tří menších obor. Chovali se v ní především jeleni, daňci, srnci a mufloni. Za Valdštejnů bývala obehnaná dřevěným plotem, Fürstenberkové jej v letech 1777-87 nahradily 27 kilometrů dlouhou kamennou zdí. Do obory se vstupovalo lánskou branou, vašírovskou branou a branou u tzv. Myší díry. V oboře bylo několik hájenek.

Na křižovatce silnic z Nižbora do Roztok a Kublova byl v 18. století postaven lovecký zámeček **Obora**. Když se roku 1860 oženil majitel křivoklátského panství Max Egon I. s Leontýnou, hraběnkou z Khevenhüller, rozhodl kníže o důkladné přestavbě zámečku, která byla provedena v letech 1865-1866 podle návrhu architekta Antonína Jirůše. Zámek byl přejmenován na **Leontýn**. Emil z Fürstenberka ho nechal v letech 1893-1894 přestavět v novogotickém slohu podle návrhu architekta Jana B. Urbana. Po roce 1919 sloužil jako ubytovna pro invalidní legionáře, od roku 1964 sloužil jako Ústav sociální péče pro mládež.

Zříceniny hradu **Jivno** se nacházejí na konci ostrohu, který se táhne nad Klíčavskou přehradou. Ruiny hradu byly rozkopány četnými hledači pokladů.

Hrad vznikl pravděpodobně v polovině 13. století. Z doby jeho fungování jako královského sídla se nedochovaly žádné zprávy. Snad byl nazýván Starým hrádkem.⁷⁴ Hrad Jivno mohl společně s Křivoklátem tvořit hradní dvojici, přičemž Křivoklát hrál dominantní roli. V roce 1551 Jan Žďárský ze Žďáru tento hrad na povolení královské komory rozmetal, neboť se domníval, že je v jeho zdech možné nalézt poklad. Žádné peníze zde však nenalezl. V 16. století zde vznikla poustevna. Poslední zpráva o hradu pochází z roku 1685, kdy bylo prodáno Křivoklátské panství, v této listině jsou zmiňovány pusté hrady Týřov, Jenčov a Divno.

„Severně od Nižburka, východně od Zbečna a jižně ode vsi Bělče v zátíší jako v dalekém od světa a při tom krásném položení spatřují se zříceniny hradu **Jenčova**.“⁷⁵ Jméno hradu se odvozuje od křestního jména Jan.

V jeho okolí, předtím než zde byl hrad postaven, byl roku 1100 zavražděn kníže Břetislav. Probodl ho vrah *Lorek*. Z doby fungování hradu se nedochovaly žádné zprávy. Z archeologického průzkumu vyšlo najevo, že hrad existoval ve 14. století. Hrad nejspíše náležel ke **zboží** nižborskému. Mohlo se jednat též o hradní dvojici, kterých se na Křivoklátsku vyskytovalo několik. Hrady závislé se neprojevíly v písemných pramenech. Hrad neměl patrně žádnou správní funkci, jednalo se pouze o hrad lovecký.

Hrad byl v 15. nebo na počátku 16. století opuštěn.

⁷⁴ Srov.: Sedláček, A.: Hrady a zámky a tvrze Království českého. Díl osmý - Rakovnicko a Slánsko. Argo, Praha 1996.

⁷⁵ Srov.: Sedláček, A.: Hrady a zámky a tvrze Království českého. Díl osmý - Rakovnicko a Slánsko. Argo, Praha 1996, s. 82.

5. Analýza zvolené oblasti

5.1. Vymezení oblasti zvolené pro analýzu

Pro analýzu drobných památek jsem si zvolila malé území, které se nachází na severním okraji Křivoklátska. Ze severu je vyznačeno hranicí chráněné krajinné oblasti, která je stanovena administrativně a je vedena na podél místní komunikaci vedoucí z Panošího Újezda přes Všetaty a Lašovice směrem na Rakovník. Ze západu toto území vymezuje Tyterský potok, který ústí do Berounky jako její levý přítok. Koryto Berounky zde tvoří výraznou přirozenou hranici, která tuto oblast vymezuje z jihu. Na východě ji uzavírá koryto Rakovnického potoka, který je po Tyterském potoku následujícím levým přítokem Berounky. Tato oblast je tedy vymezená i z geografického hlediska, tvoří svým způsobem kompaktní, sevřené území. Určitou osu tohoto území představuje silnice vedoucí z Panošího Újezda na Křivoklát, která celé území propojuje. Odbočuje z ní několik cest vedoucích do sousedních vesnic. Do této oblasti tedy spadají následující vesnice: Kalubice, Křivoklát, Lašovice, Malá Buková, Městečko, Nezabudice, Pustověty, Skřivaň, Tytry, Velká Buková a Všetaty.

Toto území tvoří i historicky jeden celek, bylo součástí Křivoklátského panství.

V této oblasti není krajina jednotná. Organicky se zde prolínají dva typy krajiny. Jedním z nich je zemědělská odlesněná krajina, kterou tvoří zvlněná pole, remízky a aleje ovocných stromů. Druhým typem je krajina pokrytá hustými smíšenými lesy různého stáří, v níž se nacházejí hluboká údolí.

Chráněnou krajinnou oblast Křivoklátsko jsem si zvolila z důvodu, že toto území je jednou z nejstarších kulturních krajín v Čechách, ve které se překrývají a jsou dosud patrné jednotlivé historické vrstvy. Na několika místech se zde dochoval les, který má velmi starobyrou podobu, jakou měl před zásahem člověka.

Křivoklátsko dobře poslouží jako příklad pro analýzu, jelikož se zde nachází velmi dobře zachovaný a poměrně rozsáhlý fond drobných památek. O tyto památky se zde aktivně pečuje. Jedná se o poměrně různorodý soubor, který obsahuje památky různého charakteru a stavu (od pouhých zničených torz až po nově zrekonstruované památky).

Severovýchodní okraj Křivoklátska tvoří kopcovitá krajina, která je typická pro Rakovnicko, krajina s lidským měřítkem, pokrytá zvlněnými poli. V této oblasti hranice CHKO nesledují změnu charakteru krajiny. Krajina zde tvoří kontinuum se zemědělskou krajinou Rakovnicka, z velké části odlesněnou, která se rozléhá severně od Křivoklátska. Tento typ se krajiny se objevuje i místy v určitých pásech uprostřed CHKO.

Směrem ke středu Křivoklátska se krajina náhle mění, lidské měřítko se vytrácí. Krajina je zde kontinuálně zalesněná, objevují se v ní poměrně široká údolí, hluboce zaříznuté potoky a unikátní koryto řeky Berounky. Na obzoru nevidíme strmějící se vrcholy, spíše by se dalo říci, že se do výše položené zvlněné krajiny zařezávají hluboká údolí. Typicky křivoklátský reliéf působí dramatičtěji než krajina Rakovnicka. Nejdramatičtěji působí krajina v okolí Berounky, kde vidíme strmé odkryté skály a kde dochází k velkému převýšení.

Záměrně jsem si zvolila takto nepřiliš rozsáhlé území, jelikož může být poznáno bezprostředně, pěší chůzí po krajině. I když se zde střídají dva typy krajiny, má toto území jednotný charakter.

Ze správního hlediska je tato oblast patří do dvou menších celků. Jedním je **Svazek obcí mikroregionu Balkán** se sídlem ve Slabcích. Předsednou je Ing. Filip Celba, starosta Slabců. Mikroregion Balkán sdružuje obce Hracholusky, Hřebečnický, Hvozď, Krakov, Krakovec, Malinová, Panoší Újezd, Pavlíkov, Skryje, Slabce a Všetaty.

„Rázovitý kraj kolem Slabec a hradu Krakovce se dnes nazývá Balkán. Stejně pojmenování nese i zdejší mikroregion. Na jihu a západě tuto zemědělskou oblast ohraničuje říčka Javornice, která se vlévá u Kostelíka do Berounky, na východě hradba křivoklátských lesů a na severu Rakovnická kotlina. V minulosti patřilo Slabecko k nejúrodnějším koutům regionu a poté, co se vymanilo ze závislosti na hradu Křivoklát, bývalo centrem nevelkého panství. Stejně tak i okolí hradu Krakovce, charakterem krajiny velmi podobné Slabecku, spadalo v průběhu věků částečně pod správu Křivoklátska a částečně tvořilo samostatnou správní jednotku.“⁷⁶

Druhým podcelkem je **Svazek obcí mikroregionu Křivoklát**, který má sídlo na Křivoklátě, jeho předsedkyní je Ing. Pavla Hůlová, starostka obce Křivoklát. K Mikroregionu Křivoklát se řadí obce Branov, Karlova Ves, Křivoklát, Lány, městečko, Nezabudice, Nový Dům, Pustověty, Račice, Roztoky, Sýkořice, Velká Buková a Zbečno.

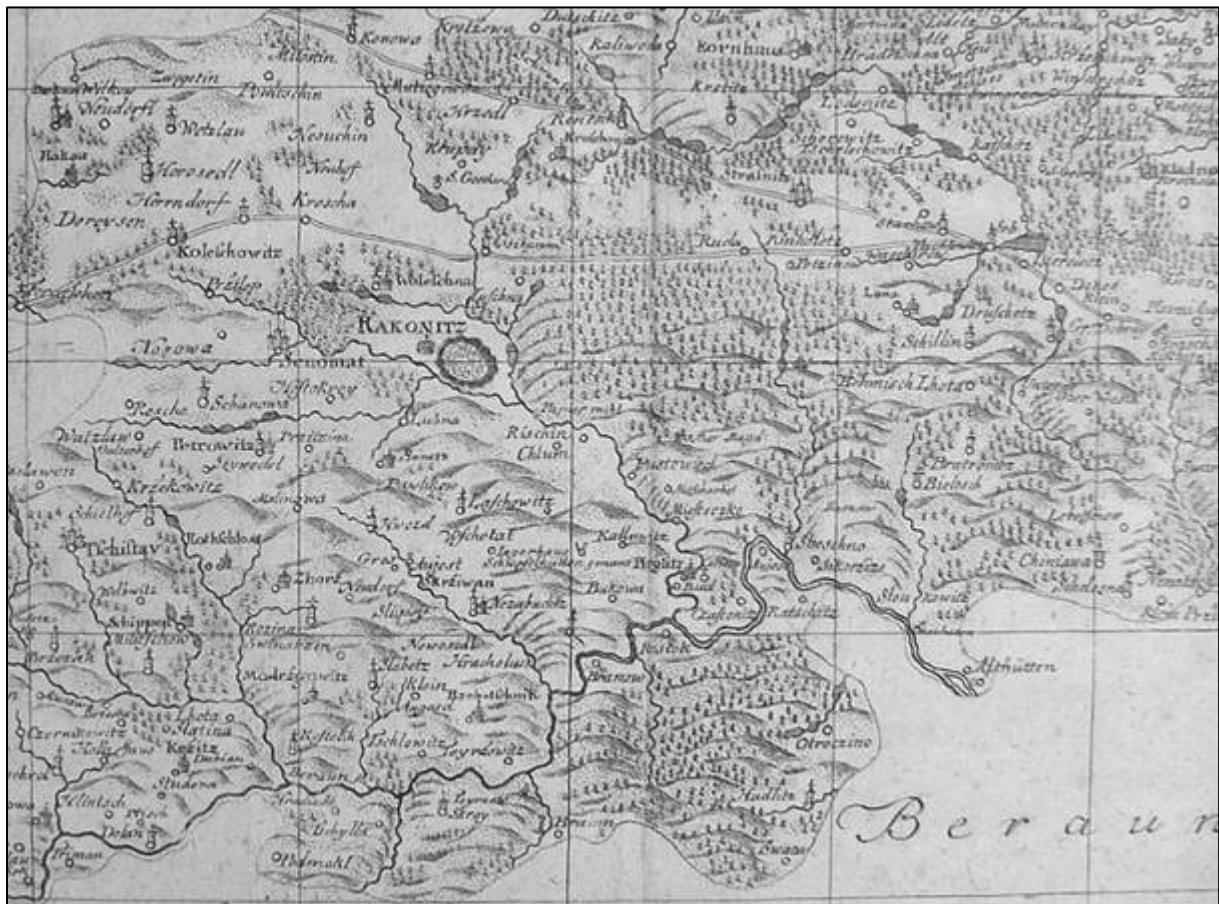
Obce nacházející se v celé oblasti jsou společně členem **Svazku měst a obcí Rakovnicka** se sídlem v Rakovníku. Předsedou svazku, který byl založen 26. 9. 2003, je Ing. Zdeněk Nejdli. Svazek je dobrovolným sdružením obcí okresu Rakovník..

⁷⁶ Srov.: Bednařík, T., Vinklát, P.D.: Album starých pohlednic – Křivoklátsko a Český kras. Nakl. Květa Vinklátová – KNIHY 555, Liberec 2004, s. 30.

5.2. Historie jednotlivých lokalit

První zmínka o **Skřivani** jako zemanském statku s poplužním dvorem a tvrzí, který vlastnili bratři Kunešové, pochází z roku 1355. Na konci 15. století a počátku století 16. byla ještě ves Skřivaň rozdělena. Jednu část držel Purkhart z Čichalova, druhou část a tvrz držel Hynce Chodour z Lokte. Majitelé tvrze se často střídali. Tvrz, která již byla velmi zchátralá, přestavěl v letech 1596 – 1608 na renesanční zámek Ferdinand Renšperk z Renšperka a z Držkovic. Jelikož byla za třicetileté války Skřivaň vypálena, neví se, zda byla současná stavba postavena po válce, nebo se jedná o původní objekt. Zámek stojí nad vesnicí na mírném návrší, jedná se o jednopatrovou, ozdob prostou budovu na obdélném půdorysu. Roku 1748 koupila Skřivaň i se zámkem kněžna Marie Anna z Fürstenberka a připojila ji ke Křivoklátskému panství.

Původně se v obci nacházel dřevěný kostel sv. Štěpána, který byl roku 1355 farním. Na jeho místě dal koncem 16. století postavit Ferdinand z Renšperka zděný kostel. Roku 1683 zde byl otevřen důl na sirmé rudy a kamenec s varnou na kyselinu sírovou.

Provincia Rakonitzensis

Všetaty bývaly manskou vsí patřící ke hradu Křivoklát. Povinností všetatského mana bylo přijet na hrad s koněm vždy, když to křivoklátský purkrabí přikázal.

První písemná zmínka o Všetatech je z roku 1337, kdy král Jan Lucemburský daroval pět zdejších dvorů dvořenínu hradu Křivoklát Ješkovi Lintwurmovi. Později byla ves rozdělena na dvě části. Jednu vlastnil Jan Hněvek z Chlumu, který si zde počátkem 15. století postavil tvrz. Druhou část vlastnil Beneš ze Všetat. Všetaty byly opět spojeny roku 1420 Petrem Vršem. Jeho synové prodali Všetaty Janovi Doupovci z Doupova. Majitelé se poté často

střídali. Roku 1597 koupila například Všetaty obec města Rakovníka. Za třicetileté války byly Všetaty i s tvrzí vypáleny. Roku 1652 je Renšperkové připojili na nějakou dobu ke Skřivani. Roku 1755 koupila Všetaty Marie Anna z Fürstenberka. Ve 2. polovině 18. století byl na východním konci vesnice, na místě bývalé tvrze, postaven jednopatrový barokní zámek obdélného půdorysu. Byl kamenný, krytý šindelem. Všetaty byly převážně zemědělskou obcí, pěstoval se tu chmel. Ve všetatském katastru byly nalezeny popelnice z doby bronzové kultury knovízské z 10.–8. století před naším letopočtem.

První zmínka o **Městečku** (dříve též Městec) pochází z roku 1352. Původně bylo Městečko řemeslnická a tržní osada. Kdysi tu stál dvorec svobodného křivoklátského mana Ohnivce, který vykonával manskou službu zakládáním požárů před cestou krále s vojskem. Známí jsou městečtí ohnivci z rodu Cardů a Šípů, kteří bydleli ve zdejších dvořech.

V Městečku se nachází průvodně středověký kostel sv. Jakuba Většího, který byl v 1. polovině 18. století barokně přestavěn (1731 – 34). Jedná se o prostou omítnutou stavbu, která se nachází uprostřed vsi na bývalém hřbitově.

V 60. letech 20. století byly v lokalitě Na Hůrce odkryty stopy po osídlení pocházejícího z 11. a 12. století našeho letopočtu. Byly zde nalezeny zbytky masivního opevnění a keramické nádoby.

Městečko proslavil Alois Jirásek, když sem ve své trilogii *Mezi proudy* situoval sídlo královského ohnivce Šimona Šípa.

Rakonitzer Kreis

První zmínka o obci **Lašovice** pochází z 12. století. Manskou povinnost k hradu Křivoklátu zde vykonával hajný a posel. V pravěku tu byla významná stanice lovců z období aurignacienu.

První zmínka o obci **Nezabudice** pochází z roku 1115 a řadí tak Nezabudice k nejstarším obcím na Křivoklátsku. V této vsi byl jeden statek zpupný a dvě manství. Jedno z nich se

v 16. století nazývalo Kračkovské, druhé Jinakovské. Jinakovské manství koupil Petr Krašovský z Skal a roku 1547 je měl Jindřich z Vlčnova. Po jeho smrti byl tento dvůr darován roku 1566 Žibřidovi Portnarovi z Kuglhofu a Tomanovi, lovčímu, který ve své části vystavěl tvrz. Roku 1596 ho koupil Ferdinand z Renšperka, který vlastnil i manství druhé. Roku 1609 vzdal oba dva dvory císaři Rudolfovi a oba byly připojeny ke Křivoklátskému panství.

Existence nezabudického kostela sv. Vavřince je doložená už roku 1250, na počátku 18. století byl barokně přestavěn. Je to omítnutá prostá stavba s jednou věží.

Manskou povinností bylo posílat na Křivoklát chléb a jednoho muže se samostřilem.

První zmínka o **Pustovětech** pochází z roku 1391. Manský dvůr zde stával ale již dříve. Povinností pustovětských bylo posílat na Křivoklát tři muže se samostřilem. V době kolonizace Křivoklátska (za Boleslava III.) se v prostoru obce nacházel velký rybník. Jeho hráz se protrhla a rybník už znovu obnoven nebyl. Během třicetileté války byla obec zcela opuštěná, lidé se sem navrátili až v době Valdštejnské.

Velká Buková, původně Buková, byla založena patrně v 16. století. První zmínka o obci pochází z roku 1556. Buková byla postavena na místě vytěženého bukového lesa, které již nebylo znovu zalesněno. Pro potřeby Křivoklátska se zde dobývala síra. Manskou povinností vůči Křivoklátsku bylo posílat sedm mužů na koních nadhánět na lov, dva se psy, dva museli sloužit jako hajní. Všichni se pak museli starat o lovecké vozy a připravovat tenata. V 17. století byla do jejího správního celku přičleněna ves Kalubice, ve století 18. pak osada Malá Buková.

Situations-Plan der Fürst zu Fürstenbergschen

Obec **Křivoklát** se skládá ze tří částí. Z vlastního hradu, osady Budy, jejíž počátky lze vysledovat do 14. století, a nad ním se rozkládající osady Amalín (dříve Amální Hora), vzniklé na počátku 19. století přejmenováním původní osady Čamrdoves ze 17. století.

Původně dřevěný hrádek **Křivoklát** vznikl v 11. století. V té době byl podřízen knížecímu lovčímu ve Zbečně. Ve 13. století byl z dřevěného knížecího hrádku přestavěn na kamenné královské sídlo. Za panování Přemysla Otakara II. zde vznikla instituce manů.

Křivoklát dal poprvé do zástavy král Jan Lucemburský Vilému Zajíci za peněžní půjčku. Vyplatil ho až Karel IV. po návratu z Francie. Vydal zákon, který hovořil o majetku královské koruny a Křivoklát zde byl mezi hrady, které nesmí být z korunního jmění nikdy prodány ani zastaveny. V době husitské zde ukrýval císař Zikmund poklady i korunovační klenoty. Křivoklát sice husity dobyt nebyl, ale několikrát vyhořel, potřetí v roce 1643, kdy z něj zbyly skoro ruiny.

Generalkarte des Fürst zu Fürstenbergschen

Roku 1658 zastavili Habsburkové hrad spolu s křivoklátským panstvím Schwarzenberkům, roku 1685 je od nich koupili Valdštejnové a od nich je pak sňatkem získali Fürstenberkové. V roce 1929 je koupil Československý stát.

5.3. Analýza drobných památek na Křivoklátsku

Vedle kostela sv. Štěpána v obci **Skřivavň** se nachází dřevěná **zvonice**. „Prostor vesnice je výškově velmi členitý, ves v podstatě leží na ostrohu, na okraji srázu, jímž klesá rovina jižně od Rakovníka velmi prudce do kaňonu Tyterského a Všetatského potoka a k Berounce. Stranou od svažité návsi stojí na nejvyšším místě ostrohu kostel se zvonící, vysunutou směrem ke vsi.“⁷⁷ **Zvonice** stojí na obdélném půdorysu zhruba 7 x 7 m. Je krytá šindelem, má čtyřbokou lucernu, která je krytá šindelovou valbou. Je opatřena třemi zvony, které pocházejí z let 1607, 1755 a 1858. Zvonice je situována vedle západního průčelí kostela sv. Štěpána, který se nachází uprostřed bývalého hřbitova. Jedná se o orientovanou omítanou stavbu z lomového kamene, kterou tvoří krátká loď a pětiboký presbytář, jehož nároží jsou podepřena

pilíři. K východní straně je připojena kruhová sakristie. Střecha je vesměs krytá taškami.

Původní funkcí zvonice bylo svolávat lid k bohoslužbě, která se zde sloužila s větší frekvencí než v současnosti. Další ryze praktickou funkcí bylo ohlašování případného požáru nebo napadení nepřítelem.

Zvonice se nachází v ohraničeném prostoru bývalého hřbitova, který je umístěn v nejvyšším bodě původní historické zástavby. Toto prostranství je obehnáno zdí. V současnosti je uzavřeno, otvírá se pouze v době bohoslužby. Jelikož kostel sv. Štěpána není farní, mše se zde slouží pouze několikrát do roka při významných náboženských svátcích. Po většinu roku tak zvonici vidíme pouze ze spodu od silnice vedoucí pod kostelem. Zvonice se tyčí několik metrů nad námi, dělí nás od ní vysoká zeď, která je postavená na skále. Z tohoto místa ji nevidíme celou, jelikož není možné mít dostatečný odstup.

V době, kdy je tento poměrně malý areál otevřen, je možné si zvonici prohlédnout z jiného úhlu, můžeme přistoupit přímo k ní. Na prostranství kolem opraveného kostelíka je udržovaný trávník a několik vzrostlých kaštanů, z nichž jeden je přímo vedle zvonice. Nacházíme se v sakrálním prostoru, původně nejdůležitějším prostoru pro život komunity. Jednoduchá kompozice prostého obíleného kostelíka, kaštanů a dřevěné zvonice působí velmi harmonicky. Toto místo nám poskytuje rozhled do kraje, máme před sebou zvlněný horizont protilehlých zalesněných hřbetů.

⁷⁷ Srov.: Kuča, K.: České, moravské a slezské zvonice. Praha, Libri 2001, s. 269.

Na návsi se nachází **pomník obětem první světové války 1914 – 1918**, který byl občany vystavěn roku 1928. V nedávné době byl pečlivě zrestaurován a umístěn na původní místo, které bylo nově upraveno a oploceno. Pomník je situován na dobře viditelném místě, do návsi obklopené venkovskými chalupami zapadá vcelku harmonicky.

Vlevo u cesty ze Skřivaně směrem na Rakovník stojí na rozcestí kamenný **sloup po soše sv. Isidora**. Tento sloup je orientován na polní cestu, která odbočuje směrem do Tyter. Z obou stran ho obklopují staré mohutné kaštany. Sloup i sokl jsou z hrubozrnného pískovce, socha byla před časem ze sloupu snesena a uložena v interiéru kostela sv. Štěpána. Toto místo zde přecházelo sjednocování polí patrně pouze kvůli své výhodné poloze v úzkém prostoru mezi polní cestou a silnicí. Okolní pole jsou zbavená mezí, tvoří poměrně rozsáhlou kontinuální plochu.

V současnosti toto místo působí poněkud rozpačitým dojmem. Když jsou stromy olistěné, kolemjdoucí si tohoto soklu vůbec nevšimne, jelikož je velmi nenápadný a ze svého okolí nijak nevystupuje. Nápadné jsou více kaštany, jelikož jsou jediné v okolí, podél cesty je vysázená ořešáková alej.

V zimě, kdy jírovce shodí listí, tento sloup zde podivně vynikne a působí nevlídně a osiřele.

Za starých časů, kdy na svém sloupu socha sv. Isidora ještě stávala, působilo toto místo velmi harmonicky. Tento monument zde představoval určitý pevný bod, ne však krajinou dominantu, ale něco, čeho se bylo možné zachytit. Do krajiny tento monument velmi dobře zapadá, je zcela logicky umístěn. Socha byla vidět při cestě do kopce, hned za vesnicí. Pod kaštanem byla ještě donedávna lavička, na které jistě sedávaly místní stařeny, pozorovaly dění kolem sebe a besedovaly.

Sochy Sv. Isidora bývaly umisťovány do polí, jelikož sv. Isidor je patronem rolníků. Traduje se o něm legenda: Jednu neděli orál Isidor na poli. Původně chtěl pokračovat v práci celý den, ale když zvonili poledne, rozhodnutí změnil a odešel do kostela, aby se zúčastnil mše. Když se po mši vrátil na pole, viděl anděla, jak právě dokončuje jeho práci.

Zvláště na jaře, kdy kaštany kvetly, muselo toto místo k pobytu obzvlášť lákat. V době, kdy se okolní krajina teprve probouzí ze spánku, představují barevné svíce kaštanů velmi výrazný prvek v krajině.

V současné době takový objekt nemá v podstatě žádnou funkci. Někteří kolemjdoucí ani nevědí, co na sloupu vlastně chybí, byla-li tam socha nebo něco jiného a často si myslí, že dotyčný předmět byl ukraden. Ale většina se nad tím ani nepozastaví. Torzo je zcela anonymní, jelikož sokl nenese žádný nápis.

Socha byla odstraněna patrně proto, aby byla uchráněna před krádeží, jelikož na Křivoklátsku ke krádežím sakrálních předmětů dochází poměrně často. I kostel sv. Štěpána, ve kterém je socha umístěna, byl v posledních letech několikrát vykraden. Má ale pak takový monument ještě nějaký význam? Nepůsobí takové torzo spíše tristním dojmem? V krajině nikomu nepřekáží, ale vzhledem k dlouho trvající absenci sochy evidentně ani nechybí.

Nedaleko sv. Isidora se nalevo od polní cesty vedoucí ze Skřivaně do Tyter tyčí **vysoký dřevěný kříž**. Tento kříž zde byl původně vztyčen v 19. století. Není křížem smírčím, jelikož v době jeho vzniku již bylo od tohoto zvyku upuštěno. Je pouze křížem pamětním. Připomíná, že se zde v minulosti odehrála nějaká tragická událost. Podle některých starousedlíků na tomto místě zabil pytlák hajného, podle jiných tomu bylo naopak, hajný zde prý zabil pytláka. Místní pověsti již nehovoří o tom, kdo dal kříž postavit, zda vrah, rodina oběti nebo někdo jiný.

Jedná se o prostý, tři metry vysoký dřevěný kříž, postrádající jakékoliv nápisy. Kříž je černě namořený. Z každé strany je symetricky umístěn zhruba 40 cm vysoký kámen, na němž je vyryt jakýsi znak, který není kvůli jeho poškození možné dešifrovat. Můžeme se pouze dohadovat o tom, zda se jedná o mezníky, které sem byly odněkud přesazeny.

Kříž v této krajině představuje dosti výrazný prvek. Pozorujeme-li ho z blízka, tyčí se nad námi monumentálně proti nebi. Jelikož se nachází uprostřed rozlehlého pole, převyšuje své bezprostřední okolí. Jeho monumentalitu poněkud snižují nedaleko umístěné sloupy vysokého napětí. Současná kompozice všudypřítomných elektrických sloupů s křížem působí poněkud zvláště.

Kříž byl po své dlouhé nepřítomnosti na toto místě znovu vztyčen a vysvěcen v polovině května roku 2003. U této příležitosti zorganizovala obec pouť. Starousedlíci i chalupáři se vydali ze Skřivaně za doprovodu hudby k tomuto kříži, kde měl kněz proslov.

V dávných dobách, kdy zde nebylo elektrické vedení, kříž zde doslova čněl. Pole tehdy nebyla sjednocená, byla rozdělená na menší políčka oddělená mezemi a keři. Tehdy musel kříž být pro své okolí skutečnou dominantou. Působit velmi stroze a tajemně. Představoval zde výrazné mlčenlivé memento mori, které ovšem nic konkrétního nesdělovalo, jenom mlčky upozorňovalo. Na událost samotnou již lidé zapoměli, přibližné znění příběhu zná jen pár starousedlíků.

V současnosti má kříž tedy jinou funkci, než měl v dobách svého vzniku. V současnosti je silně oslabena i funkce pamětní, lidé mají pouze obecné povědomí, že se zde asi odehrála nějaká tragédie. Proč byl vlastně kříž na tomto místě obnoven? Patrně kvůli tomu, že zde vždy stál a že na něj byli lidé zvyklí. Zároveň aby nebyla porušena paměťová struktura krajiny.

Napravo vedle silnice vedoucí z Panošího Újezdu na Křivoklát se před obcí Všetaty nachází **prostý dřevěný kříž**. Kříž je vidět již z dálky. Silnice vedoucí k němu je lemována alejí ovocných stromů. Tento kříž je umístěn v zatáčce v místě, kde ze silnice odbočuje polní cesta vedoucí podél remízku, který od sebe odděluje pole. Tento kříž je černý, nenese žádný nápis. Jeho současný stav je dobrý, byl patrně v nedávné době obnoven. Důvod pro jeho postavení je dnes již neznámý.

Tento kříž v současnosti neplní pamětní funkci. Můžeme se pouze domnívat, že se tu odehrálo nějaké neštěstí, například vražda, jako tomu bylo u podobného kříže skřivaňského.

U tohoto kříže se každoročně pořádá v předvečer 1. máje pálení čarodějnic. V jeho bezprostřední blízkosti se staví obrovská hranice, u níž se sejde celá vesnice. Jistě to má nějaký symbolický důvod, že se lidé schází zrovna zde, jelikož kříž je umístěn mimo vesnici na mírném vršku.

Lokalita se stále nazývá U Kříže.

Na druhém konci vesnice, na malém prostranství před hospodářským dvorem stojí **barokní socha Panny Marie s Ježíškem** obklopená dvěma vzrostlými kaštanými stromy. Sochu zde dal roku 1744 postavit baron Leveur. Tento morový sloup dal baron zbudovat jako dík za uchránění rodiny před morem, který zde v tu dobu řádil. Pískovcová plastika je umístěna na trojbokém, 3 metry vysokém podstavci, z jehož otupených rohů vybíhají táhlé konsoly dole se závití. Ve třech proláklých polích na dřívku podstavce jsou vytesány v reliéfu postavy sv. Jana Křtitele, sv. Antonína a sv. Josefa. Nad každou z postav je výplň ukončena mušlí. Nad mušlemi vystupuje silně vyložená římsa, na jejímž předním otupeném rohu je vytesána kartuše se znakem. Vlastní socha stojí na malém podstavci nad římsou se znakem o třech konsolkách a třech polích.

Socha stojí na nízkém zatravněném kopečku, kolem něhož je celé prostranství vyasfaltované. Tato plastika je orientovaná k východu z hospodářského dvora, k silnici je obrácená zády. V současnosti toto prostranství nepůsobí příliš vábně. Hospodářský dvůr, který se nachází v areálu bývalého zámku, je ve velmi špatném stavu, jelikož působení JZD

mu na kráse skutečně nepřidalo. Díváme-li se na sochu čelně, její pozadí výrazně dotváří sloup vysokého napětí. Je až s podivem, že socha přečkala dobu působení Jednotného zemědělského družstva bez újmy a že se do současnosti dochovala ve velmi dobrém stavu.

V minulosti toto místo mohlo působit velmi přívětivým dojmem. Socha tehdy stála před výjezdem ze zámku, který byl postaven v 2. polovině 18. století na místě bývalé tvrze. Sochu obklopovaly mladé stromky, celé seskupení tak lákalo kolemjdoucí k odpočinku a posezení.

Díky soše se nám dodnes uchovala informace o určité dobové události. O tom, kdo a za jakým účelem zde sochu nechal postavit, se můžeme dočíst na informačních tabulích a internetových stránkách obce Všetaty. Socha je uváděna mezi historickými památkami, které se v obci nacházejí.

V této oblasti je krajina odlesněná, v okolí Všetat se většinou nacházejí pole a remízky. Silnice vedoucí ze Všetat na Křivoklát je lemována souvislou alejí ovocných stromů, nejčastěji jabloní a švestek. Tato cesta zde vedla již od dávných dob, proměňuje se jen její okolí s tím, jak se zde mění poměr zalesněné a zemědělsky využívané půdy.

Asi kilometr za obcí Všetaty se ráz krajiny náhle mění. Zemědělská odlesněná krajina zde přechází v typický smíšený křivoklátský les. Z prosvětlené zvlněné krajiny vcházíme do hustého temného lesa, který se rozprostírá po obou stranách silnice. Ani na jedné straně nedohlédneme konce, les působí hlubokým dojmem, pociťujeme zde stísněnost.

Jelikož se v této oblasti těží dřevo, není les na všech místech stejně starý, v jednotlivých úsecích lesa stromy dosahují různé výšky. Střídá se zde hustý asi 60 let starý smíšený les s mladšími částmi lesa, občas se zde objeví čerstvě vykácená mýtina nebo pás mladých stromků.

Po necelých dvou kilometrech vlevo u silnice prosvítá mezi hustým porostem malá stavbička. Stojí na malém paloučku vedle rozcestí s polní cestou vedoucí do Lašovic. Když přistoupíme blíž, dozvíme se, že se jedná se o **kapličku U Caparta**. V nice je umístěna plechová deska, na níž je namalován nápis hovořící o historii kapličky: „V těchto místech stával asi od roku 1430 dvůr, jehož majitelem byl též od r. 1601 Caprda Jan z Městečka. Měl též dvůr ve Všetatech, Kalubicích a Pavlíkově. Zemřel v Lužné r. 1636 bez potomků.

V letech 1631-33 za vpádu Sasíků byl dvůr Caprdovský zapálen a zpusťl. R 1653 obsahoval čtyry strychy dědin orných a 16 strychů zarostlých.

Na památku vybájené bitvy byla tu v letech 1843 – 7 postavena kaplička, již lid nazval U Caparta.“

Od roku 1847, kdy byla tato kaplička postavena, se stala cílem slavných poutí. Podle jedné lidové pověsti byla tato kaplička zřízena na památku nějaké kruté bitvy, druhá pověst však praví, že zde byl sasskými žoldáky zabit majitel Caprdovského panství Jan Caprda. Ani jedna z nich však není pravdivá. V této oblasti se od 15. století nacházel manský dvůr, na kterém se vystřídali různí majitelé. Jedním z nich byl též Jan Caprda, který se dvora ujal roku 1601 a nechal majetek zapsat do knih jako Caprdovský. Roku 1616 se odstěhoval do Lužné a dvůr prodal Marii z Renšpeka na Všetatech, která se o něj špatně starala, a tak pomalu chátral. Ve 30. letech 17. století ho vydrancovali a vypálili sasští žoldáci. Vzniklá pustina byla připojena ke Všetatům. Podle lidové tradice se u Caprdy scházeli poutníci při svých zbožných cestách. Vždy byli vlídně přijati a pohoštěni. Po vypálení dvora se scházeli poblíž jeho trosek, a když i ty zmizely, byla na místě Caprdova dvora postavena kaplička, která byla pojmenovaná U Caparta, podle toho, jak lidé Caprdovo jméno v průběhu věků zkomolili.

Kaplička je v současnosti nově opravená, omítnutá a natřená (šedý sokl, žlutý výklenek a bílé zdi). Jedná se o prostou stavbu s obdélníkovým půdorysem, na jejíž stříšce pokryté taškami je umístěn kovaný železný kříž. Tato kaplička není zasvěcena žádnému konkrétnímu světci, stojí zde pouze jako připomenutí dávných časů, za nichž se v těchto místech nacházel dvůr, u jehož majitele se rádi zastavovali poutníci. Tato kaplička nedokumentuje ani žádný význačný čin, dramatickou událost, jenom zcela prostý osud jednoho místa.

V dávných dobách při dlouhé cestě temným lesem musela kaplička na tehdejší poutníky působit jako osvěžení, jako vítaná změna uprostřed monotónního okolí hustého lesa. I když zde už nestával dvůr, poutníci na tomto místě jistě rádi odpočívali. Kaplička též určitým způsobem člení cestu, což bylo jistě pro tehdejší poutníky důležité. Věděli, kde se právě nacházejí, kolik cesty jim ještě zbývá do konce, do další zastávky, kolik už mají za sebou. Monumenty tohoto typu cestu člení na úseky, ozřejmují ji, konkretizují.

Toto konkrétní místo kaplička činí známým, pojmenovává ho „U Caparta“, vyčleňuje ho tak z anonymity okolního hustého lesa. Ačkoliv je toto místo z hlediska přírodního prostředí i reliéfu stejné jako ta ostatní, kaplička z něj činí místo jedinečné, pojmenovatelné a pojmenované. Díky ní má toto místo paměť.

V této oblasti široko daleko byla kaplička jednou z mála lidmi vytvořených věcí. Silnice tehdy nebyla příliš upravená, provoz zde byl minimální. V současnosti tento dojem ruší asfaltová silnice opatřená patníky a projíždějící automobily.

V tomto prostředí musel mít tehdejší poutník pocit stísněnosti, až úzkosti, jelikož byl ze všech stran obklopen hustými lesy, nikde nebyla vidět stopa po lidské existenci, mohla být jen tušena. V přítomnosti kapličky najednou pocítil, že tu není sám, i když přítomnost jiných lidí je zde pouze symbolická. V okolí kapličky mohla být také skutečná, jelikož se u ní poutníci zastavovali k odpočinku a modlitbě, a aby na své dlouhé cestě prohodili nějaké slovo s druhým člověkem.

Toto prostředí působí zvláštním dojmem, postrádáme rozhled po okolí, nevidíme horizont, kolem dokola jsme obklopeni stromy. Víme nebo tušíme, že cesta vede odněkud někam, má začátek a konec, že se z ní odpojují i jiné cesty, které vedou do okolních vesnic. Tuto cestu, její tvar a dráhu, kterou opisuje, si můžeme jen představovat, vždy z ní vidíme jen malý úsek.

V této oblasti nevidíme horizont, můžeme spatřit pouze malý výsek nebe přímo nad sebou. Je zde zvláštní světlo, které sem proniká skrz koruny vysokých stromů a úzkým pruhem, kam

koruny stromů nezasahují. Díky této atmosféře místo působí silně v každém ročním období, když jarní slunce prozařuje mladé zelené lísky stromů, když se na větvích třpytí jinovatka nebo čepice sněhu nebo když na podzim hraje listí všemi barvami.

Kdybychom se od kapličky vydali doleva po lesní cestě, dostali bychom se do typické zemědělské vesnice Lašovice, která se nachází na samém okraji chráněné krajinné oblasti. Jakmile vyjdeme z lesa, ocitneme se opět v zemědělské krajině, která je typická pro Rakovnicko.

Poblíž Lašovic se vpravo od silnice vedoucí do Pavlíkova nachází **torzo sochy sv. Jana Nepomuckého**. Pochází z 1. poloviny 18. století. Plastika světce je umístěna na vysokém několikastupňovém podstavci z pískovce, do něhož je vytesána malá prázdná nika. Plastika je silně poškozená, kdosi ji urazil hlavu. Socha je orientována směrem k Lašovicím. Je umístěna velmi blízko silnice a z obou stran je chráněná dvěma vysokými stromy.

V minulosti tato krajinná kompozice působila velmi harmonicky. Pozadí pro toto seskupení tvoří mírně zvlněné pole, které je ohraničené souvislými pásy křovin. Na obzoru se vine cesta lemovaná alejí stromů. Samotná socha se tyčí proti nebi. Toto místo působilo velmi malebně, obzvláště na jaře, když se pole zazelenala a v pozadí bíle kvetly trnky.

V současnosti působí toto místo poněkud odcizeně. Soše chybí hlava, na určitých místech jsou dosti výrazné stopy po opravě. Jelikož se socha nachází velmi blízko silnice, člověk si nemá kam sednout a dívat se do kraje, i když toto místo poskytuje vcelku široký rozhled. Na to, aby zde člověk chtěl spočinout zde chybí třeba mez, polní cesta, toto místo k pobytu neláká.

Důvod pro postavení sochy je již neznámý. V současnosti je toto torzo součástí paměti krajiny. Informuje nás o tom, že toto konkrétní místo na cestě do Pavlíkova mohlo být něčím významné, i když socha sv. Jana Nepomuckého zde mohla být postavena pouze na ochranu poutníků.

Na lašovické návsi se nachází prostá novodobá **kaplička se zvonící**. Zděná omítaná stavba obdélníkového půdorysu je kryta sedlovou střechou s taškami. Boční stěny kapličky jsou prosvětleny párem oken nahoře půlkruhově zakončenými. Nad střechou vystupuje čtyřboký sanktusník se stanovou stříškou pobitou plechem. Pod ní je zavěšen jeden zvonec. Interiér kapličky je prázdný. Kaplička je barevně natřená. Nachází se v těsné

blízkosti jednoho z domů. Tento dům zde v minulosti pravděpodobně nestál, kaplička byla solitérem a více v prostředí návsi vynikala. V současnosti, kdy je náves více zastavěná, kaplička i přes svoji barevnost s prostředím splývá. Kaplička v současnosti již neplní funkci místa určeného pro pobožnost ani funkci zvoničky.

Kousek od kapličky se nachází **pomník padlým vojínům** z 1. světové války.

Na konci obce u silnice do Pustovět stojí na mezi prostý **dřevěný kříž** bez jakýchkoliv ozdob. Kříž je dobře zachovalý. Není na něm vyznačené datum ani žádný jiný nápis. Důvod, z jakého zde byl kříž postaven, je už dnes neznámý.

Kříž stojí na mezi vedle cesty, nepůsobí nijak monumentálně, je obklopen mnohem vyššími stromy než je sám. Když jsou stromy olistěné, je mezi nimi kříž schovaný. Za pásem stromů je dřevěná ohrada, která ohraničuje pastviny, vedle nichž se nacházejí hospodářské budovy. Za křížem je lavička, která zve k příjemnému posezení ve stínu stromů. Lidé si sedají zády ke kříži, protože se tak mohou těšit výhledem do široké krajiny s pastvinami. V době vztyčení kříže byly okolní stromy nižší, kříž zde více vynikal.

Důvodem pro postavení kříže mohla být vražda pytláka, nebo myslivce, které se v minulosti v tomto kraji často odehrávaly.

V současnosti se u tohoto kříže schází procesí jdoucí na pouť k nedaleké kapličce U Caparta.

V obci Městečko se nachází **litinový kříž s Ukřižovaným** zasazený do hranolového pískovcového podstavce. Kříž byl nedávno zrestaurován. Je umístěn na návsi před budovou

obecního úřadu. Tento kříž je nedatovaný, podstavec nenesl žádný nápis. Důvod, z jakého byl postaven již není znám. Nejspíše je nechal postavit nějaký zbožný občan městečka jako výraz vděčnosti Bohu. Jelikož kříž stojí na tak významném místě v obci, jakým je návěs, jednalo se patrně o nějakého význačnějšího nebo bohatšího občana, který zde postavil kříž na důkaz své zbožnosti. Mohlo se též jednat o společnou fundaci občanů Městečka.

V minulosti muselo toto místo vypadat malebně. Chyběli zde sloupy s elektrickým vedením a všudypřítomné nástěnky. Do prostředí návsi obklopené nízkými selskými stavbami byl kříž dobře zakomponován. Nebyl nijak výrazným prvkem, působil spíše skromným dojmem.

Kříž je umístěn na mírně vyvýšeném zatravněném prostranství blízko silnice. V současnosti působí velmi nenápadně, návěs je příliš zaplněna, než aby mohl vyniknout. Ztratila již atmosféru poklidné

venkovské návsi, jelikož ji protíná hlavní silnice do Rakovníka. V současné době zde kříž reprezentuje jednu z historických vrstev tohoto místa.

Na téže návsi se nachází **pomník padlým hrdinům** z 1. světové války.

Kamenný kříž se sochou umučeného Ježíše Krista téměř v životní velikosti se nachází na okraji lesa před vjezdem do **Kalubic**. Jeho podstavec je opatřen pamětní deskou se špatně čitelným nápisem. Ve spodní části kříže je umístěna podobenka muže ve vojenské uniformě, na jehož paměť byl kříž pravděpodobně vztyčen.

Kříž se nachází na kraji lesa vlevo od úzké silničky, která je obklopená hustým lesem. Vedle kříže se tyčí vysoký smrk, okolní prostranství je porostlé břečťanem. Naproti kříži se prostor otevírá do jakýchsi luk, les zde končí a přechází ve volnou odlesněnou krajinu. Toto místo je velmi neupravené, zarostlé, místní ho občas využívají jako skládku, což je patrné též z plechové zákazové tabule umístěné uprostřed louky.

Kříž je masivní, pevně sedí v zemi, je poměrně nízký. Je celkem nápadný, hlavně svojí barvou, která na pozadí lesa vyniká. Kříž byl nedávno restaurován.

Tento kříž má pamětní funkci. Upomíná na padlé vojíny z 1. světové války, fotografie jednoho z nich je na něm přímo umístěna. Jméno tohoto vojáka však zmíněno není. Tento kříž je pojat obecně jako pomník všem padlým a nezvěstným vojínům obce Kalubice, ne pouze tomuto jednotlivci.

Místo pro jeho postavení je neobvyklé. Ve většině obcí se pomníky padlým vojínům stavěly uprostřed návsi. Toto místo musel minout každý, kdo mířil do Kalubic, jelikož jiná cesta do vsi nevede. Kříž postavený na takovémto místě je působivější než standardní pomníky obětem války, jimiž se honosí skoro každá česká vesnice. Návesní pomníky bývají jinak ztvárněny, působí příliš oficiálně. Toto místo působilo opravdověji a důvěrněji. Kolemjdoucí mohli na mezi vedle křížku posedět, před nimi se rozprostírala zvlněná krajina, pastviny a pole, za ním byl stinný les. Určitě zde položili i kytičku.

Na rozcestí, kde silnice odbočuje do Nezabudic stojí tzv. **zelený kříž**. Je to prostý dřevěný kříž, který je dnes téměř výjimečnou památkou. Patří k několika málo dochovaným křížům na Rakovnicku. Tento kříž má na svých ramenech narozdíl od výše popsaných křížů velmi jednoduchý zdobný prvek. Je natřený nazeleno, barva už je ale místy oprýskaná. Nachází se na malém zatravněném prostranství uprostřed rozcestí, orientován je na silnici do Nezabudic. Z obou stran je obklopen starými vysokými lipami. Díváme-li se tímto směrem ze silnice od Nezabudic, kříž už z dálky působí velmi monumentálně. Jeho pozadí tvoří mladé listnaté stromy a za nimi se tyčící vzrostlé smrky.

Jelikož se do dnešní doby nedochovaly žádné zprávy o tom, proč byl kříž postaven, lze se jen domnívat, že to mohlo být proto, že naši předkové považovali křižovatky a rozcestí za nebezpečné místo, a tak zde na ochranu místa i sebe vztyčili tento monumentální kříž. Na takto osamělém místě se mohla odehrát i nějaká

tragická událost, například vražda nebo nehoda. Kříž je logicky začleněn do okolního prostředí.

V současnosti se blízko tohoto kříže nachází nevábne působící plechová autobusová zastávka, kmeny obou lip jsou většinou polepené otrhanými a rozmočenými plakáty. Ale i přes tyto skutečnosti působí toto místo i v současnosti silným dojmem, i když člověk zde vzhledem k projíždějícím autům většinou není sám.

V minulosti toto místo asi nepůsobilo velmi přívětivě. Člověk zde byl ze všech stran obklopen hustými lesy a věděl, že od nejbližší vesnice ho dělí asi 3 kilometry. Toto místo bylo zcela jistě opředeno hrůzostrašnými pověstmi o strašidlech, loupežnících nebo úkladných mordech, jak tomu u křižovatek bývá.

V současnosti má tento kříž i funkci orientační. Lidé vědí přesně, kde se nacházejí, jedou-li do Nezabudic, mají zabočit u zeleného kříže. Po kapliče U Caparta tak cesta dostává další orientační bod.

Na návsi v Nezabudicích je umístěna **výklenková kaplička**. Jedná se o zděnou omítanou stavbu obdélníkového půdorysu zakončenou sedlovou stříškou pokrytou taškami. Na stříšce je umístěn dvouramenný křížek. Ve střešním štítu se nachází malá prázdná nika. Zamřížovaný výklenek skrývá prostou výzdobu oslavující Bohorodičku. Je v něm umístěn deskový obraz Panny Marie s dekorativně vyřezávaným rámem. Kaplička pochází nejspíš z přelomu 18. a 19. století.

Kaplička stojí na mírně vyvýšeném zatravněném prostranství uprostřed návsi, kolem něhož se asfaltová silnice rozbíhá do čtyř směrů. Nad kapličkou se tyčí dva vysoké kaštany. Pozadím pro kapličku je nevzhledná hospodářská budova místního zemědělského družstva, která brání výhledu do kraje. Blíže ke kapliče je malá betonová požární nádrž. Toto místo již funkci návsi neplní, jelikož není místem setkávání, chybí zde lavičky,

kde by se lidé mohli setkávat, hovořit spolu a nebo jen o samotě pozorovat život kolem sebe. V současnosti se zde nachází pouze vyasfaltovaná křižovatka. Prostor s kapličkou připomíná spíše kruhový objezd, ostrůvek zeleně byl evidentně zmenšen na minimum.

Kaplička je v dobrém stavu, v nedávné době byla opravena. Před obrazem Panny Marie stojí váza s umělými květinami. Kaplička tedy plní dosud svoji sakrální funkci.

V minulosti toto místo muselo působit velmi přívětivě, nabízel se odsud příjemný výhled do krajiny. Na pozadí zvlněných luk nebo polí se kaplička vyjímal podstatně lépe. Lidé nosili Panně Marii květiny, u kapličky se pomodlili.

Na okraji pole, vedle silnice z Nezabudic na Malou Bukovou se donedávna nacházelo **torzo sochy Panny Marie**. Dochoval se zde pouze několikastupňový pískovcový sokl, na jehož přední straně je vytesán dnes již zašlý nápis, který říká, že na podstavci stávala socha Bohorodičky, která pocházela z roku 1797.

V srpnu roku 2005 zde byla nainstalována nová pískovcová socha, která byla o pouti vysvěcena. Toto

místo najednou získalo na přívětivosti, působí velmi malebně. Socha Panny Marie se svojí svojí ve větru vlající draperii působí velmi výrazně na pozadí rozsáhlé zvlněné krajiny, představuje dominantu okolní krajiny. Toto místo v současnosti působí velmi harmonickým dojmem, chybí zde pouze lavička, na kterou by se dalo sednout a sledovat daleký obzor.

V obci Velká Buková se v zahradě domu čp. 23 nachází **barokní socha sv. Václava**. Na tomto místě, kde kdysi bývala bukovským občanům přidělována voda, ji nechal roku 1766 postavit sedlák Václav Kratina, který byl fundátorem více drobných památek v této oblasti. Plastika je umístěna na vysokém pískovcovém soklu hranolového tvaru, který nese letopočet a jméno dárce. Nachází se za plotem v zahradě rozlehlejšího stavení, patrně před stodolou.

Socha byla v nedávné době opravená, v současnosti je tedy ve velmi dobrém stavu. Kdyby se nacházela na jiném místě, například ve volné krajině nebo na návsi v sousedství vysokých stromů, mnohem lépe by její kvality vynikly. Socha sama o sobě je kvalitním kamenickým dílem. Za plotem, v prostoru nepřiliš upraveného dvora, její přednosti do jisté míry zanikají. Působí zde příliš nenápadně.

V současnosti upomíná na to, že toto konkrétní místo bylo v životě tehdejší obce významné.

Na návsi ve Velké Bukové se nachází **kaplička sv. Jana Nepomuckého**. V roce 1764 nechal postavit bukovský sedlák Václav Kratina v dolní části obce ve svahu mezi selskými staveními sochu sv. Jana Nepomuckého. Barokní plastika je umístěna na pískovcovém podstavci, v němž je vyryt nápis: „Z nákladem Wáclawa Kratini D 5 Máie L 1764.“ V roce 1930 byla socha dodatečně obezděna v kapličku a opatřena zvonem. Jedná se o další stavbu fundovanou Václavem Kratinou.

Kaplička se nachází uprostřed návsi na vyvýšeném zatravněném prostranství. Původně na tomto vršku stála samotná kolorovaná socha sv. Jana Nepomuckého. Poté byla kolem ní postavena zděná kaplička, na níž byl umístěn zvon. Objekt tím získal další funkci, funkci obecní zvoničky. Socha je viditelná pouze z jednoho úhlu, ze spodní části návsi, nemůžeme si ji prohlédnout ze

všech stran. Socha je kapličkou chráněná proti povětrnostním vlivům, zároveň je v ní schovaná, kaplička brání ve výhledu. V minulém století k této kompozici přibýly ještě vysoké sloupky s veřejným osvětlením a vyšší, několikapatrové domy obklopující náves.

Kaplička dosud plní sakrální funkci, jako zvonička již už patrně neslouží.

Nejdramatičtěji působí krajina v okolí Berounky. Silnice zde prudce klesá, dochází k velkému převýšení. Z jedné strany silnice se nachází hluboká propast koryta Berounky, na druhé straně strmější příkré skály. Silnice jsou tu velmi úzké, klikaté, prudké zatáčky se nacházejí přímo nad srázy. Tento úsek cesty působí velmi nebezpečně. Je až s podivem, že v těchto místech nenalezneme žádný pomníček, který by zde připomínal dopravní nehodu.

Tento úsek cesty před více než 160 lety velmi zapůsobil na Karla Jaromíra Erbena. Svě zázitky z cesty ze Skřiváně směrem na Křivoklát a dále přes řeku směrem na Beroun, zvětšil ve svém deníku.

„Ze Skřiváně cesta lesem na východ vzhůru až na silnici ke Křivoklátu vedoucí. Na silnici v lese jede nám naproti kočár, v něm dva páni: ten napravo v širokém klobouce slaměném, mladý, červený, štíhlý. – „Há! Vrtátko!“ Vozy, jako hrom rachotíce, minuly se, my pak jen kloboukama po sobě zatočiti mohli. Silnice jde krajem lesa, všude ženci, pak obrátí se vpravo lesem až na samý kraj Berounky řeky – srázu nesmírného s vetchým zábradlím -, kdež se kočár jako vítr vlevo zatočí. Nyní stráněmi dolů, sem tam, před námi krásné oudolí, luka zeleně a pod vysokými, strmými, lesem porostlými stráněmi Berounka jako zrcadlo lesknoucí se a v ní co ovce na pastvu, plovající prkénka dříví švarcenberského. Nyní nejromantičtější díl cesty. Silnice ouzká, do skály stráně předlouhé a převysoké vytesaná, po kraji dřevěné tenké zábradlí, místami sražené, větším ale dílem ze stráně chýlící se nad propastí. Ha, jaké to propasti! Pohlédneš-li dolů, hlava jde kolem, a jsi v nebezpečenství padnouti do ní, kdyby nebylo zábradlí, které tě zadrží. Ha! Zábradlí se houpe! Ulomí-li se, padneš bez pomoci, a jestli tě klestí, březoví, habroví atd. ze štěrbin skály tvrdé vzhůru se pnoucí neroztrhá a skaliny ostré sem tam čnící hlavu a oudy tvé nerozdrť, padneš pádem, snad více než padesát sáhů, dolů v pěníci se Berounku, kteráž tebe povalí dále ke Křivoklátu, vykazujíc tobě místo hrobu tvého. – Takto vine se cesta po oužlabinovitém luku stráně lesnaté bezmála půl hodiny cesty dolů, kdež kočí neustále koně v uzdě míti a ke skále přihýbati musí, aby se ke kraji a zábradlí nepřiblížili a kolo z cesty, místem tak ouzké, že by člověk nesnadně podle vozu projíti mohl, nesklouzlo. Což kdybychom se tu byli potkali se stádem krav aneb s vozem širokým, jakž nám byli potom něco doleji v jednom širším záhybu naproti příšli! Nyní dostali jsme se dolů až k samé řece ku stavením bílým, milého vzezření, mezi nimiž bezpochyby hospoda, a ponechajíce silnice dále ke Křivoklátu vedoucí, zahruli jsme vpravo přes řeku dosti širokou a hlubokou, že se nám do kočáru nabíratí počalo, kdežto kočí nyní vždy jen příležitosti čekati a dříví řekou jdoucím vyhýbati se musel, aby nám některé polínko do koňů neb kola nevrátilo a kočár nepřevrátilo. Na druhé straně ouhledná vesnice Roztoky a odtud přes hodinu cesty neustále do vrchu silnicí k oboře samými lesy.

Jestli' krásné podívání na ty rozlehlé, avšak mladé lesy křivoklátské. Hrad Křivoklát as čtvrt hodiny pod Roztoky ležící, viděli jsme potom, když jsme výše nad Roztoky přijeli, dole v oužlabině z hustých lesů čniti, totiž obnovenou a obílenou věž s kostelem a starou kulatou věž hradní. Přišedše až k vrchu, spatřili jsme opět oužlabí Berounky řeky a po obém břehu vrchy za vrchy vystupující, skorem bez počtu, vše lesami porostlé. Na stráních bližších bylo viděti štíhlé, bílé břízy, kteréž co sestry své přes hlubokou oužlabinu kývati se zdály.“⁷⁸

Od té doby se příliš nezměnil. Povrch vozovky je jistě kvalitnější, i zábrany jsou pevnější, i přesto tento úsek působí dosud velmi dramaticky.

⁷⁸ Karel Jaromír Erben: Ze zápisů (1841). In: Erben, K.J.: Próza a divadlo. Dílo sv. 2. Melantrich, Praha 1939.

Na okraji obce Křivoklát se nachází **litinový kříž s plastikou Ukřižovaného** zapsaný do oválného soklu. V nedávné době byl nově zrestaurován. Kříž se nachází v zahrádce vedle domu na okraji lesa v místní části Amalín (proti tzv. Nechlebárně). Je situován pod příkrým zalesněným svahem. V zimě svoji zlatou barvou vyniká na pozadí spadaného listí a holých stromů. Na jaře jeho pozadí tvoří zelená stráž s drobnými lesními kvítky a olistěné stromy.

Kříž se nachází na křižovatce, kde se rozdělují silnice vedoucí z Křivoklátu do Nezabudic a přes řeku do Roztok a Berouna. Jeho okolí je pečlivě upravené, v současnosti dojem kazí pouze hlavní silnice s množstvím dopravních značek.

V minulosti se kříž patrně nacházel na volném prostranství, místo bylo oploceno až dodatečně.

V obci Křivoklát vlevo od silnice vedoucí do Rakovníka se nachází **barokní kaplička Panny Marie**. Roku 1769 ji tu nechal postavit bukovský sedlák Václav Kratina, neboť místo, kde kaplička stojí, patřilo původně ke katastru obce Velká Buková. Výklenková kaplička je kryta taškovou střechou. Ve výklenku je na pískovcovém hranolovém podstavci umístěna socha Panny Marie s malým Ježíšem na ruce. Do soklu je vytesán letopočet 1769 a iniciály W.K.

Kaplička je umístěná pod strmou skálou blízko Rakovnického potoka. Vpravo od kapličky se nachází budova základní školy. Na pozadí holé skály místy porostlé mechem se bíle omítnutá kaplička dobře vyjímá. Kaplička je zrekonstruovaná, okolí je upravené, i v současné době toto místo působí harmonicky. Díváme-li se na protilehlou skálu, vidíme monumentální hrad Křivoklát. V současnosti vede podél potoka hlavní, dosti frekventovaná, silnice.

V minulosti kolem kapličky vedla pouze vozová cesta, nestála zde několikapatrová budova školy.

Kaplička dosud plní sakrální funkci, starousedlíci sochu zdobí při různých náboženských svátcích. Po celý rok se zde nachází množství květin, v zimě umělých.

6. Obnova drobných památek v krajině

6.1 Památková péče a drobné památky

Od počátku 20. století patřila ochrana přírody pod instituci památkové péče, i když se striktně rozlišovalo na jedné straně mezi památkami historickými a uměleckými a na straně druhé památkami přírodními. Na přírodě byla zdůrazňována její funkce estetická pod vlivem pojetí harmonické přírody jako uměleckého díla (Leibnitz). Navzdory výzvam k organizačnímu osamostatnění zůstávaly tyto dva fenomény spojeny.

Obrat nastává až mezi 40. a 60. lety 20. století, kdy se objevuje pojem globální ekologické krize. V této době vzniká oddělený zákon o ochraně přírody a zákon o ochraně památek. Toto institucionální rozdělení trvá v Evropě dodnes. V současné době je stále více zdůrazňován požadavek neoddělovat od památek přírodu, obojí chápat a chránit jako jeden nedělitelný celek. K vzájemnému postupnému přibližování těchto dvou sfér dochází až prostřednictvím kampaně Evropa – společné dědictví a Evropské úmluvy o krajině Rady Evropy.

První soupis drobných památek byl v Čechách realizován kolem roku 1837. Tento soupis realizovala církev z důvodů evidence náboženských památek, evidovány byly kříže, sochy a kaple. Měl být zjištěn počet, druh, stav a lokalizace těchto památek a případné fondy potřebné na jejich údržbu. Tento soupis realizovali jednotliví faráři, kteří dokumentovali stav drobných památek v jejich farnostech. Drobné památky nespádaly původně pod památkovou péči, a proto unikaly soupisům. Až roku 1859 se objevuje první cílená zpráva o drobné památce, která se týkala obnovení železného křížku v Nymburce.

V 19. století vzniká centrálně řízená instituce památková péče, za jejíhož zakladatele je považován Max Dvořák. Památková péče spadala pod rakouské Ministerstvo kultury a vyučování. V této době byl kladen hlavní důraz na soupis. Byla zřízena Centrální komise pro umělecké a historické památky, která vydávala pravidelné zprávy, ve kterých se vyskytují i poznámky o drobných památkách. Na přelomu století začala vytvářet Soupis památek uměleckých a historických v Království Českém od pravěku do počátku 19. století, který vydávala Archeologická komise při České akademii Císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Toto dílo bylo dokončeno až po první světové válce, mezi jinými objekty se zde objevují i četné drobné památky.

V poslední třetině 19. století vzniká mnoho muzeí, vlastivědných a okrašlovacích spolků, které o drobné památky v rámci svého programu pečují. Vznikla například Společnost přátel starožitností nebo Klub českých turistů. O drobné památky se ale zajímali častěji vlastenci než historikové umění. V průběhu 19. století bylo sepisování, zkoumání a třídění jedinou možností ochrany drobných památek. V této době byly památky velmi ohrožovány překotnou industrializací venkova i měst.

Po první světové válce pokračuje tvorba soupisu, avšak s jiným názvem, a to Soupisy památek historických a uměleckých v republice Československé. Vydávala je Archeologická komise při České akademii věd a umění s Německou společností věd a umění pro republiku Československou.

V roce 1940 vydává Walter von Dreyhausen soupis kamenných křížů v Čechách.

Drobnými památkami se v současnosti kromě památkové péče zabývají i úvahy národopisné, regionalistické a religionistické. Stát svoji péči zaměřuje spíše na větší objekty.

6.2. Obnova drobných památek v současnosti

V současné době prožívá zájem o drobné památky nebývalý rozkvět. Do krajiny je navraceno stále více drobných památek, které byly odstraněny, zároveň jsou opravovány památky, které zchátraly. Iniciativa pro obnovu památek však drtivou většinou nevychází ze státního památkového ústavu, ale zdola, od starostů jednotlivých obcí, členů různých občanských sdružení nebo jednotlivých nadšenců.

V devadesátých letech 20. století se do české krajiny začínají opět navracet drobné památky, které byly za dobu vlády komunistického režimu zničeny nebo odcizeny, opravují se památky, které postupem času zchátraly nebo byly poničeny například těžkou zemědělskou technikou. Zájem o drobné památky se od 90. let neustále zvyšuje, po roce 2000 bylo v České republice opraveno nebo obnoveno velké množství památek a tento trend se zvyšuje. V současnosti můžeme kolem cest spatřit obrovské množství nedávno zrestaurovaných památek.

Návrat drobných památek do krajiny však neprobíhá nijak systematicky, není řízen žádnou centrální institucí. Iniciativa k opravě těchto drobných monumentů nevychází drtivou většinou od Národního památkového ústavu, ale zdola. Národní památkový ústav nemá ve svém popisu práce vytvářet soupisy drobných památek. Veškeré rozhodování pro opravu nebo obnovu určité drobné památky probíhá na lokální úrovni z iniciativy místních obyvatel, představitelů obce, chalupářů, zároveň vznikají různá občanská sdružení a spolky, které se obnovou drobných památek zabývají.. Drobné památky jsou do krajiny navraceny spontánně a nahodile. Intenzita péče o drobné památky se liší od konkrétního místa v České republice. To, zda bude konkrétní drobná památka obnovena nebo opravena, závisí na spoustě faktorů, jako například dostatek finančních prostředků, ochota a zájem představitelů obce, iniciativa občanských sdružení, chalupářů apod. Navrácení památky na její původní místo může iniciovat například někdo, kdo si pamatoval, že tam kdysi památka stála, i když po ní nezůstaly žádné stopy, někdy se vychází z dobové dokumentace, často stačí poničenou památku pouze opravit.

V dnešní době se realizuje „Soupis mariánských, trojičních a dalších světeckých sloupů a pilířů (od r. 1997). Obnova drobných památek se objevuje i v programech různých státních institucí. Po roce 1989 se vznikly programy: Program péče o krajinu, Program obnovy venkova, Program opomíjené památky, Regenerace přírodního prostředí, Projekt zapomenuté klenoty v krajině. Soupis a grafická dokumentace je obsažen v publikaci Kamenné kříže Čech a Moravy.

V České republice existuje několik občanských sdružení, které ve svém programu zahrnují obnovu drobných památek, některá sdružení ji mají vytýčenou jako svůj hlavní cíl, jako například Spolek pro obnovu drobných památek.

Lesy České republiky vytvořily **Program 2000**, který má zajišťovat vodohospodářskou, půdoochrannou, ale i rekreační a **krajinotvornou** funkci lesů. Tento program má za úkol zlepšit především rekreační funkci lesa. V rámci tohoto programu jsou instalována různá značení, informační panely, zpřístupňována výhledová panoramata, přístřešky, odpočívadla,

upravovány studánky a **opravovány drobné památky**. Lesy České republiky zrenovovaly například křížek u Lužné a v letech 2000 a 2001 lovecký zámeček Svatý Hubert. Zároveň vytvářejí síť značených cest, které zpřístupňují turisticky, přírodovědně, lesnicky a historicky zajímavá místa. Můžeme se setkat s několika typy: především klasickými pěšími, nověji cyklistickými a zimními, ale také s prvními koňskými stezkami.

V letech 2000-2004 probíhaly v rámci programu **Ochrana kulturního dědictví** na území Národního parku Šumava opravy drobných památek. Jednalo se o kamenné památky většinou sakrálního charakteru. Na projektu se podílela Správa Národního parku a CHKO Šumava, přispěly české, německé a rakouské instituce, české firmy a jednotlivci. V roce 2001 projekt podpořil i Česko-německý fond budoucnosti, v roce 2002 se přidal i Rotary klub Praha. Celkem bylo opraveno asi 100 památek. V roce 2005 byla vydána kniha, která tento projekt detailněji představuje. Obsahuje fotografie opravených drobných památek.⁷⁹

6.3. Obnova drobných památek v rámci zvolené lokality

Výše nastíněný trend jsem se pokusila doložit na příkladu několika obcí vyskytujících se v oblasti, kterou jsem si zvolila pro podrobnou analýzu drobných památek. Pomocí několika otázek, které jsem položila vybraným představitelům několika institucí (nejčastěji starostům), jsem se snažila zjistit, jakým způsobem v této oblasti péče o drobné památky funguje, kdo nejčastěji dává podnět k opravě drobné památky v okolí a kdo pak opravu financuje a realizuje. Dotázala jsem se i na konkrétní památky nacházející se v katastru příslušné obce, které byly opraveny nebo obnoveny. Dále mě zajímal osobní postoj představitelů obcí k drobným památkám.

Dotázané osoby:

- Ing. Petra Hůlová, starostka obce Křivoklát, předsedkyně mikroregionu Křivoklát,
- Jaroslav Gorčík, starosta obce Městečko,
- Mgr. Miroslav Truxa, starosta obce Pavlíkov (Skřivaň, Tytry, Chlum, Ryšín), místopředseda mikroregionu Balkán,
- Ing. Filip Celba, starosta obce Slabce (sídlo mikroregionu Balkán), předseda mikroregionu Baklán,
- František Závora, starosta obce Všetaty,
- Josef Štíbr, starosta obce Lašovice,
- Ludmila Šnoblová, starostka obce Nezabudice,
- Ing. Josef Bumba, starosta obce Velká Buková (Kalubice, Pusotvěty),
- Mgr. František Povolný, ředitel rakovnického Muzea T.G.M., člen Rakovnického okrašlovacího spolku.

Položené otázky:

1. Měly by se drobné památky obnovovat nebo ponechat svému osudu?
2. Jaký máte Vy osobně vztah k drobným památkám?
3. Proč by se měly drobné památky obnovovat?
4. Kdo dává podnět k jejich opravě a kdo opravu financuje?

⁷⁹ Jiříčka, J. – Podlešák, J.: Zapomenuté dědictví/Vergessenes Erbe. Oprava drobných kamenných památek na Šumavě. Správa Národního parku a Chráněné krajinné oblasti Šumava ve Vimperku a Rotary klub Praha, Vimperk 2004.

5. Jaké drobné památky ve svém okolí znáte?
6. Znáte historii, která se k jejich vzniku váže?
7. Chystá se v budoucnu obnova nějaké drobné památky?
8. Chystá se obnova historické stezky, remízu nebo aleje?
9. Jaké památky byly během poslední doby obnoveny nebo opraveny?
10. Jaké občanské organizace v obci působí?

Odpovědi na položené otázky

1. Všichni dotázaní se shodli na tom, že by se drobné památky rozhodně měly obnovovat. Všichni jsou zároveň jak pro opravu a údržbu památek, které se na původním místě dochovaly dodnes, tak pro znovuoobnovení a navrácení na původní místo památek, které byly zničeny, ukradeny nebo odstraněny.

Většina dotázaných pak vzápětí zmínila potíže, které s obnovami drobných památek souvisí. Obrovský problém v současnosti představuje **vandalismus**. Například pí. starostka Petra Hůlová k tomuto tématu podotkla, že drobné památky mají být opravovány stále a že se v žádném případě se nemáme se nechat odradit tím, že i nově opravená památka je záhy vandaly zničena. Lidé si musí na drobné památky zvyknout. Tento problém zdůraznili též starostové obcí Všetaty, Velká Buková a Slabce. Velkým problémem, který může od obnovy drobných památek odradit, jsou časté **krádeže** těchto monumentů. Na Křivoklátsku je známo hned několik případů krádeží drobných památek. Zásadní překážkou v obnově drobných památek je také **nedostatek finančních prostředků**, se kterým se potýkají zejména představitelé menších obcí.

2. Všichni dotázaní odpověděli, že mají k drobným památkám vztah kladný.

3. Na otázku, proč by se drobné památky měly obnovovat, se odpovědi různily. Každý z dotázaných uvedl několik různých důvodů, které se pak u různých osob opakovaly. Nejčastěji byly uváděny následující důvody, proč by se měly drobné památky obnovovat nebo udržovat na původním místě. Nejčastěji uváděným důvodem byla **tradice** („když už to tam naši předkové postavili, je nutné to udržovat“, „když už je tam někdo postavil, tak by tam měly být i nadále“). Drobné památky jsou tedy kusem tradice, zároveň dle některých souvisí s **lokálním patriotismem**, „pokud je někdo lokální patriot, měl by si jich vážit.“⁸⁰ Drobné památky představují dědictví předchozích generací, utváří vztah občanů k obci, tento vztah přechází z rodičů na děti. Představují **drobnou paměť vsi**, i jejich obnovování pěstuje určitou tradici.⁸¹

Velmi častým důvodem pro obnovu byla **estetická hodnota** samotných drobných památek, („jsou to pěkné věci“). Zmíněna byla i jejich **schopnost esteticky dotvářet (modifikovat) okolí**, a to jak samotné obce, tak i okolní kulturní krajiny. Drobné památky zároveň dotváří vizáž, ale i **image obce**. Přítomnost drobných památek dodává obci určitou „kulturní“ úroveň.

Drobné památky představují **krajinotvorné prvky**, jsou srostlé s krajinou, lidé jsou na ně zvyklí, proto by se měli obnovovat, opravovat. („Drobné památky dotváří kolorit krajiny“⁸²).

⁸⁰ starosta obce Velká Buková

⁸¹ starostka Křivoklátska

⁸² starosta Pavlíkova

Drobné památky tvoří nedílnou součást **kulturního dědictví**, „pokud nemáme velké památky jako Karlštejn stačí památky drobné.“⁸³ Přestavují **historický odkaz národa**. Prostřednictvím drobných památek dochází k **identifikaci s místem**, „památky nám dávají informaci o tom, že člověk někam patří.“

Důvodem pro péči o drobné památky, který zazněl několikrát, je **obnova tradiční pospolitosti**. Při společné obnově památek se zároveň vytváří nové nebo se utužují stávající sociální vazby mezi obyvateli, což platí obecně pro společnou péči o okolí. Zároveň poskytují místo pro setkávání, „lidé se u nich scházejí tak, jako dříve.“⁸⁴ Například u lašovického dřevěného kříže se scházelo procesí na pouť ke kapličce U Caparta, což bylo hlavním důvodem pro jeho obnovu.

Památky zároveň vytvářejí **identitu místa**, místo bývá pojmenováno podle sochy, kapličky, která zde stojí nebo stála. I když tyto objekty časem zmizí, jména zde zůstanou.

Zazněl i celkem prozaický důvod: v současnosti se nejčastěji opravují drobné památky, jelikož jejich oprava stojí méně peněz a dotace se získávají snadněji.⁸⁵

4. Kdo dává podnět k jejich opravě a kdo opravu realizuje?

Podnět k opravě drobných památek dává nejčastěji **obec** nebo příslušný **mikroregion**. Například v rámci projektu Obnova návsi, který připravil Mikroregion Balkán, byly opraveny pomníky padlým ve všech vsích. Mikroregion tuto opravu i financoval. Velmi často podnět k obnově nebo opravě drobné památky dávají různá **občanská sdružení**. Ty pak tento projekt financují ze svých prostředků nebo se na něm spolupodílí obec. Mezi Skřivaní a Tytrami nechalo sdružení dobrovolných hasičů u příležitosti svého výročí založení obnovit dřevěný kříž, kapli sv. Eustacha nechali opravit myslivci, myslivci se též zhostili například organizace poutě ke kapličce u Caparta.

Péči o drobné památky se též věnují **okrašlovací spolky**. Rakovnický okrašlovací spolek nechal opravit například kapličku sv. Jana Nepomuckého v údolí Rakovnického potoka. Na tento projekt sehnal okrašlovací spolek i finanční prostředky.

Často se též pořádají **finanční sbírky** na opravu nějaké drobné památky, do nichž přispívají jednotliví občané, místní podnikatelé a určitým dílem i obec. Z takovéto sbírky byla financována například oprava pískovcové sochy Panny Marie v Nezabudicích. V obci Křivoklát využívají **obecně prospěšných prací** k úklidu okolí památek.

Starostka Křivoklátu klade důraz na občanskou společnost. Aktivity by měly organizovat jednotliví občané, aktivita tedy musí přicházet zdola, obce by lidem měly pouze pomáhat, například tím, že shánějí finanční prostředky. Nejčastěji tyto aktivity organizují tzv. náplavy nebo chalupáři. Obnovy drobných památek někdy na popud obce financují **místní podnikatelé a firmy**. Část finančních prostředků shání též **Odbor školství a kultury při Městském úřadě v Rakovníku**.

⁸³ starosta Pavlíkova

⁸⁴ starosta Lašovic

⁸⁵ starosta Všetát

5. Jaké drobné památky ve svém okolí znáte?

Většina dotázaných uvedla všechny drobné památky, které se vyskytují v katastru jejich obce.

6. Znáte historii, která se k jejich vzniku váže?

Pouze dva dotázaní znali historii vážící se k drobným památkám nacházejícím se v jejich okolí.

7. Chystá se v budoucnu obnova nějaké drobné památky?

Nikdo z dotázaných neuvedl žádnou památku, která by se měla být v budoucnu obnovena. Pouze starosta Lašovic uvedl, že by velmi rád nechal obnovit sochu Panny Marie, která kdysi stávala v polích, byla zničena a zaorána. Tento projekt ke však otázkou budoucnosti, k jeho realizaci zatím není dostatek finančních prostředků.

8. Chystá se obnova historické stezky, remízu nebo aleje?

Na tuto otázku reagovali kladně pouze dva představitelé obcí, a to starosta Velké Bukové a starostka Křivoklátu. Ostatní zmínili pouze cyklostezky, které zde postupně buduje CHKO Křivoklátsko. Někteří hovořili též o potížích, které s obnovou starých cest nebo remízů souvisí, jako je například problém vlastnictví konkrétních pozemků nebo omezené finanční prostředky, kterými obec disponuje.

V katastru Velké Bukové se chystá výsadba aleje historických odrůd ovocných stromů. Na tento projekt dostal starosta grant, zbytek prostředků věnovala obec. Projekt byl připraven na podzim roku 2005. Obec nechává průběžně zalesňovat nevyužité plochy, například v okolí mokřadu již bylo vysazeno dvě stě stromů.

Úkol obnovovat staré stezky v okolí obce si uložila také starostka **Křivoklátu**, která je v této oblasti (a v oblasti péče o kulturní krajinu vůbec) velmi aktivní.

Částečně realizována již byla obnova **Tyršových stezek**. Jedná se asi o osm stezek, které vedou po vrstevnici zalesněnými svahy naproti hradu Křivoklátu. Karel Egon z Fürstenberka nechal tyto stezky zbudovat v rámci svého sociálního programu na podporu chudých křivoklátských rodin. Nemajetní občané zde vybudovali několik vrstevnicových stezek. V současnosti se na nich nachází naučná stezka Paraplíčko, kterou vytvořila obec ve spolupráci s CHKO. Její obsah vytvořily děti z místní základní školy.

Paní starostka má též připravený projekt na obnovu **starých formanských stezek**. Tyto stezky jsou již lokalizovány, nyní čekají na zmapování. Po jejich terénní úpravě hodlá paní starostka vytvořit několik turistických okruhů. Obec též financuje výstavbu **lávek**, každý rok se na turistických stezkách objeví jedna nebož dvě nové lávky.

Je velmi důležité cesty obnovovat, jelikož jedině takovým způsobem se člověk dostane do krajiny. Pokud stezky chybí, lidé nemají chuť krajinu navštěvovat ani v ní trávit čas. Velký rozdíl je mezi procházkou po asfaltové silnici, kde se nám musí vyhybat rychle jedoucí auta, což platí pro pěší i pro cyklisty, a procházkou po polní nebo lesní cestě, kde se můžeme libovolně zastavit, sednout na mez a odpočinout si od hluku civilizace. Tyto cesty nám skýtají možnost nerušené **kontemplace krajiny**.

Velká výhoda naučných stezek spočívá v tom, že krajina nezůstává bezejmennou. Přečteme-li si něco o místní historii, flóře nebo fauně, krajina se nám polidští, stává se známou, lépe si ji později vybavíme. Donutí nás to k zastavení a porozhlédnutí.

Tyto cesty krajinu zpřístupňují, proto by se jejich výstavba podceňovat neměla. Když lidé přijedou do nějakého místa a nemůžou se volně pohybovat v krajině, rychle odjedou, aniž by krajinu a místní přírodu poznali. Když přijedou autem, vystoupí a podívají se pouze například na hrad, krajina a místo v nich nezanechá příliš silný dojem. Zároveň mají-li lidé kam jít na výlet, zdrží se v příslušném místě déle, možná se i budou vracet, u místních podnikatelů tím pádem utratí více peněz.

Cílem paní starostky je česká rodinná rekreace a trvale udržitelná turistika.

9. Jaké památky byly během poslední doby obnoveny nebo opraveny?

V Mikroregionu Balkán byl realizován program **Obnova návší**. V jeho rámci byly obnoveny pomníky občanům padlým v 1. světové válce na návších všech vesnic patřících do mikroregionu. V roce 2005 se konala oslava **1000 let osídlení Rakovnického Balkánu**.

Obec **Velká Buková** spolu s lesy České republiky nechala opravit **pískovcový kříž u Kalubic**, který byl před několika lety poražen. Nechali vytesat nový kříž z pískovce, zůstal zde původní fundament a obrázek. Původní pískovcový korpus byl nahrazen korpusem litinovým obaleným zlatými plátky. Před pěti lety byla z iniciativy starosty obce zrestaurována **socha svatého Václava**. Na obnovu přispěla obec společně s okresním úřadem, restauraci provedli památkáři. Částečně obnovená byla i **kaplička sv. Jana Nepomuckého** se zvoničkou, k níž byla dodělána mříž.

Mezi Velkou Bukovou a Kalubicemi se na místě, kde zemřel zdejší polesný, nachází malý křížek. Obec nechala toto místo vyčistit a křížek natřít. Obec též nechala před několika lety obnovit Zelený kříž. Na křižovatce, kde se ze silnice vedoucí z Křivokláta do Všetat odbočuje na Velkou Bukovou, byl o pouti v roce 2000 vysazen strom 3. milénia, buk lesní červený.

Rakovnický okrašlovací spolek nechal opravit kapličku sv. Jana Nepomuckého, která se nachází vedle cyklostezky z Rakovníku na Křivoklát. Byl též iniciátorem výstavby cyklotrasy směrem na Jesenici. Pro zbudování cyklotrasy na Křivoklát organizovali petici a na toto téma pořádali besedy s občany.

V obci Křivoklát byla v rámci Programu 2000 obnoven altánek Gloriet. Dále byla zrenovována kaplička Svaté Trojice nacházející se v blízkosti hradu.

Obnovená byla i socha sv. Jana Nepomuckého, na jejíž opravu přispěl okresní úřad. V roce 2004 byla ukončena rekonstrukce pomníku Karla Egona z Fürstenberka. Na opravu finančně přispěly Lesy České republiky, realizoval ji kameník P. Turský. Již tři roky se postupně renovuje Fürstenberský hřbitov.

V letech 1999 a 2000 se mikroregion Křivoklát podílel na výstavbě cyklotrasy Křivoklát – Rakovník. Tato cyklotrasa je důležitá i pro komunikaci mezi vesnicemi, takto bylo propojeno např. Městečko s Pustovětami, do té doby bylo spojení velmi obtížné.

Ve obci **Všetaty** se u rybníka se nachází nejstarší dub v okrese, který byl nedávno díky poskytnuté dotaci zrestaurován. Jedná se o památný strom. V devadesátých letech také byla opravena poničená socha panny Marie stojící před zámekem. Na doporučení památkářů však nebyly obnoveny zlaté prvky, jako např. korunka na hlavě panny Marie, jelikož by mohly lákat vandaly a zloděje.

Dřevěný kříž ve Všetatech byl obnoven v 90. letech místním nadšencem, obce se na obnově nepodílela, tento kříž nepovažují za hodnotný.

V letošním roce byla obnovena **pouť ke kapli U Caparta**, která během komunismu zanikla. Toto místo sice patří katastrálně k Malé Bukové, ale v historii patřilo do katastru Všetat. O kapličku tedy dodnes pečují Všetaty. Již několikrát vyvstala iniciativa je obnovit, ale zájem nebyl dostatečný. Vhodná doba nastala až v současnosti, kdy jsou lidé pozitivně nakloněni udržování místních tradic.

Pouť ke kapličce u Caparta byla v dřívějších dobách velmi vyhledávanou událostí. Vždy se sem sjížděli lidé z celého okolí. Tradici zde dali vzniknout poutníci, kteří v minulosti touto cestou mířili na pouť na Svatou horu a u kapličky měli odpočinkové místo. Toho využil místní obchodník, který na tomto místě otevřel stánek s občerstvením. Postupně stánků přibývalo a z pouhého odpočinkového místa se stal samostatný cíl poutě. Na více než třicet let byla tato tradice přerušena, v roce 2005 byla opět obnovena. S iniciativou přišel obecní úřad ve Všetatech, o organizaci poutě požádal Myslivecké sdružení Háj Všetaty, které si organizaci poutě vzalo na starost. Pouť se konala v neděli 15. května 2005, zúčastnilo se jí kolem pěti set lidí ze širšího okolí. Na místě byly tradiční stánky s občerstvením, střelnice a kapela. Na rozdíl od minulých ročníků (především poutí) se sem drtivá většina účastníků dopravila automobily. Zajištěna byla i kyvadlová doprava

V obci **Městečko** byl před osmi lety obnoven křížek nacházející se proti obecnímu úřadu, který za války zmizel.

V roce 2005 byla v **Nezabudicích** obnovena a vysvěcena pískovcová socha Panny Marie, která se nachází v polích směrem na Velkou Bukovou. Na opravu této zničené památky přispělo 75 lidí z obce včetně chalupářů, významnou částkou přispěl i sponzor z řad místních chalupářů. Socha byla vysvěcena o pouti 6. srpna 2005.

Na cestě vedoucí ze Skřivaně do Tyter byl z iniciativy místního sdružení dobrovolných hasičů v polovině května roku 2003 znovu vztyčen a vysvěcen dřevěný kříž. U této příležitosti zorganizovala obec pouť.

10. Jaké občanské organizace v obci působí?

Žádná organizace, která by se zabývala přímo drobnými památkami nebo kulturní krajinou, v této oblasti nesídlí. V každé obci existuje několik občanských sdružení, kteří se sice přímo touto problematikou nezabývají, ale je časté, že například ke svému výročí nechají opravit nějakou drobnou sakrální památku.

Ve většině obcí působí Sdružení dobrovolných hasičů, různé myslivecké spolky, v několika obcích Svaz žen. Na Křivoklátě fungují Křivoklátská hudci a Děti Křivoklátska, dříve zde byl Spolek pro ochranu Křivoklátu

7. Závěr

Věřím, že pomocí kulturologické syntézy bylo dosaženo vytýčeného cíle. Kulturologická metoda se při výzkumu této komplexní problematiky velmi osvědčila, jelikož téma drobných památek a kulturní krajiny bylo nutné pojednat z několika úhlů pohledu, nejen z tradičního pohledu uměnovědného nebo ekologického. Tato témata je však možné pojednat ještě i z jiných hledisek, než kterým jsem se věnovala ve své práci. Tato hlediska by bylo možné v další práci ještě doplnit.

Kvůli rozsahu práce jsem opominula některá témata, na která bych se chtěla zaměřit ve své další práci. Patří mezi ně například fenomén památných stromů, památných kamenů nebo studánek, které stejně tak, jako drobné památky představují velmi důležité body v kulturní krajině, v zásadních charakteristikách se od nich ale odlišují. Zároveň by bylo možné se detailněji věnovat problematice paměti krajiny.

Kulturní krajina a drobné památky představují důležitou součást identity celého národa ale i každého člověka.

8. Seznam fotografií

- Kamenný mezník ve Skřivani – s. 17
- Kamenná panna u Rakovníka – s. 18.
- Rakouský rozcestník – s. 19
- Kaple sv. Jana Nepomuckého v údolí Rakovnického potoka – s. 23
- Kaple sv. Eustacha – s. 24
- Boží muka u Nového Domu – s. 28
- Zvonice v Tytrách – s. 29
- Zvonice v Roztokách – s. 30
- Kaple Svaté trojice na Křivoklátě – s. 31
- Kaple u Leontýna – s. 32
- Kamenný kříž v Senomatech –s. 35
- Pomník hajného Wágnera u Nového Domu – s. 38
- Pomník padlým vojínům ve Skřivani – s. 38
- Dřevěná zvonice v Skřivani – s. 63
- Sloup po soše sv. Isidora - s. 64
- Dřevěný kříž na cestě mezi Skřivani a Tytrami – s. 65
- Dřevěný kříž u Všetat - s. 66
- Barokní socha Panny Marie s Ježíškem ve Všetatech – s. 66
- Kaplička U Caparta – s. 67
- Torzo sochy sv. Jana Nepomuckého – s. 69
- Kaplička se zvonící v Lašovicích – s. 70
- Dřevěný kříž v Lašovicích – s. 70
- Litinový kříž s Ukřižovaným v Městečku – s. 71
- Kamenný kříž před Kalubicemi – s. 71
- Zelený kříž u Nezabudic – s. 72
- Výklenková kaplička v Nezabudicích – s. 73
- Torzo sochy Panny Marie u Velké Bukové – s.74
- Socha Panny Marie u Velké Bukové – s. 74
- Barokní socha sv. Václava ve Velké Bukové – s. 75
- Kaplička sv. Jana Nepomuckého ve Velké Bukové – s. 75
- Litinový kříž s plastikou Ukřižovaného v Křivoklátě – s. 77
- Barokní kaplička Panny Marie v Křivoklátě – s. 77

9. Literatura

- Bednařík, T., Vinklát, P.D.: Album starých pohlednic – Křivoklátsko a Český kras. Nakl. Květa Vinklátová – KNIHY 555, Liberec 2004.
- Bednařík, T.: Historické památky Rakovnicka. Raport, Rakovník 1997.
- Bednařík, T.: Kniha pověstí z Rakovnicka, Novostrašeka, Křivoklátska, Poddžbánka, Jesenicka a Čistecka. Rakovník, Raport 1998.
- Blažek, B.: Venkovy: anaméza, diagnóza, terapie. Brno, Era 2004.
- Blažíček, O. a kol.: Slovník památkové péče. Sportovní a turistické nakladatelství, Praha 1962.
- Cechner, A.: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Rakovnickém. Archaeologická kommise při Č. ak. Císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1913.
- Cílek, V., Ložek, V., Mudra, P.: Vstoupit do krajiny: o přírodě a paměti středních Čech. Praha, Dokořán 2004.
- Cílek, V.: Krajiny vnitřní a vnější. Praha, Dokořán 2002.
- Cílek, V.: Makom. Praha, Dokořán 2004.
- Drda, P., Rybová, A.: Keltové a Čechy. Academia, Praha 1998.
- Durdík, T.: Encyklopedie českých hradů. Libri, Praha 2005.
- Frolec, V. – Vařeka, J.: Lidová architektura. SNTL, Praha 1983.
- Hájek, P.: Česká krajina a baroko. Praha, Malá Skála 2003.
- Hájek, T. – Bukačová, I.: Příběh drobných památek. Jaroslav Bárta, Studio JB 2001.
- Hanzl, Z. a kol.: Kámen v rukodělné výrobě českého venkova. NLN, Praha 2003.
- Hlušíčková, H.: Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Libri, Praha 2001.
- Jiříčka, J. – Podlešák, J.: Zapomenuté dědictví/Vergessenes Erbe. Oprava drobných kamenných památek na Šumavě. Správa Národního parku a Chráněné krajinné oblasti Šumava ve Vimperku a Rotary klub Praha, Vimperk 2004.
- Kočka, V.: Dějiny Rakovnicka. Rakovník, Musejní spolek král. města Rakovníka a politického okresu rakovnického 1936.
- Kratochvíl, J.: Slabce a okolí v proměnách času. Slabce, 2004.
- Kuča, K.: České, moravské a slezské zvonice. Praha, Libri 2001.
- Kulturní krajina, aneb, Proč ji chránit?: téma pro 21. století. Praha, Ministerstvo životního prostředí 2000.
- Květ, R.: Duše krajiny. Academia, Praha 2003.
- Norberg-Schulz, Ch.: Genius loci. Praha, Odeon 1994.
- Dvořák, O.: Tajemné stíny lesů. Pytláci, loupežníci a poustevníci v Brdech a na Křivoklátsku. Knihkupectví U radnice, Beroun 2002.
- Pamětní kniha obce Pavlíkov
- Petráň, J. a kol.: Dějiny hmotné kultury I. a II. Praha, Ministerstvo kultury ČR – Vydavatelství Karolinum 1995 - 1997.
- Renner, J.: Kamenné památky In: Věstník musejního spolku král. města Rakovníka a okresu rakovnického 27, 1937.
- Renner, J.: Popis politického a školního okresu rakovnického. Rakovník, vlastním nákladem 1902.
- Renner, J.: Rakovnicko a Křivoklátsko v pověstech. Rakovník 1933.
- Reš, B.: Památné stromy, agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Praha 1998.

- Sádlo, J. – Pokorný, P, Hájek, P. – Dreslerová, D. – Cílek, V.: Krajina a revoluce. Malá Skála, Praha 2005.
- Sedláček, A.: Hrady a zámky a tvrze Království českého. Díl osmý - Rakovnicko a Slánsko. Argo, Praha 1996.
- Scheybal, J.V.- Scheybalová, J.: Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách. Severočeské nakladatelství Ústí nad Labem - ČSAV, 1985.
- Staré stezky. Sborník příspěvků z semináře 19. dubna 2000. Památkový ústav v Brně, Brno 2000. (kolektiv autorů, redakce Jitka Matuszková)
- Svobodová, H.(edit): Krajina jako domov. Žďár nad Sázavou, Okresní knihovna Metoděje Josefa Sychry, 1996.
- Svobodová, H.: Příroda-krajina-člověk. In: Filosofický časopis XXXIX, 1991, s. 944-952.
- Štěpánek, P. – Hůla, P.: 25 let Chráněné krajinné oblasti Křivoklátsko. Křivoklát, 2003.
- Tarcalová, L.: Slavnostní průvody. Slovácké muzeum, Uherské Hradiště 1994.
- Tvář naší země – krajina domova. Krajina jako kulturní prostor. Jaroslav Bárta, Studio JB, 2002
- Urfus, V. Vít, J. – Wieser, s.: Kamenné kříže Čech a Moravy. Praha, Argo 2001.
- Zíková, M.: Průvodce po české republice. Křivoklátsko, Olympia, Praha 2005

Materiály:

SokA Rakovník, Sběrka map:

Provincia Rakonitzensis

Rakonitzer Kreis

Situations-Plan der Fürst zu Fürstenbergschen

Karte des Rakonitzer Bezirkes im Prager Kreise

Generalkarte des Fürst zu Fürstenbergschen

Obsah

1. Úvod.....	4
2.1. Vymezení pojmu místo	4
2.2. Kulturní krajina	6
2.3. Síť stezek v kulturní krajině	7
2.4. Vývoj české kulturní krajiny	9
2.5. Česká krajina v současnosti.....	14
3. Drobné památky	15
3.1. Materiál	15
3.2. Drobné památky a kulturní krajina.....	15
3.3. Typologie drobných památek.....	18
3.3.1. Topografické terénní památky	18
3.3.2. Sakrální památky	23
3.3.3. Památky týkající se smrti	36
3.3.4. Památky megalitické kultury.....	40
3.4 Co znamenaly drobné památky pro život společenství.....	41
4. Křivoklátsko	43
4.1. Chráněná krajinná oblast Křivoklátsko a její charakteristiky	43
4.2. Vývoj kulturní krajiny na Křivoklátsku	46
4.3.1. Historie křivoklátského panství.....	51
4.3.2. Historie významných lokalit na Křivoklátsku.....	54
5. Analýza zvolené oblasti	58
5.1. Vymezení oblasti zvolené pro analýzu.....	58
5.2. Historie jednotlivých lokalit.....	60
5.3. Analýza drobných památek na Křivoklátsku	64
6. Obnova drobných památek v krajině	79
6.1 Památková péče a drobné památky	79
6.2. Obnova drobných památek v současnosti	80
6.3. Obnova drobných památek v rámci zvolené lokality	81
7. Závěr.....	87
8. Seznam fotografií	88
9. Literatura	89